

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Islands självständighet 100 år:
 - Björg Thorarensen
 - Gunnar þór Bjarnason
 - Haraldur Briem
 - Nordens hus i Reykjavik 50 år
- Intervju med FN-ambassadören Olof Skoog
- Om Thorvald Stoltenberg
- Norden i ny och nedan
- Vidar Sandbecks författerskap
- Billedkonstneren Ivan Andersen
- Baltiska länderna 100 år som nationer
- Bokessä om Inger Christensen

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2018 • Häfte 4

NORDISK TIDSKRIFT 4/2018

INNEHÅLL

Artiklar

Tema Islands självständighet 100 år:

En stat bland andra stater. Islands suveränitet 1918 – bakgrund och betydelse.

Björg Thorarensen 353

Självständighet för nybörjare. När Island blev en suverän stat 1918.

Gunnar Þór Bjarnason 365

Spanska sjukan 1918 – Island och omvärlden. *Haraldur Briem* 375

Nordens hus i Reykjavík 50 år. *Lars-Åke Engblom* 383

* * *

NT-Intervjun

Diplomatins kraft. Samtal med FN-ambassadör Olof Skoog

om Sveriges plats i säkerhetsrådet 2017-2018. *Lena Wiklund* 387

Thorvald Stoltenberg. Statsmann, nordist og fredsentusiast. *Harald Stanghelle* . . 401

Norden i ny och nedan. Reflexioner kring framgångar och bakslag

inom det nordiska samarbetet. *Claes Wiklund* 407

Vidar Sandbecks författarskap. *Ole Karlsen* 415

Dansk landskabsmaleri i en opdyrket natur. Billedkunstneren Ivan Andersen.

Lisbeth Bonde 425

* * *

För egen räkning

Östersjöregionen – med östligt fokus. De baltiska länderna

firar 100 år som nationer. *Mats Hellström* 431

Krönika om nordiskt samarbete

Migration och integration i Norden. *Anders Ljunggren* 435

* * *

Letterstedtska föreningen

Antologifinal på Nordens hus i Köpenhamn. *Claes Wiklund* 439

Avdelningar, styrelser och medlemmar 2018 441

Anslagsutlysning för 2019. 447

* * *

Bokessä

Stjernernes sprog. Om Inger Christensens författarskab. *Henrik Wivel* 449

Kring böcker och människor

Karl Warburg. Den varsamme vägvisaren. *Inge Jonsson* 453

Beundrarporträtt av skygg tidningsmagnat. *Henrik Wilén* 457

Ett passionerat liv med Husis. *Anja Kuusisto* 460

Gemenskap runt Östersjön. Finland – Danmark 100 år. *Ralf Friberg* 462

Jenny Nyström – folkkär illustratör. *Lena Wiklund* 464

* * *

Sammanfattning 469

Tiivistelmä. 470

BJÖRG THORARENSEN

EN STAT BLAND ANDRA STATER

Islands suveränitet 1918 – bakgrund och betydelse

I år firas att 100 år gått sedan Island blev en suverän stat. Den 1 december 1918 trädde avtalet om en personalunion mellan Island och Danmark i kraft. Enligt avtalet blev Island en fri och suverän stat i union med Danmark under samma monark. Island blev en stat bland andra stater. Med detta togs det största steget mot Islands självständighet efter en kamp mot det danska styret som pågått sedan enväldets upphörande i mitten av 1800-talet.

Björg Thorarensen, professor i författningsrätt vid Islands universitets juridiska fakultet, redogör här för bakgrunden till självständigheten 1918 och dess betydelse.

Självständighetskampens grundvalar och bakomliggande ideologi

Under många århundraden, ända sedan slutet av 1200-talet när islänningarna inordnade sig under kungen i form av ett avtal med norske kung Håkon, det så kallade *Gamli sáttmáli*, befann sig landet under utländskt kungastyre. När Norge och Danmark förenades under samma kung 1380 följde Island med. I Kalmarunionen som ingicks 1397 tillkom Sverige, och de tre länderna Danmark, Norge och Sverige lydde under samma monark. När Kalmarunionen upplöstes under första halvan av 1500-talet var Island tillsammans med Norge och Danmark under samma monarks styre fram till år 1814 då Danmark tvingades avhända sig Norge till Sverige i slutet av Napoleonkrigen. Fördraget gällde inte Island som istället från och med nu tillhörde Danmark.

I dessa olika omgestaltningar av styrandet av de nordiska länderna definierades aldrig tydligt vilken Islands ställning i förhållande till övriga nordiska länder var. Man bör hålla i åtanke att begreppet stat under större delen av denna tid inte existerade i den bemärkelse det har nuförtiden, och begreppet "suveränitet" fanns heller inte som premiss för ett rikets självständighet. Genom tiderna hade man grundat sig på att Island ursprungligen varit ett norskt skattland och sedermera avhängigt territorium ("biland"), under den danske kungens makt.

Influenser från revolutioner längre ner i Europa spred sig över kontinenten under 1800-talets första hälft och *ständerforsamlingar* infördes i Danmark. I samband med detta växte Islands krav på rätt till självstyre och 1843 gick kungen med på att Alltinget skulle återupprättas som en rådgivande försam-

ling å Islands vägnar. När enväldet avskaffades i Danmark 1848 och en grundlagsstiftande församling hölls för att införa en ny demokratisk författning, skapades nya förutsättningar för Island att kräva ökade rättigheter och mera självbestämmande över de egna angelägenheterna. Självständighetskampens störste förkämpe, Jón Sigurðsson, publicerade samma år artikeln *Hugvekja til Íslendinga* ("Erinran till islänningarna"). Där framställdes kravet att islänningarna hade rätt till en egen grundlagsstiftande församling med hänsyn till äldre historia och tidigare ställning. Landets ställning före enväldetiden hade byggt på *Gamli sáttmáli*, det avtal islänningarna ingick med Norges kung 1262–1264. Med detta fördrag hade de självmant gått i *union med Norge* och gjort det som ett *fritt land*, som innan dess hade styrt sig självt i 300 år utan att vara underställt Norge. Dessutom hade avtalet varit uppsägningsbart. Med dessa argument slogs tonen an om den juridiska grunden för islänningarnas självständighetskamp som skulle komma att fortsätta ända till 1918.

Kärnan i striden om Islands ställning i det danska riket

Islands krav på ökat självbestämmande gick hand i hand med växande nationalistiska strömningar under 1800-talets senare del, byggt på idén att det isländska folket borde styra sig självt. Detta passade samtidigt väl in i framväxandet av strömningar i Europa om demokratiskt styre byggda på idén om nationers rätt att bestämma över sig själva, och att makten utgick från folket.

I samstämmighet med dessa krav erkände islänningarna aldrig att 1849 års danska grundlag gällde Island, utan hävdade att landet borde få en egen författning. Danskarna hade å andra sidan svårt att acceptera Islands särställning i det hänseendet, särskilt på grund av det prejudikat det skulle ge i kampen om hertigdömena Slesvig och Holstein som ingick i Danmark. Det blev därför en stor besvikelse för Island när den danska riksdagen 1871 godkände en lag om Islands statsrättsliga ställning inom danska riket. Lagen genomfördes mot Islands vilja och fastslog att *Island var en oskiljaktig del av det danska riket*. Dock tillerkändes Island särskilda landsrättigheter. För att lösa den gordiska knuten i konflikten om Islands författningsmässiga ställning blev det till slut så att Christian IX utfärdade en författning för Island den 5 januari 1874 med namnet *Stjórnarskrá um hin sérstaklegu málefni Íslands* ("Författning för Islands särskilda angelägenheter"), utan att den hade stöd i danska riksdagen och utan att den godkänkts av Alltinget. Dock medförde denna författning den viktiga framgången att Islands Allting fick makt att stifta lagar om isländska angelägenheter istället för att bara vara rådgivande.

Nästa stora steg mot ökad makt över egna frågor togs 1904 när Island fick en egen minister bosatt i landet. Därmed flyttade den verkställande makten in i landet. Med hemstyret upphörde isländska frågor att falla under en dansk minister. Samtidigt infördes parlamentarism vilket innebar att den isländska

ministern utsågs av en majoritet i Alltinget och också var ansvarig inför det. Fortfarande stred man dock om Islands ställning i förhållande till Danmark och man motsatte sig att isländska angelägenheter skulle framläggas för kungen i den danska konseljen. Opinionsen för att Island skulle arbeta för att skiljas helt från Danmark fick alltmer stöd. 1907 tillsatte kungen en kommitté av danska och isländska parlamentsledamöter som skulle förbereda ny lagstiftning om Islands författningsrättsliga ställning i det danska riket. I förslaget, som byggde på kommitténs utlåtande, fastslogs ett statsrättsligt förhållande mellan länderna, men en tydlig åtskillnad dem emellan gjordes inte. Förslaget ledde till våldsamma diskussioner i politiken på Island. I det val som hölls 1908 vann motståndarna till lagförslaget en överlägsen seger och saken låg vilande under några år.

Första världskriget eldade under politikernas och invånarnas åsikt att grundandet av en självständig isländsk stat var ett realistiskt mål som man borde sikta på. Medan kriget pågick tog islänningarna bland annat själva initiativet till att sända affärsrepresentanter till andra länder för att skapa marknader för isländska varor. Direkt kommunikation med andra länder på dessa områden stärkte åsikten att Island kunde stå på egna ben och tillvarata sina egna intressen i världssamfundet. Saken kom åter upp på agendan våren 1918 när Alltinget utsåg en kommitté för att sluta avtal med Danmark. Även den danska regeringen hade representanter i denna kommitté. Island lade nu huvudvikten vid att landets ställning i förhållande till Danmark skulle definieras som en suverän stat, och att formuleringen inte bara skulle hänvisa till landets självständighet och det statsrättsliga förhållandet mellan de två länderna, såsom den danska regeringen formulerat det i det tidigare utkastet. Från Islands sida ansåg man det vara en nyckelfråga att man erkände att det rådde ett folkrättsligt förhållande mellan två suveräna stater. Efter en kort men effektiv förhandlingsomgång sommaren 1918 gick danskarna till slut med på att avtalet föreskrev två suveräna stater med gemensamt statsöverhuvud. Kommittén lade på hösten fram ett förslag till en dansk-isländsk unionslag som också var ett folkrättsligt avtal mellan länderna, och förslaget godkändes både i det isländska Alltinget och i den danska riksdagen. Därefter lades förslaget fram till folkomröstning, den första som hölls på Island. Förslaget fick nästan 91 % av rösterna, men röstdeltagandet vållade viss besvikelse eftersom det inte var mer än 43,8 %.

Efter att kungen stadfäst lagen började den gälla 1 december 1918. Därmed var den långa striden om förhållandet mellan Danmark och Island till ända. Avtalets viktigaste kärna framgick redan av dess första paragraf där det konstaterades att Danmark och Island var fria och suveräna stater i personalunion.

Vad låg bakom orden "fri och suverän stat"?

Att vara en suverän stat innebar att all materiell makt att styra över inre angelägenheter låg hos den isländska regeringen, jämte också ansvaret för utrikespolitiken. Det handlar om den grundläggande förändringen att man inte längre talar om *Islands ställning inom det danska riket*, utan istället har ett jämbördigt folkrättsligt förhållande mellan två stater, som nämndes ovan. Det danska riket var alltså definitivt splittrat. Island hade brutit sig ut och kvar stod två jämlika stater. Detta vittnar också ordet "frihet" om i avtalets första paragraf, alltså att Island är en självständig stat i världssamfundet och fritt från inblandning inte bara från Danmark utan också andra länder. Det var en viktig punkt i avtalet att det var uppsägningsbart från båda parter. Enligt uppsägningsklausulen i § 18 kunde respektive parlament ensidigt begära att avtalet omförhandlas efter utgången av år 1940. Om en överenskommelse mellan länderna om revision av avtalet inte nås inom tre år, kunde en av parterna ogiltigförklara det om 2/3 av parlamentet röstar för ett sådant beslut, och att i en folkomröstning där minst 75 % av de röstberättigade deltar minst 75 % röstar för. Kraven var som synes mycket hårda och man får förmoda att Danmark har hållit det för osannolikt att en uppsägning skulle kunna bli av på dessa premisser. Hitintills hade valdeltagandet i allmänna val på Island endast en gång överstigit 75 %.

Suveränitetsbegreppet hade vid den här tiden ingen lång historia och blev till exempel inte uttryckt i Islands självständighetskrav förrän i början av 1900-talet. Även om begreppets innebörd även därefter förblev luddigt i människors föreställning, blev det så småningom en sorts heligt mål för självständighetskampen. Tankar om suveräna stater hade först slagit rot efter reformationen och under förra hälften av 1600-talet, när kyrkans världsliga makt började avta och självständiga politiska enheter i Europa började förena sig i riktning mot gemensam styrelse och centralisering. Det uppstod stater som inte erkände någon annan världslig makt än den egna suveräniteten. Samtidigt lades grunden för den moderna folkrätten, vars idé är suveräna staters förbindelser. Betingelserna för statsbegreppet utvecklades än mer under 1800-talets förra hälft när enväldena upphörde och idéer om demokrati, nationalitet och självbestämmanderätt fick vind i seglen på Europas fastland. Med tilltagande krav på folkstyre följde föreställningen om *nationalstaten*, vilken gav bränsle åt många folks självständighetskamp, däribland islänningarnas, som beskrivits ovan.

Den viktigaste innebörden av att Island tillerkändes suveränitet 1918 rörde den juridiska eller formella definition som författningsrätt och folkrätt fortfarande bygger på. I detta sammanhang kan man dela in innebörden av en stats såväl som ett folks suveränitet i två huvudsakliga delar. Å ena sidan förhåller den sig *intern*, alltså gentemot nationens inre angelägenheter och folkets demokratiska rätt att bestämma hur landets högsta makt och organisation

utformas och ge mandat åt inhemska makthavare att handha statsmakten. En suverän stat sköter alltså själv alla maktfunktioner, det vill säga den lagstiftande, dömande och verkställande makten, som rör rikets inre organisation, såväl dess institutioner som medborgarnas skyldigheter och rättigheter. Dessutom omfattar suveräniteten nationens rätt att skapa regler om sina egna medborgare som åtnjuter statens särskilda stöd och skydd framför andra individer.

Å andra sidan förhåller sig suveräniteten *externt* och handlar om nationens rätt att bestämma sin folkrättsliga hållning i samröret med andra nationer eller internationella institutioner. Denna grundtanke passar väl in på det faktum att 1918 hade det isländska folket sista ordet i form av en folkomröstning om huruvida man godkände det förhållande till Danmark som avtalet gällde. På samma sätt var det logiskt att ett slutgiltigt beslut om att slita banden med Danmark också skulle läggas i folkets händer, vilket uppsägningsklausulen i unionsavtalet ju stipulerade.

*Betydelsen av suverän status för utrikesfrågor
och den isländska statens högsta maktinstans*

Som beskrevs ovan innebar Islands ställning som suverän stat att landet blev, precis som Danmark, en självständig folkrättslig part i samröret med andra stater, och med en egen utrikespolitik. De danska makthavarna åtog sig enligt avtalets § 19 om unionen mellan länderna att internationellt tillkänna att man erkände Islands suveränitet och samtidigt tillkänna att Island deklarerade sig permanent neutralt och hade en egen flagga. I och med deklarationen om permanent neutralitet antydde genast att de två länderna skulle kunna komma att gå skilda vägar vad gällde utrikespolitik, vilket visade sig senare, bland annat i Islands hållning gentemot Tyskland i upptakten till andra världskriget.

Även om Islands ställning som suverän stat innebar att man hade bestämmanderätt över utrikespolitiken, insåg man ändå att det skulle ta tid att bygga upp en isländsk utrikestjänst. Därför fastslogs i avtalets § 7 att Danmark fortsatte att sköta Islands utrikespolitiska frågor, dock som representant för Island, och i § 8 stadgades att Danmark åtog sig kustbevakningen av Island tills Island var redo att självt överta den. Avtalets text redogjorde vidare för hur samrådet länderna emellan gällande utrikesfrågor å Islands vägnar skulle utformas. För att bekräfta att avtalet gällde två suveräna stater utbytte Island och Danmark ambassadörer strax efter att avtalet trätt i kraft. Man beslöt också att de folkrättsliga avtal som gällde mellan Danmark och andra stater och även berörde Island, skulle fortsätta gälla gentemot Island. Efter att avtalet trätt i kraft kunde den danska regeringen inte binda Island vid folkrättsliga avtal med andra stater annat än med godkännande av rätt isländsk maktinstans. En tillämpning uppstod av detta arrangemang under åren närmast efter 1918 som

innebar att den danske utrikesministern skötte hanteringen av utrikesfrågorna, men den yttersta makten låg hos den isländske minister som hade utrikesfrågor i sin portfölj. Även om danskarna var ombud för Island i utrikespolitiska frågor kunde Island också ingå överenskommelser direkt med andra länder utan danska mellanhänder, och detta gavs det åtskilliga exempel på. Olika inslag i hanteringen av utrikesfrågorna fördes i allt större utsträckning över till den isländska regeringen under årens lopp och en isländsk utrikestjänst började ta form. Danskt handhavande av utrikesfrågor som ombud för Island fick dock ett brått slut våren 1940 efter Tysklands ockupation av Danmark den 9 april. Följande dag tillkännagav Alltinget att eftersom Danmark inte längre kunde fullgöra sitt uppdrag som ombud för Island beträffande utrikesfrågor och kustbevakning, tog den isländska regeringen saken i egna händer.

Att vara en suverän stat medförde att all behandling av Islands inre angelägenheter fördes över till inhemska makthavare. Alltså överfördes all lagstiftande makt till Alltinget, och inte bara de fall som rörde isländska särintressen. Bland de områden som Alltinget nu kunde fatta beslut om var reglerna om medborgarskap. Fram till 1918 var det de danska reglerna på detta område som gällde även för isländska medborgare. Avtalet stipulerade i § 6 att danska och isländska medborgare hade reciproka rättigheter i de båda länderna, bland annat att båda ländernas medborgare, oavsett var de var bosatta, hade fri rätt till fiske inom båda ländernas territorialvatten. Utvidgandet av de frågor som Alltinget fick bestämmanderätt över som suverän stat omfattade även den verkställande makten, och nya uppgifter fördes hela tiden över till de isländska ministrarna. Den viktigaste av dessa var makten att sluta folkrättsliga avtal med andra länder.

Därutöver fick den isländska staten full bestämmanderätt över organisationen av den dömande makten. Hittills hade Danmarks Högsta domstol varit Islands högsta juridiska instans. Islands Högsta domstol grundades med lag 22/1919 och började sin verksamhet 1920. Island hade då endast två juridiska instanser, det vill säga häradsrätterna och Högsta domstolen, istället för tidigare tre, då Landsöverrätten hade varit appellationsdomstol, alltså en mellanrätt på Island, ända sedan 1801.

Konungariket Islands författning 1920

På grund av de förändringar det innebar för Island att bli en suverän stat behövde man revidera och förändra den isländska författningen på olika punkter. Trots att man i 1874 års författning hade infört förändringar nödvändiga för ett större mått av självständighet 1903 och 1915, var det uppenbart att författningen fortfarande tog sin utgångspunkt i isländska särintressen, såsom beskrivits ovan. Ett förslag till ny författning lades därför fram i Alltinget 1919, där man presenterade nödvändiga förändringar i nationens statskick, bland annat gällande kungamakten och dess verkställande i de olika ministrarnas händer,

och även om skrivandet av folkrättsliga avtal med andra stater, medborgerliga rättigheter samt utlänningars rättsliga ställning.

Konungariket Islands författning som godkändes våren 1920 som grundlag 9/1920 har också kallats *fullveldisstjórnarskráin* ("det suveräna Islands författning"). Gällande de punkter som lades till eller förändrades i författningstexten hade man som förebild motsvarande punkter i den då gällande danska författningen från 1915. Den isländska författningen blev i själva verket en sorts spegelbild av den danska. Formuleringarna om maktens handhavande och tredelning var i det närmaste identiska i de två författningarna, jfr. § 3 i den danska och § 2 i den isländska. Enligt den sistnämnda låg den lagstiftande makten hos kung och Allting tillsammans, den verkställande makten hos kungen och den dömande makten hos domarna. Likaledes fastslogs i båda författningarna att kungen överlät verkställandet av makten till ministrarna och själv var fri från ansvar och okränkbar. Kungens underskrift under lagar och politiska beslut gav dem giltighet när de samtidigt undertecknades av en minister. Vidare skulle lagar och viktiga politiska åtgärder framläggas för kungen i konseljen, som förutom kungen bestod av den isländska regeringen. På samma sätt bestod den danska konseljen av kungen och den danska regeringen.

Bland de nya punkter i författningen som direkt rörde maktbefogenheter som överfördes till isländska makthavare var § 17 om Islands avtal med andra nationer. Där framgick att det var kungen som slöt avtal med andra nationer. Dock kunde han inte göra detta om de innebar överlåtelse eller annan nyttjanderätt av landområden eller territorialvatten eller att de medförde förändringar av statsrättsliga förhållanden utan Alltingets samtycke. Denna paragraf hade som förebild § 18 i den danska författningen. Dock var det aldrig fråga om att i den isländska författningen inskriva kungens befogenhet att förklara krig mot andra länder efter mönster av inledningsorden i den danska författningens § 18. Detta hade stått i strid med deklarationen i avtalets § 19 om Islands permanenta neutralitet.

Det är värt att ha i åminnelse, att trots att kungens makt kan tyckas framstå som omfattande enligt suveränitetsförfattningen, inklusive hans uppgift att bekräfta lagar stiftade i Alltinget enligt § 22, var hans makt i alla stycken formell. Man skulle kunna tro att kungen enligt dessa bestämmelser hade veto, eftersom det formulerades så att ett lagförslag fälldes om kungen inte hade bekräftat det innan Alltingets nästa ordinarie session. En motsvarande formulering fanns i den danska författningens § 24. Å andra sidan var det uppenbart att efter att parlamentarismen infördes i båda länderna i början av 1900-talet arbetade ministrarna i själva verket på uppdrag av parlamenten och inte kungen. Det medförde i sig självt att de inte i praxis kunde verkställa kungens vägran att underteckna ett lagförslag, och gå emot det folkvalda parlamentets vilja. Det hade betytt att de förlorade parlamentets förtroende för sitt ämbete.

Från suverän stat till republik 1944

Som nämnts ovan fanns en klausul om uppsägning i avtalet om union mellan Danmark och Island. Båda parlamenten kunde kräva en revidering av avtalet efter 1940, eller säga upp det tre år efter att ett sådant krav framställts. När denna tid närmade sig hade det blivit allt uppenbarare att många såg på unionslagen som ett slags provisorium, och man hade börjat diskutera grundandet av en isländsk republik. Andra världskrigets utbrott hösten 1939 bidrog till att påskynda beslutet. Den isländska regeringen blev snart orolig för krigets konsekvenser för Islands ställning som varande i personalunion med Danmark i det fall att Danmark blev ockuperat av Tyskland. Efter Tysklands ockupation av Danmark i april 1940 agerade man därför snabbt. Som nämnts hade Island redan beslutanderätt över utrikespolitiken, men nu fattade Alltinget också beslut om att den isländska regeringen skulle träda i kungens ställe enligt författningen, eftersom han inte kunde fullgöra sina plikter på grund av ockupationen. Efter Storbritanniens ockupation av Island den 10 maj samma år, stod det klart att ytterligare åtgärder krävdes för att trygga landets situation. Våren 1940 fattade Alltinget beslut om rätten till upplösning av unionen och att förberedelser för detta skulle påbörjas. Samtidigt deklarerade Alltinget intentionen att en isländsk republik skulle utropas samtidigt som unionen med Danmark upplöstes formellt.

Under de följande tre åren arbetade man med förberedelserna för unionsupplösningen och formulerandet av en författning för den nya republiken. Som framgått ovan fanns i avtalet med Danmark en klausul om att förslag om unionsupplösning måste göras till föremål för en folkomröstning, där rösterna för en upplösning måste uppgå till minst 75 %. 1942 gjordes ett tillägg till 1920 års författning för att försäkra sig om att även frågan om republik jämte en ny författning skulle avgöras av folket. Dessutom stipulerades i lagändringarna att det var förbjudet att göra några andra förändringar i författningen än de som var en direkt konsekvens av unionsupplösningen med Danmark och bildandet av republiken. På grund av de speciella omständigheter som rådde när kriget rasade som värst bestämde man sig att vänta med den rent innehållsliga revisionen av författningen till bättre tider. De förändringar som gjordes i statsskicket i den nya författningen innebar av detta skäl att man strök bestämmelsen om kungen som statsöverhuvud för *konungariket* Island och satte in en ny bestämmelse om en folkvald president som statsöverhuvud för *republiken* Island. Våren 1944 lades båda frågorna fram för det isländska folket för omröstning, dels frågan om upplösning av unionen med Danmark, dels frågan om en ny författning för republiken Island. Båda förslagen godkändes med överväldigande majoritet. Valdeltagandet uppgick till ca. 98 % och av dessa ville ca. 97 % godkänna unionsupplösningen och ca. 95 % den nya författningen. Därefter deklarerade Alltinget den 17 juni 1944 avtalets upphörande och ikraftträdandet av republiken Islands författning, lag 33/1944. Denna

författning gäller än idag. Den totalrevision man hade för avsikt att genomföra har i själva verket aldrig blivit av. Trots att diverse viktiga förändringar gjorts i republikens författning efter mitten av 1900-talet, bland annat bestämmelser om indelning i valdistrikt, organisation av Alltingets arbete jämte bestämmelser rörande mänskliga rättigheter, är författningens formulering och innehållsliga uppbyggnad i princip densamma som 1920 års författning.

*Betydelsen av suveränitet i en förändrad
värld och i internationellt samarbete*

Detta år när Islands oavhängighet firar 100-årsjubileum har begreppet suveränitet dragits upp, diskuterats och analyserats från många olika håll. Bland annat ställer man frågan vilken dess egentliga innebörd är i det moderna och förändrade, globaliserade samhället. För hundra år sedan var den allmänna förståelsen av begreppet suveränitet avsevärt mera inskränkt än den senare har blivit. I juridiskt hänseende definierades suveränitet som ett formellt begrepp sett utifrån ett perspektiv av folkrätt och författningsrätt. I den moderna diskussionen används begreppet i ett mycket vidare sammanhang, och det hänvisas ibland till idéer om t.ex. ett lands eller ett folks ekonomiska, kulturella eller politiska suveränitet, utan att det föreligger några uttömmande definitioner av begreppet i de fallen.

Förvisso har idén om hur ett land förvaltar sin suveränitet genomgått stora förändringar under de senaste hundra åren. Det framgår tydligast av utvecklandet av det internationella samarbetet efter 1900-talets mitt, t.ex. Förenta Nationernas säkerhetssystem, och i synnerhet utvecklingen i Europa mot ökad samordning. Många nya författningar som antogs i Europa efter andra världskrigets slut tog hänsyn till det ökade samarbetet via internationella institutioner, och i andra lade man efterhand in nya bestämmelser beträffande detta. I sådana bestämmelser nämns parlamentens rätt att ge avkall på delar av rikets suveränitet och överlåta vissa delar av statsmakten till internationella institutioner på vissa villkor. Sålunda har teorierna om den suveräna statens maktbefogenheter utvecklats mot att erkänna dess rätt att dela suveräniteten med andra länder, och låta internationella institutioner fatta bindande beslut som syftar till att tillvarata de gemensamma intressena för alla dem som ingår i institutionen, t.ex. vad gäller ekonomi och handel, försvar eller miljöfrågor.

Det tydligaste exemplet på detta är EU:s överstatliga makt i förhållande till dess medlemsländer. Det innebär att man överlåtit mandatet att fatta beslut om lagstiftning, verkställande och dömande till de självständiga institutionerna EU-parlamentet, EU-rådet, EU-kommissionen och Europadomstolen på områden som faller under EU:s befogenhetsområde. Sådana beslut är inte endast bindande för medlemsländerna under internationella lagar, utan också för den inrikes regeringen och för individer och juridiska parter innanför deras domsaga.

Den diskussion som uppstod i de nordiska länderna under 1950- och -60-talen, om den ökande betydelsen av internationellt samarbete ledde bland annat till att nya beslut om överlåtande av makt till internationella institutioner lades till i den danska författningen 1953 och till den norska 1962. Dessutom har olika förändringar gjorts i Sveriges och Finlands författningar avseende överlåtelse av maktbefogenheter till EU och dessa länders samspel med unionens institutioner. Denna diskussion ägde dock aldrig rum på Island under efterkrigsåren och inga förslag lades fram om sådana författningsändringar. I detta sammanhang finns det fortfarande bara en bestämmelse i författningen avseende Islands avtal med andra länder. Den står oförändrad sedan 1920 års författning, förutom att det fastslås att det är presidenten och inte kungen som sluter avtal med andra länder. Härvidlag intar den isländska författningen en särställning jämfört med andra europeiska länders, eftersom den i detta avseende står oförändrad sedan ett sekel tillbaka.

Först när medlemskap i EES diskuterades på Island 1992 kom frågan upp på de isländska makthavarnas dagordning. Trots att medlemskap i EES är avsevärt annorlunda än medlemskap i EU, krävdes det enligt avtalet överlåtelse av viss makt till andra kontrollorgan, både verkställande och dömande. Dock kom en majoritet i Alltinget fram till att det gick att tolka det så att överlåtelse av makt enligt EES-avtalet var så begränsad och på ett så snävt område att det kunde rymmas inom ramarna för den gällande författningen utan att den uttryckte direkt stöd för det. Denna slutsats styrdes av det överdrivna understrykandet från de styrandes sida att det var farligt att erkänna eftergifter av den isländska suveräniteten i samarbete med andra länder med direkta bestämmelser i författningen. Detta beslut har fått stora konsekvenser för den isländska statsmakten och lett till en politisk tröghet inför att erkänna den verklighet som EES-avtalet sedermera utvecklats till, eftersom man ständigt får lägga till fler och fler regler som berör överlåtande av statsmakten. Denna hållning återspeglar en ambivalens hos de politiska makthavarna. Å ena sidan finns en rädsla för att Islands suveränitet svävar i fara om författningen förändras, å den andra sidan delar Island makt med andra länder inom de internationella institutionerna i allt större utsträckning på en grundval som är öppen, otydlig och utan juridisk förankring.

Slutord

När man talar om den tid då Island blev en självständig stat hänvisar man oftast till grundandet av den isländska republiken 1944. Den händelsen markerade visserligen den stora milstolpen att Islands statschef inte längre var utländsk och att statsskicket övergick från monarki till republik med en folkvald president. De isländska makthavarnas faktiska makt gällande inrikes angelägenheter eller gentemot andra länder ändrades emellertid inte. 1918 års

suveränitet innebar i själva verket det största steget mot självständighet, trots att denna milstolpe ofta faller i skuggan av grundandet av republiken.

Island har i större utsträckning än andra europeiska länder hållit fast vid den formella definitionen av suveräniteten, och isländska politiker har vägrat att erkänna att särskilda författningsparagrafer måste införas för att dela makten med andra länder. Man kan hävda att denna enkelspåriga inställning har lett till en stagnation i utvecklingen av författningen, vilket på intet sätt avspeglar de grundläggande förändringar som skett i det internationella samarbetets omfattning och natur under de gångna decennierna, och där Island medverkar aktivt.

Såttillvida är 1920 års isländska suveränitetsförfattning och den betydelse som lades i begreppet suveränitet den gången ännu fullt gällande. Trots att det må förefalla otroligt, har det kanske gått för kort tid – bara ett århundrade – sedan suveränitet uppnåddes, för att isländska makthavare ska kunna acceptera att folkets intressen kanske tillgodoses bättre genom att överlåta en del av makten till internationella institutioner som arbetar för att tillvarata nationers gemensamma intressen i det internationella samarbetet.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Litteratur

- Andersen, Poul. *Dansk statsforfatningsret I*. Gyldendal, København 1944.
- Benediktsson, Bjarni. "Dansk-íslenzku sambandslögin". *Úlfjótur*, 1. tbl. 1969, bls. 10-17.
- Berlin, Knud. *Den dansk-íslandske forbundslov af 30. november 1918*. I kommission hos G.E.C.Gad København, 1920.
- Bjarnason, Gunnar Þór. *Upp með fánann! Baráttan um uppkastið 1908 og sjálfstæðisbaráttu Íslendinga*. Mál og menning, Reykjavík 2012.
- Hálfðanarson, Guðmundur. "'Ísland sé fyrir Íslendinga". Þegar fullveldið hélt innreið í íslenska stjórn málaumræðu", i *Fullveldi í 99 ár*; redigeret af S. Ólafsdóttir. Hið íslenska bókmenntafélag 2017.
- Hálfðanarson, Guðmundur. *Íslenska þjóðríkið - uppruni og endimörk*. Hið íslenska bókmenntafélag og Reykjavíkur akademían, Reykjavík 2007.
- Jóhannesson, Ólafur. *Stjórnskipun Íslands*. Hlaðbúð, Reykjavík 1960.
- Óskarsdóttir, Stefánía. "Leiðin til fullveldis", i *Fullveldi í 99 ár*, redigeret af S. Ólafsdóttir. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2017, bls. 21-50.
- Sigurðsson, Jón. „Hugvekja til Íslendinga.“ *Ný félagsrit*, 7, 1848.
- Suksi, Markku. "Common Roots of Nordic Constitutional Law? Some Observations on Legal-Historical Development and Relations between the Constitutional Systems of Five Nordic Countries" i *Nordic Constitutions. A Comparative and Contextual Study*, redigeret H.Krunke og B.Thorarensen. Hart Publishing, Oxford 2018, bls. 9-42.

Thorarensen, Björg. "Stjórnarskrárákvæði um framsal ríkisvalds. Þarfar eða óþarfar breytingar á stjórnarskrá?" i *Fullveldi í 99 ár*; redigeret af S. Ólafsdóttir. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2017, bls. 113-141.

Thorarensen, Björg: *Stjórnskipunarréttur. Undirstöður og handhafar ríkisvalds*. Bókaútgáfan Codex, Reykjavík 2015.

Thorarensen, Björg. "Þjóðréttarleg umgjörð sjálfstæðisbaráttunnar", i *Jón Sigurðsson. Hugsjónir og stefnumál*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2011, bls. 53-70.

Thorarensen, Björg. "Stjórnarskráin og meðferð utanríkismála". *Útljótur*, 3. tbl. 2007, bls. 399-461.

GUNNAR ÞÓR BJARNASON

SJÄLVSTÄNDIGHET FÖR NYBÖRJARE

När Island blev en suverän stat 1918

Författaren är historiker. Artikeln bygger på dennes bok som kom ut i november 2018 och har titeln *Hinir útvöldu. Sagan af því þegar Ísland varð sjálfstætt ríki árið 1918*. (De utvalda. Berättelsen om när Island blev en suverän stat 1918). Boken ges ut av Historiska föreningen i samarbete med Alltinget.

Nybörjare

Det här året firar det isländska folket hundra år av självständighet och suveränitet. 1918 blev Island det femte landet som sällade sig till gruppen självständiga nordiska stater. Det var en stor milstolpe i Islands historia.

”Vi är nybörjare, landnamsmän på gammal historisk mark, nu satta att skriva ny historia, lärdomstörstande djäknar första dagen i den europeiska kulturgemenskapens skola, men samtidigt väktare av vårt arv och trogna gamla värden.” Så formulerade sig en känd isländsk historiker inför tioårsjubileet av Islands suveränitet 1928.

Det var träffsäkert av denne historiker att kalla nationen för nybörjare. När Island blev en suverän stat 1918 hade det bara gått 14 år sedan hemstyre infördes och landet saknade en rad institutioner som mer folkrika nationer ansåg som självklarheter. Statsförvaltningen var bräcklig och näringslivet outvecklat. Landspítali Íslands (Islands rikssjukhus) började inte sin verksamhet förrän landet hade varit en suverän stat i tolv år. Allmän skolplikt infördes inte förrän 1907. Islands universitet i Reykjavík hade bara existerat i sju år.

Ett modernt partisystem låg än i sin linda. 1916 grundades de första klasspartierna – Alþýðuflokkurinn (socialister) och Framsóknarflokkurinn (bönder). Hitintills hade partitillhörigheten bestämts av var man stod i självständighetsfrågan.

Mot slutet av 1800-talet började en tillväxtperiod på Island som pågick nästan obruten fram till första världskriget och i första hand byggde på fiske (motordrivet fiske efter sekelskiftet). 1918 var dock den isländska nationen fattig i jämförelse med grannländerna. Invånarantalet var ca. 92 000, medan det i Danmark bodde nästan tre miljoner vid samma tid. I huvudstaden Reykjavík bodde drygt 16 000 personer. Islands nationalprodukt per capita var mycket lägre än medeltalet i Väst- och Nordeuropa, lite mer än hälften så stor som i Danmark. Ungefär 40% av befolkningen bodde på landet, många i torvstugor, och försörjde sig på jordbruk. Fiskprodukter var dock landets allra viktigaste exportvara.

Den unga självständiga nationen var, skulle man kunna säga, ett prematurt fött barn. Därför bör det inte komma som någon överraskning att islänningarna år 1918 inte hade någon särskilt tydlig framtidsvision. Vilken sorts nation skulle Island bli? På den frågan var det få som hade något entydigt svar. Man kan ifrågasätta om islänningarna, vare sig politiker eller andra, egentligen var redo att ta itu med många av de uppgifter som nödvändigtvis följde med grundandet av en självständig nation. Makthavarna var till exempel inte alls intresserade av att gå med i Nationernas Förbund som hade grundats vid första världskrigets slut, trots att erbjudande om medlemskap gjordes. Politikerna var också ovilliga att godkänna utgifter för utrikesfrågor. Fram till andra världskrigets början drev man endast en beskickning utomlands, nämligen i Köpenhamn (och denna ambassad lades till yttermera visso ned under två år av kostnadsskäl). Men de förtidigt födda brukar dock hämta sig vad det lider! Numera är Island en av världens rikaste nationer.

Lägg så till detta att andra länder inte verkade bli särskilt upphetsade över Islands självständighet, tycktes knappt ens lägga märke till att en ny nation tillkommit i Europa. Den brittiska regeringen ansåg det inte finnas något skäl till att formellt erkänna den nya staten, med påpekandet att Danmark fortfarande hade hand om Islands utrikesfrågor. Makthavarna i USA kom fram till en liknande slutsats. Island klagade med jämna mellanrum på att dess självständighet inte var allmänt känd bland andra nationer, och irriterade sig på utländska kartor från 1920- och 30-talen där Island fortfarande var märkt som danskt territorium.

Självständighetskamp

Den isländska självständighetskampens rötter stod att finna i den europeiska ”folkliga våryran” under 1800-talets första halva, då nationalistiska strömningar fick vind i seglen på många ställen i Europa. Isländska studenter i Köpenhamn gick i bräschen – inspirerade av frihetstankar med ursprung i franska revolutionen, den engelska parlamentarismen, den amerikanska självständighetsdeklarationen och allmänt nationalromantiska strömningar i Tyskland. Köpenhamn var Islands port mot världen. Där lärde isländska studenter känna nya strömningar och åsiktsriktningar i Europas kultur och politik, tog till sig idéer som de sedan förmedlade till sina landsmän hemma på Island. Islands självständighetskamp var europeisk till innehållet men med isländska förtecken.

I likhet med andra europeiska nationer såg Island tillbaka på en svunnen guldålder. På Island var detta fristatstiden, från det att Alltinget grundades ca. 930 fram till att islänningarna gick in under den norske kungens styre efter mitten av 1200-talet. Detta var en tid av självständighet, och en blomstringsperiod för litterärt och historiskt skrivande.

Litteraturen, historien och språket eggade nationen till handling – utan detta hade Island inte inlett någon självständighetskamp och landet hade aldrig blivit en suverän stat. När Islands och Danmarks representanter satte sig för att förhandla om förhållandet mellan de två länderna sommaren 1918, vilket sedan ledde till suveränitet senare samma år, lade de isländska representanterna vid första mötet fram ett betänkande om sin grundläggande hållning i självständighetsfrågan. Där stod det bland annat:

Det isländska folket har ensamt av alla germanska folk bevarat det gamla tungomål som talades i alla de nordiska länderna i 900 – 1000 år, så obetydligt förändrat att varje islänning än den dag idag till fullo kan tillgodogöra sig såväl vår egen som andra nordiska kulturers forna litteraturskatt. Genom språket har en särskild nationalkänsla, särskilda traditioner och en särskild kultur bevarats. Och genom språket har också medvetandet om landets särställning gentemot våra brödrarfolk alltid levt kvar hos oss. Dessa realiteter, ett särskilt språk och en särskild kultur, anser vi ge oss en historisk och naturlig rätt till fullständig självständighet. De framsteg det isländska folket gjort under de senaste årtiondena, såväl i praktiska som andliga angelägenheter, har också i hög grad ökat landets självständighetsbehov, och tillika naturligt stärkt dess längtan efter oberoende. Det är folkets övertygelse att full självständighet är ett villkor för att nationen ska kunna nå det mål i praktiska och andliga angelägenheter som den strävar mot.

Med åren blev de här nationalistiska idéerna till vedertagna sanningar i de flesta islänningars tankevärld. Nutidens historiker är dock mera kritiska, påpekar att det isländska samhället förr i tiden präglades av klassers och gruppers olika särintressen, och att det ofta varit islänningar som exploaterat islänningar. Berättelsen om en guldålder och mörka århundraden, danskt förtryck, nationens förfall och renässans är enligt historikerna en förlegad historiesyn, ger i bästa fall en mycket förenklad bild av det förgångna. Denna syn har sina rötter i nationalromantik från 1800-talet och är i paritet med rena myter.

Från det att enväldet avskaffades i Danmark i mitten av 1800-talet hade Island kämpat för och bitvis närmat sig ökat självstyre. En representantförsamling höll ett första möte i Reykjavík 1845 men hade till att börja med enbart rådgivande funktion. Med lagen om Islands statsrättsliga ställning 1871 definierades Island som en ”oskiljbar” del av det danska väldet. Samtidigt skiljdes de två ländernas ekonomier åt, vilket i praktiken innebar att Islands angelägenheter togs ifrån det danska parlamentet. 1874 fick Alltinget lagstiftande befogenhet över isländska angelägenheter i och med att Island fick en egen författning. Ministern med ansvar för Island var emellertid fortfarande dansk, satt i den danska regeringen och skötte Islandsfrågorna som en bisyssla. Det var inte förrän med hemstyret 1904 som den verkställande makten flyttade in i

landet. En islänning fick posten som Islandsminister och var ansvarig gentemot Alltinget. Därmed var parlamentarism införd.

Men islänningarna var fortfarande danska medborgare, Island var en del av det danska riket, Danmark hade hand om båda ländernas utrikespolitik och Danmarks Högsta domstol var högsta instans för isländska juridiska tvister. Efter 1904 gick självständighetskampen ut på att avsluta konflikterna med den danska regeringen genom att ingå avtal om förhållandet mellan länderna och Islands statsrättsliga ställning.

Världskrig

Första världskriget 1914–1918 fick stor påverkan på Island. Nationalprodukten minskade under alla krigsåren, dock särskilt under krigets sista tid. Båtförbindelserna blev sporadiska och det rådde brist på livsfrönödenheter. Särskilt kännbar blev bristen på kol. Tyska ubåtar sänkte närmare 30 fartyg i Islandstrafik. I början av 1917 såg makthavarna i Reykjavík sig tvingade att ransonera olja, kol, socker, spannmål och diverse andra varor. Allmänhetens levnadsvillkor, särskilt i tätorterna, försämrades under krigsåren. Under en tid befarade man att matbristen skulle kunna leda till svält.

Men Islands krav i självständighetskampen hade blivit allt radikalare, man ville nu grunda en oavhängig stat i enbart personalunion med Danmark. Första världskriget förde Island närmare självständighet, banden med Danmark försvagades och islänningarna fick i stor utsträckning lita till sig själva i samröret med omvärlden, till exempel genom att göra handelsöverenskommelser med briterna och deras allierade. Handel med USA inleddes också, vilket inte förekommit före 1914.

Den danska regeringen hade som sin främsta ledstjärna att behålla neutraliteten och inte dras in i kriget. Danmark låg på tyskt inflytelseområde och danskarna var nödgade att akta sig för att förolämpa sin mäktige granne i söder. Samtidigt måste de förhålla sig till Storbritanniens intressen. Dessa två länder var Danmarks överlägset viktigaste handelspartners.

Men Island låg i den brittiska maktsfären. Britterna hade i kraft av sin sjö- makt Islands öde i sina händer. I september 1914 skickade de en konsul till Island som iklädde sig en maktröll. Han fick order från London om att övervaka all utrikeshandel och snart kunde islänningarna knapp röra sig utan hans vetskap och vilja. På avstånd iakttog danskarna hur brittiskt inflytande tilltog på Island. De protesterade formellt till regeringen i London när fartyg på väg mellan Island och Danmark hejdades, fördes i hamn och lasten till och med konfiskerades. Detta var sjötransporter inom det danska riket, hävdade man i Köpenhamn. Men protesterna rann av briterna som vatten på en gås.

De danska makthavarna tilltalades inte av hur sakerna utvecklades under krigsåren. Det isländska folket tycktes vara på väg mot självständighet i full

fart, och komma allt närmare Storbritannien utan att danskarna hade något att säga till om. Det kunde undergräva Danmarks neutralitet och framkalla hårda reaktioner från Tyskland. Detta var huvudorsaken till att Danmark ville sluta avtal med Island sommaren 1918.

Unionsfördraget

I juni 1918 inrättades en dansk-isländsk unionskommitté i vilken fyra representanter från respektive land ingick. Den höll rådslag i Reykjavík under juli månad. Det gick ibland hett till i förhandlingarna och ett tag såg det ut som om de skulle gå åt pipan. Islänningarnas mål var tydligt från början – Island skulle erkännas som en suverän stat. Danmark kämpade emot, men till slut lade man sig för alla Islands huvudsakliga krav. Allra mest tvistade man om medborgarskapet som danskarna ville skulle vara gemensamt. Till slut gick man dock med på att ha skilda medborgarskap. Men enligt § 6 i unionsfördraget skulle danska medborgare åtnjuta samma rättigheter på Island som infödda islänningar, och omvänt.

Danmark skulle sköta Islands utrikesaffärer på Islands uppdrag och fördraget tillät islänningarna att inrätta en egen högsta domstol. Redan 1919 antog Alltinget en lag i denna fråga och Islands Högsta domstol började sin verksamhet i februari 1920. Danske kung Christian X var statsöverhuvud i det isländska kungariket och besökte sina undersåtar fyra gånger: 1921, 1926, 1930 och 1936.

Förslaget om unionsfördrag godkändes av Alltinget redan samma sommar och klubbades som lag vid en särskild session (*sambandslagaping*) i september. Två alltingsmän av 40 röstade emot lagen. Unionsfördraget lades sedan fram till folkomröstning på Island 19 oktober 1918 och godkändes med 90,9 % av de avlagda rösterna. Valdeltagandet var dock dåligt, endast 43,8 % av de röstberättigade deltog i folkomröstningen.

En fåtalig men högljudd grupp islänningar vände sig emot unionsfördraget och riktade sin kritik särskilt mot § 6, om de reciproka rättigheterna. Man hävdade att den beredde vägen för danskarna att tillskansa sig isländska naturresurser. På dansk sida kritiserade motståndarna fördraget för att bryta sammanhållningen länderna emellan och visa vägen mot en fullständig skilsmässa efter ett kvarts sekel. Enligt § 18 i fördraget kunde det nämligen revideras efter 1940 års utgång och sägas upp tre år därefter om en ny överenskommelse inte nåtts.

I november blev unionsfördraget godkänt av det danska folketingets båda kamrar med stöd av *Det Radikale Venstre*, *Socialdemokratiet* och *Venstre*. De konservativa (*Det Konservative Folkeparti*) röstade mot fördraget. Den 30 november ratificerade kung Christian X unionsfördraget och det började gälla påföljande dag.

1918 blev ett mycket tungt år för islänningarna. Vintern 1917–1918 var den kallaste i mannaminne, sommaren var kall och regnig och gav en dålig höskörd. I oktober fick en av landets mest aktiva vulkaner utbrott och i samma månad kom spanska sjukan till landet. Bara i november dog 250 reykjavíkbor. Dödens skugga lade sig över landets huvudstad. Det satte sin prägel på firandet den 1 december när Islands suveränitet skulle högtidlighållas. Det hade annars gått för sig på ett helt annat sätt. Men klockan tolv på dagen söndagen den 1 december hissades den isländska nationsflaggan i Reykjavík för första gången. En blåsorkester spelade och ett danskt kustbevakningsfartyg avlossade 21 kanonskott för att hedra flaggan – Island var en oavhängig och suverän stat.

Nytt allvar

Konungariket Island seglade inte med förliga vindar i början av sin färd. År 1919 blåste dock medvind och landets exportvaror såldes för bra pris. Men 1920 rasade priset på sill på de utländska marknaderna och landets handelsvillkor försämrades drastiskt. Det året sjönk nationalinkomsten med 16 %, vilket är den största minskningen i nationalprodukten från ett år till ett annat fram till idag, mycket större än efter finanskraschen 2008 och den efterföljande krisen. Regeringen tvingades ta lån i England med ganska dåliga räntevillkor. Det var det första utländska lån en isländsk regering tog utanför Danmark.

Unionsfördraget tillät Island att producera egna pengar, men den danska kronan var fortfarande en giltig valuta på Island. Under 1922 började dock bankerna att offentligt värdera den isländska kronan lägre än den danska. Från senare delen av 1800-talet existerade en skandinavisk monetär union – den danska, svenska och norska kronan hade samma värde och vilade på guldmyntfot. Island blev automatiskt en del av den monetära unionen och drog nytta av stabiliteten och friheten i valutaaffärer som detta medförde. Enligt unionsfördraget skulle denna ordning fortsätta gälla så länge valutasamarbetet mellan de nordiska länderna varade.

Valutafrågorna var inget stort diskussionsämne i unionsförhandlingarna i juli 1918 och varken de danska eller isländska förhandlarna såg framför sig att den isländska kronan skulle bli en helt självständig valuta. De isländska representanterna tycks ha tagit det för självklart att den isländska kronan skulle följa den danska i det nordiska valutasamarbetet. Det hade man ju också goda erfarenheter av. Men från och med 1920-talet har den isländska kronan gått sin egen väg.

Efter svårigheterna under de första åren som suverän stat förbättrades islänningarnas situation under 1920-talet. Och nationen var fast besluten att bevisa att den förtjänade sin självständighet – att islänningarna var en fullvärdig kulturnation i sällskap med andra ”civiliserade” länder.

Mina föräldrar tillhörde den generation som ställdes inför det faktum att Island hade blivit en suverän stat, hade att hantera den verkligheten. Pappa fyllde 20 år 1918, mamma var nykonfirmerad. Denna generation var den första som blev tvungen att förhålla sig till tillvaron med ett nytt allvar, vi hade velat bli självständiga, nu var vi det, nu måste vi bevisa att vi klarade det.

Så formulerar sig författaren Sigurður Pálsson i sin memoarbok *Bernskubók*.

I samtida källor kan man finna många exempel som vittnar om detta nya allvar, denna nya ambition som många uppfylldes av under det suveräna Islands första år. Det räckte inte att ha ett storslaget litteraturarv. Nu måste nationen också skaffa sig framstående konstnärer, inrätta en nationalteater, bygga en imponerande universitetsbyggnad och så vidare. "Vad är vi?" löd frågan som Sigurður Nordal, en av landets mest kända kulturpersonligheter, ställde det isländska folket 1919. Vilken är islänningarnas särställning? Vilken roll spelar isländsk kultur i världskulturen?

"Vi islänningar är minst av alla kulturnationer. På så sätt är vi en orimlighet bland andra nationer. Skillanden mellan oss och de näst minsta är monumental", skrev Sigurður. Han ansåg att det mest värdefulla i nationens samtida kultur var den folkliga kulturen. På Island kunde en klassbunden kultur aldrig frodas och islänningarna borde sätta som mål att bli "förebilder i kulturell jämlikhet och mänsklig värdighet."

Andlig tillfredsställelse

Under första världskriget uppstod en viss oro i Danmark, Norge och Sverige för att Island höll på att avlägsna sig från Norden, dras in i de anglosaxiska storväldenas inflytelseområde, särskilt det brittiska. Därför uttryckte ibland nordiska dagstidningar tvivel på att det vore önskvärt att Island blev självständigt, för då skulle landet gå i stormakternas ledband. Spåren förskräcker, sa svenskarna och behövde inte se längre än till Finland som hade blivit stormakternas stridsäpple efter att landet blivit självständigt i slutet av 1917. Islands självständighet skulle kunna skada Danmark och därmed "den nordiska familjen". Det var också svårt att se vad Island skulle vinna på att försvaga banden med de nordiska brödrafolken, landet var litet, befolkningen var liten, nationen var svag. Små nationer fick ofta svårt att bevara sin självständighet, vilket belgare, luxemburgare och andra folk hade fått erfara efter att det stora kriget utbröt 1914.

Men 1918 orienterade sig Island mot Norden som förebild och samarbetspartner. "Vi säkrar banden till de nordiska länderna med att bli totalt oavhängiga", kunde man läsa i en av de isländska dagstidningarna sommaren 1918. De nordiska folken var mera bildade än de flesta av, om inte alla, världens folk, och de var politiskt frisinna. I ett sådant sammanhang hörde islänningarna

hemma. Hur ofta under dessa år uttryckte man inte att det isländska folket var av "samma stam" som danskar, norrmän och svenskar? Inga andra folk visste att bättre uppskatta isländsk forntidslitteratur än våra fränder i Norden – och försökte till och med att lägga beslag på den! Naturligast vore därför att Island skulle ha mest kontakt och utbyte med de nordiska länderna. Historiskt var ju de banden så starka, särskilt med Danmark och Norge.

Islands geografiska läge mitt ute i Nordatlanten har dock format nationens öde ända sedan den fick sin självständighet. I maj 1940 ockuperade Storbritannien landet och ett drygt år senare åtog sig USA landets försvar (och drev en militärbas på Island ända till 2006). Våren 1940 slets bandet med Danmark nästan helt av efter Tysklands ockupation. Efter att giltighetstiden för 1918 års unionsfördrag löpt ut utropade sig Island som republik den 17 juni 1944. Många islänningar anser att först då blev Island självständigt fullt och helt. Men det är inte korrekt, Island fick sin självständighet den 1 december 1918.

Sedan dess är det få islänningar som har tvivlat på att det var rätt att sträva mot full oavhängighet. På det självständiga Islands 50-årsjubileum 1968 funderade den dåvarande presidenten Kristján Eldjárn på huruvida det hopp som tidigare generationer satte till självständigheten hade förverkligats. Den frågan kan man förstås inte svara på annat än med rena spekulationer. Men islänningarna "hade aldrig ångrat att de tog de steg de tog 1918".

Ingen hade för sig att det hade varit bättre för landet att fortsätta vara förbundet med Danmark och den danske kungen. Självständigheten hade varit "till stor lycka" för islänningarna, folkets "styrka och självrespekt" hade vuxit, trots sin litenhet kände sig nationen nu "fullvärdig och dess medborgare lika kapabla som vilket annat folk som helst", islänningarna strävade nu "mot samma samhällseliga och kulturella mål som de nationer som strävar allra högst", sa presidenten. "Detta vetande och tankesätt är utan tvekan ett direkt resultat av grundandet av en suverän stat, av det ansvar som därav följer och de utvecklingsmöjligheter som därmed skapas för folket och individen."

Detta är i själva verket grundtemat i så gott som alla högtidstal som hållits av isländska makthavare i ett helt århundrade – självständigheten har gynnat nationen. "Var och en som sätter sig in i Islands historia ska förstå att utan nationell självständighet kan islänningarna inte frodas mer än jorden kan det utan sol och värme", konstaterade Ólafur Thors, ordförande för Självständighetspartiet, i sitt högtidstal den 1 december 1940. I hundra år "har oavhängigheten varit en energikälla i den otroliga historia av framsteg och välstånd som utmärkt det isländska samhället detta gångna sekel", sa statsminister Katrín Jakobsdóttir i sitt tal vid Alltingets jubileumsmöte på Þingvellir den 18 juli 2018. Mötet hölls till minne av att det den dagen var hundra år sedan förslaget till unionsfördrag skrevs under i alltingshuset vid

Austurvöllur. Suveränitet innebär ”en andlig tillfredsställelse och ökar därför ansenligen varenda islänningens mänskliga värdighet”, som en av landets mest namnkunniga intellektuella formulerade det i ett tal vid suveränitetens 20-årsjubileum 1938.

Men världen är inte vad den en gång var och nationen en annan än för hundra år sedan, tidsandan helt förändrad. Nationalistiska idéer har en annan klang än de en gång hade. Bland islänningarna hörs nu röster som tvivlar på sambandet mellan självständighet och välstånd. Och suveräniteten har nu länge varit i fokus i diskussionerna om Islands samarbete med andra länder – den amerikanska basen på Island, deltagande i NATO och EU. Världens folk kommer allt närmare varandra och blir samtidigt mer brokigt sammansatta, vart och ett på sitt sätt. De små nationerna har en oviss framtid att vänta i en tid av ständigt ökande globalisering.

Kommer islänningarna att fira 200-årsjubileet av självständighet och suveränitet om hundra år?

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

HARALDUR BRIEM

SPANSKA SJUKAN 1918 – ISLAND OCH OMVÄRLDEN

Första världskriget tog slut 1918 och spanska sjukan drabbade Norden och världen i övrigt hårt. Island firade sin självständighet den 1 december 1918 i skuggan av spanska sjukans katastrofala följder.

Haraldur Briem är utbildad läkare från Islands universitet 1972 med specialistkompetens i akuta infektionssjukdomar i Sverige 1979. Disputerade vid Karolinska institutet 1982. Docent i infektionssjukdomarnas epidemiologi vid Islands universitet. Överläkare på Reykjavíks sjukhus infektionsklinik t.o.m. 1997 och statens chefsepidemiolog 1998-2015.

Spanska sjukan 1918

1918 var ett ödesmättat år över hela världen. Första världskriget, som hade kostat så många människoliv och orsakat så mycket lidande, tog slut, och i dess kölvatten kom spanska sjukan som tog fler människoliv än kriget hade gjort under alla de fyra år det hade rasat. Trots att Island inte deltog direkt i kriget, klarade sig landet inte lindrigare än andra länder undan spanska sjukan. Island genomgick flera prövningar under denna tid. Första halvan av 1918 drabbades landet av en bitande kyla, det rådde brist på ett stort antal livsnödvändiga varor på grund av kriget, vulkanen Katla fick ett utbrott på hösten, och så slog spanska sjukan till i november. Av dessa händelser var det spanska sjukan som var allvarligast och skördade flest liv. Det uppskattas att 500 människor miste livet av sjukdomen. Islands invånarantal som helhet uppgick till 91 000 vid denna tid. Ungefär hälften av dem som dog kom från Reykjavík, som då hade 15 000 invånare. De flesta av dödsoffren var i åldrarna 20 till 40 år. Detta år fick Island självstyrelse och blev ett självständigt rike i union med Danmark. Det planerades inget högtidlighållande av självständighetsdagen den 1 december 1918 annat än att hissa den isländska flaggan vid en liten ceremoni utanför regeringskansliet. Nationen var stukad av spanska sjukan. Blåsorkestern som skulle spela vid ceremonin var så hastigt hopplöskad och dåligt repeterad att den knappt var uthärdlig att höra på¹.

Beskrivning av influensan 1918–1919

Den influensapandemi som drog över världen 1918–1919 är utan tvekan en av de allvarligaste farsoter som någonsin drabbat mänskligheten, och kan jämföras med Justinianska pesten (541–542) och digerdöden (1347–1351). Det är inte helt enkelt att uppskatta omfattningen av spanska sjukans offer globalt. Man har uppskattat att mellan 25 och 100 miljoner människor dukade under för sjukdomen under åren 1918–1919. Sjukdomens dödstal under dessa år var av ungefär samma omfattning i de nordiska länderna och övriga Europa². Överdödlighet orsakad av spanska sjukan per 10 000 invånare var 74 i Finland, 66 i Sverige, 56 i Norge, 55 på Island och 35 i Danmark. Längre söderut på kontinenten stiger talen.

Man vet inte med säkerhet varifrån spanska sjukan började spridas. Det är känt att en influensaepidemi som bröt ut i Kansas, USA, i mars 1918, kom till Europa i april 1918 med amerikanska soldater. Troligen började epidemin i Kina, där en influensa härjade vintern 1917/18. Dessutom grasserade en allvarlig influensa i New York i februari till april 1918. Det var emellertid inte förrän epidemin nådde Spanien i maj 1918 som den omnämndes officiellt. Spanien deltog inte i första världskriget och där tillämpades därför inte någon censur.

Influensan tycks ha kommit ungefär samtidigt till de nordiska länderna, kring månadsskiftet juni/juli 1918. Till att börja med drabbade den inte så hårt, och kallades sommarinfluensan eller juliinfluensan. Men i augusti 1918 ökade dödsfrekvensen tiofaldigt i det närmaste samtidigt på tre olika ställen. Först ombord på ett fartyg på väg från England till Freetown i Sierra Leone, därefter i franska Brest och ryska Archangelsk på fartyg från England och tredje gången när ett fartyg från Europa ankom till Boston. Denna influensans farliga våg (andra vågen) som kom i kölvattnet av sommarinfluensan (första vågen) spred sig sedan snabbt över hela världen. I Norden slog den till i oktober – november 1918³. Många länder drabbades av influensans andra och tredje våg under åren 1919 och 1920 med allvarliga konsekvenser. På Island härjade en svår förkylningsepidemi våren 1919, men det är oklart om detta rörde sig om en influensa. Senare influensautbrott drog över Island våren 1920 och sommaren 1921, men de var begränsade och skördade inte lika många liv som hösten 1918. Spanska sjukan rönt samma öde som andra stora epidemier, den förlorade i kraft och övergick till att bli en säsongsbunden influensa, tills nästa pandemi bröt ut knappa 40 år senare.

Vad var det som orsakade att influensaepidemin förändrades från att vara en relativt lindrig epidemi våren och sommaren 1918 till att utveckla så skadliga egenskaper som spanska sjukan hade när den slog till på hösten 1918? Troligen var orsaken små genetiska förändringar i viruset. Trots att man lyckats återskapa det dödliga influensaviruset, återstår fortfarande att göra

detsamma med det virus som orsakade den första vågen. Vore detta möjligt, skulle man kunna analysera vilken mutation det var som gav upphov till de skadliga förändringarna⁴.

På Island ansåg man att spanska sjukan hade kommit till landet med fartygen Willemoes från USA den 19 oktober och Botnia från Danmark den 20 oktober 1918. Man har emellertid inte kunnat fastställa att det var så det gick till, eftersom influensan redan var endemisk vid denna tid (juliinfluensan), särskilt i Reykjavík, vilket framgår av siffror i hälsorapporter från 1918 utfärdade av Islands medicinaldirektör (Landlæknir). Möjligheten föreligger att juliinfluensan genomgick denna skadliga förändring inom landet. Det som kom med fartygens passagerare var berättelser om epidemins allvarliga följder i USA och Europa.

Spanska sjukans symptom

Spanska sjukans symptom beskrivs ingående i hälsorapporter utfärdade av medicinaldirektören och är av tre olika slag⁵: 1) *Lätt influensa*. Snabbt insjuknande med feber, frossbrytningar, huvudvärk och torrhosta. Pågick i några dagar. 2) *Svår influensa*. Värk i bröstet, ständig hosta, slemartade upphostningar. Tillståndet gick tillbaka efter en knapp vecka men förvärrades sedan hos många i form av lunginflammation. 3) *Elakartad influensa*. Lunginflammation direkt i början av sjukdomen jämte yrande. Symptom på hjärtsvikt. Blödningar ur näsan, tandkött, lungor, i urin och avföring. Patienternas hy blev svart, varpå döden följde. Unga människor, i synnerhet kvinnor i barnsäng, drabbades svårt. Spanska sjukans symptom var våldsammare än dem man sett i tidigare influensaepidemier. Fågelinfluensan, som har härjat särskilt i Sydostasien från 2006 och framåt, och som smittat människor efter nära kontakt med fjäderfä, har symptom som liknar den elakartade influensan 1918. Som tur är har fågelinfluensan, med sin höga dödlighet, än så länge inte lyckats smitta mellan människor.

Vilka drabbades av influensan?

I medicinaldirektörens hälsorapport från 1918 påpekas särskilt att spanska sjukan inte gjorde någon mannamån. Den tog rika såväl som fattiga, var lika allvarlig i fina bostäder som i dåliga, och även de som fick vård dog lika ofta som de som inte fick det. Detta står i strid med en norsk undersökning vars resultat utvisade att människor i fattiga omständigheter i Kristiania (Oslo) klarade sig sämre än de som hade det bättre ställt under åren 1918–1919⁶.

Behandling

Det existerade ingen särskild behandling för influensa 1918. I alla de nordiska länderna tycks man ha använt ungefär samma metoder. I Reykjavík och Uppsala behandlades patienterna med morfin, kininpiller, aspirin (acetylsalicylsyra), kamfer och konjak^{7,8}. På båda ställena ingick också kalla bad och våta omslag i behandlingen, men Reykjavíks läkarförening avrådde från denna behandling som var obeprövad⁹.

Beredskap på Island

Det är uppenbart att medicinaldirektören inte kände till influensans livsfarliga natur i den andra vågen förrän de tidigare nämnda fartygens passagerare kom till landet under senare hälften av oktober 1918. Medicinaldirektören påpekade med rätta att det ändå hade varit för sent att förhindra att epidemin spreds över landet efter att de smittade passagerarna gått i land. Det är ändå märkligt att han i något som liknar förnekelse fullständigt vände dövärat till den information som passagerarna förde med sig om den dödliga sjukdomen, vilket står att läsa i medicinaldirektörens artikelserie i *Morgunblaðið* från denna tid. Medicinaldirektören ansåg att denna influensa inte var särskilt olik andra influensaepidemier som regelbundet dragit över landet. Han hade fått information från Danmark om att sjukdomen liknade den som gått på sommaren och var relativt lindrig men med större inslag av lunginflammation¹⁰. Liknande rapporter hade han fått från Färöarna i augusti¹¹. I Reykjavík vidtogs inga särskilda åtgärder, som till exempel mötesförbud eller stängning av skolor, när spanska sjukans allvarliga natur började bli känd. Det är tänkbart att man hyste åsikten att det bästa vore om influensan fick dra igenom landet så fort som möjligt eftersom den hade varit relativt lindrig under sommaren och en bit in på hösten. Konsekvenserna blev emellertid fruktansvärda för sydvästra Island och särskilt Reykjavík. En annan sida av saken är att sysselmän och kommunansvariga på norra och sydöstra Island lyckades förhindra att epidemin spreds till dessa landsdelar genom att upprätta vägspärrar och vidta smittskyddsåtgärder i hamnarna. Man förhindrade alltså kommunikation med de sydvästra landsdelarna¹². Kan det tänkas att spanska sjukans snabba framfart i sydväst, sammanlagt bara åtta veckor, har varit orsaken till att dessa smittskyddsåtgärder lyckades? Att spärra av hela landsdelar var ett sällsynt exempel på framgångsrika åtgärder för att hindra spanska sjukans utbredning över världen. Bara på några få öar i Stilla havet finns andra exempel på att sådana åtgärder lyckades¹³.

Beredskap i övriga Norden

Epidemins första våg nådde Stockholm i juli 1918 och spreds snabbt bland soldater på regementen i hela landet. Influensan var till en början lindrig men förvärrades i september 1918. Även i Sverige ansåg Medicinalstyrelsen att eftersom sommarinfluensan varit lindrig fanns inga skäl att vidta särskilda smittskyddsåtgärder som till exempel mötesförbud eller stängning av skolor. Det uppstod en stor diskussion om skolans roll i sjukdomens utbredning särskilt i Stockholm, men man kom inte överens om några åtgärder. Stockholms kommunfullmäktige motsatte sig stängning av skolorna, medan man i Göteborg och Malmö fattade beslut om att alla skolor skulle stängas i oktober 1918. På många ställen stängdes också möteslokaler och biografier. Man ansåg att det var soldater och barn som mest bidrog till att sjukdomen spreds. Myndigheterna kritiserades sedermera hårt för sin underlåtelse att vidta smittskyddsåtgärder¹⁴. I Kristiania (Oslo) publicerade sjukvårdsmyndigheten råd om allmän renlighet, att inte spotta och att inte hosta på andra.

Det är sannolikt att sommarinfluensan gjort många i Norden immuna mot spanska sjukan som drog fram hösten 1918, och därför lindrat dess skadeverkningar en aning¹⁵. På Island bekräftades att den som hade haft sommarinfluensan inte hade fått den otäcka spanska sjukan på hösten, vilket visade att det rörde sig om samma influensa båda gångerna¹⁶.

Vårdkommittén

Den 9 november 1918 tillsatte landsstyret en kommitté som kallades vårdkommittén (hjúkrunarnefndin) och vars uppgift var att bistå influensadrabbade invånare i Reykjavík¹⁷. Staden delades upp i 13 distrikt med varsin tillsynsman som gjorde hembesök i alla hus i sitt distrikt. Läkarna informerades om var deras hjälp behövdes. Man försågs med fordon och barnmorskorna fick till uppgift att åka runt i staden och transportera patienter, dels till sjukhusen, men också från hus till hus. Folkskolans klassrum gjordes om till sjukhus-salar. Man inrättade också ett barnhem för barn som blivit föräldralösa på grund av influensan. Många framstående personer i näringslivet åtog sig att ordna lokaler för vård och deltog i vårdkommitténs arbete. Det ansågs allmänt att kommittén, som leddes av juridikprofessor Lárus H. Bjarnason, gjort ett ovärderligt arbete. Läkarskrået och sjukvårdsmyndigheterna fick mycket hård kritik för att man inte haft någon beredskapsplan för katastrofer av spanska sjukans kaliber.

Beredskap internationellt

När spanska sjukan härjade första gången 1918 rasade första världskriget fortfarande, och information om hälsotillstånd var begränsad på grund av censur. Från mitten av 1800-talet hade världssamfundet kommit överens om ett internationellt hälsoreglemente (International Sanitary Regulations) med regler om beredskap för epidemier som kunde överföras mellan länder. En brist i detta regelverk var att det berörde enbart några få namngivna sjukdomar, nämligen digerdöden, smittkoppor och gula febern, medan till exempel influensa och nyligen uppkomna sjukdomar såsom HIV, inte fanns med på listan¹⁸. Inte förrän reglementet reviderades 2005 (International Health Regulations – IHR 2005) och började gälla 2007¹⁹, underströk man att man måste försäkra sig om att information om alla hälsotillstånd som gäller världens folk effektivt måste rapporteras, och att åtgärder måste samordnas vid varje hot. Förhoppningsvis ska världens folk aldrig mer behöva uppleva samma brist på information som var fallet 1918.

1918 och 2009 års pandemier

Trots att influensapandemin som drog över världen 2009 inte var lika allvarlig som spanska sjukan finns dock intressanta likheter dem emellan. Båda epidemierna orsakades av virusstammen A (H1N1). Viruset fanns ursprungligen hos fåglar men 2009 års stam var en blandning av stammar som hade sitt ursprung hos fåglar och svin²⁰. Pandemin 2009 uppförde sig mycket likt den som härjade 1918 vad beträffar utbredning. 2009 gick även då en sommarinfluensa som man skulle kunna kalla juliinfluensa, och den förvärrades snabbt i oktober 2009. Samtidigt förekom en allvarlig epidemisk lunginflammation hos relativt unga personer, som fyllde intensivvårdsavdelningarna på isländska sjukhus. Turligt nog var emellertid 2009 års epidemi lindrigare än spanska sjukan hade varit ute i samhället. Symptomen hos dem som drabbades värst liknade dem som förekom 1918. Epidemin drabbade många unga (åldrarna 20–40 år), och riskfaktorerna utgjordes av övervikt och graviditet. Intensivvården i de nordiska länderna blev hårt belastad av dessa patienter. 1918 fanns varken vaccin eller medicin mot influensan, och inte heller någon högutvecklad intensivvård.

När man på Island arbetade med en beredskapsplan för eventuellt förestående influensapandemi, utgiven 2008, var ett scenario att epidemin skulle bli lika skadlig som spanska sjukan 1918–1919. Man tog med i beräkningen att den kunde få allvarliga konsekvenser för världens ekonomi och finanser, vilket man måste ha en beredskap för. En rapport togs fram om ekonomisk påverkan och beredskap med utgångspunkt i en influensaepidemi på Island 2006. Händelseutvecklingen blev dock en annan än man räknat med. Först kom

finansskrisen hösten 2008 och därefter kom influensapandemin 2009, och inte tvärt om. Man har inte undersökt huruvida denna ekonomiska beredskapsplan på något sätt kom till nytta under finansskrisen 2008.

Epilog – spanska sjukan i isländsk litteratur

Den isländska hälsovårdsmyndighetens – och i synnerhet medicinaldirektörens – oföretagsamhet när det gällde att skydda invånarna mot spridningen av spanska sjukan, blev hårt kritiserad i efterhand²¹. Man ville ställa någon till svars. *Morgunblaðið* rekommenderade emellertid att man så begränsat som möjligt skulle avhandla orsaker och ansvar, och vänta tills en ordentlig undersökning hade gjorts²². Någon sådan gjordes aldrig.

Isländska författare har inte tagit upp spanska sjukan som ämne i någon större utsträckning. Þórbergur Þórðarson skrev brev till sin bror där han skildrade sjukdomens lidande. Brevet skickades dock aldrig²³. I romanen ”Sælir eru einfaldir“ beskriver Gunnar Gunnarson spanska sjukan²⁴. På senare tid har författaren Sjón beskrivit spanska sjukan i sin roman ”Máni Steinn – drengurinn sem aldrei var til”²⁵ (sv. titel: Máni Steinn – pojken som aldrig fanns).

Halldór Laxness, som var en ung man på 16 år i Reykjavík när spanska sjukan härjade, behandlade den aldrig i sina texter, men kanske beskrev han denna tystnad väl när han skrev att islänningar ”blir skräckslagna och mållösa närhelst det verkligen gäller”²⁶.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

Källförteckning

1. *Morgunblaðið* 3. desember 1918.
2. Ansart S, Camille Pelat C, Boelle BY et al. (Mortality burden of the 1918–1919 influenza pandemic in Europe. *Influenza and Other Respiratory Viruses* 2009;3: 99–106.
3. Potter CW. Chronicle of Influenza Pandemics. In: Nicholson KG, Webster RG & Hay AJ (ed). *Textbook on Influenza*, pp.3-18, Blackwell Science, London 1998.
4. Taubenberger JK. The Origin and Virulence of the 1918 “Spanish” Influenza Virus. *Proc Am Philos Soc.* 2006;150): 86–112.
5. Heilbrigðisskýrslur 1918.
6. Mamelund SE. Socially neutral disease? Individual social class, household wealth and mortality from Spanish influenza in two socially contrasting parishes in Kristiania 1918–1919. *Social Science & Medicine.* 2006; 62:923-940).
7. Jóhannesson Þ. Þankabrot um spánsku veikina 1918-1919. *Læknablaðið* 208;94:768-774.
8. Holtenius J, Gillman A. The Spanish flu in Uppsala, clinical and epidemiological impact of the influenza pandemic 1918-1919 on a Swedish county. *Infection Ecology and Epidemiology* 2014;4:1-8.
9. Gottfreðsson M. Spanska veikin á Íslandi 1918. *Lærdómur í læknisfræði og sögu.* *Læknablaðið* 2008;94:737-745.

10. *Morgunblaðið* 20. nóvember 1918.
11. *Morgunblaðið* 2. nóvember 2018.
12. Heilbrigðisskýrslur 1918.
13. McLeod MA, Baker M, Wilson N, Kelly H, Kiedrzyński T, Kool JL. Protective effect of maritime quarantine in South Pacific jurisdictions, 1918–19 Influenza Pandemic. *Emerging Infectious Diseases* 2008; 4: 468-470
14. Holmberg M. The ghost of pandemics past: revisiting two centuries of influenza in Sweden. *Med Humanit* 2017;43:141-147.
15. Andreassen V, Viboud C, Simonsen L. Epidemiologic characterization of the 1918 influenza pandemic summewave in Copenhagen: Implications for pandemic control strategies. *JID* 2008;197:270-278
16. Thoroddsen TJ. Inflúensan fyrrum og nú. *Læknablaðið* 1919;5:35-36.
17. *Morgunblaðið* 18. nóvember 1918.
18. Fidler DP. From International Sanitary Conventions to Global Health Security: The new International Health Regulations. *Chinese Journal of International Law* 2005;4:325-392.
19. International Health Regulations (2005): www.who.int/csr/ihr/WHA58-en.pdf
20. Khanna M, Latika, Saxena L, Gupta A, Kumar B, Rajput R. Influenza Pandemics of 1918 and 2009. A comparative account. *Future Virology* 2013;8:335-342.
21. Jónsson S. Hugleiðingar um inflúenzuna. *Læknablaðið* 1918;4:180-182.
22. *Morgunblaðið* 20. nóvember 2018.
23. Þórðarson Þ. Dagbók, mars 1919. Óbirt handrit, geymt í handritadeild Þjóðarbókhliðu.
24. Gunnarsson G. Sælir eru einfaldir. *Almenna Bókafélagið*, Reykjavík 1976.
25. Sjón. Mánasteinn – drengurinn sem aldrei var til. JPV-útgáfa, 2013.
26. Laxness H. Innansveitakrónika, 9 kafli, 1970.

LARS-ÅKE ENGBLOM

NORDENS HUS I REYKJAVÍK 50 ÅR

I augusti 2018 var det 50 år sedan Nordens hus i Reykjavík invigdes. Det firades på årsdagen, den 24 augusti, med en konferens om husets roll och betydelse för både den nordiska gemenskapen och för Island.

Tre isländska presidenter fanns på plats när jubileet firades, Vigdís Finnbogadóttir, Ólafur Ragnar Grímsson och Guðni Th. Jóhannesson, liksom Islands statsminister Katrín Jakobsdóttir. Åtta av de tolv direktörer som lett husets verksamhet under de gångna åren deltog också i jubileet.

Lars-Åke Engblom var direktör för Nordens hus 1989-1993. Han är professor em. i medie- och kommunikationsvetenskap och medlem av LF:s huvudstyrelse.

Firandet pågick i dagarna två; på lördagsmorgonen den 25 augusti var alla reykjavíksbor inviterade till en gratisfrukost (morgenmad) i ett tält utanför huset, sponsrad av några livsmedelskedjor. Gästerna strömmade till i hundratal och fick sedan vara med om att inviga en ny träbro längs sjön framför huset. Det var en present från Reykjavíks kommun. Det isländska postverket hyllade också femtioåringen med att ge ut ett särskilt frimärke.

En utställning med filmer, affischer och bilder väckte nostalgiska känslor hos många jubileumsfirare, varav flera mindes den ståtliga invigningen 1968 med Islands president Kristján Eldjarn, husets arkitekt Alvar Aalto och nobelpristagaren Halldór Laxness som hedersgäster. Laxness ingick även i husets första styrelse.

”Det var en lykkestund, en bekræftelse af den stærke forbindelse mellem Island og de andra nordiske lande, en bekræftelse av Islands placering i den nordiske verden”, sade dagens president Guðni Th. Jóhannesson.

Men det fanns också kritiska röster. Husets nuvarande direktör, dansken Mikkel Harder, påminde om att en ledande svensk tidning refererade invigningen som ”en smuk gravfærd for det nordiske samarbejde; det var skønne spildte penge, for der var ingen fremtid for det nordiske samarbejde”.

Sedan dess är det få som ifrågasatt Nordens hus, i varje fall inte hörbart. Huset har också, tack vare Alvar Aalto, blivit en sevärdhet i sig. Den världsberömda finske arkitekten fick både bestämma var huset skulle placeras och beställa en sjö vari det skulle spegla sig. Numera är huset omgärdat av andra byggnader, men dess uppgift är densamma som när det togs i bruk, att stärka den nordiska samhörigheten och fungera som en förbindelselänk mellan

Foto: Nordens hus.

Island och det övriga Norden. Varje direktör har utifrån dessa riktlinjer fått utforma verksamheten på sitt eget vis. De har kommit från Norge, Finland, Sverige och Danmark i ett rullande schema.

Mycket i huset känns igen sedan 1968. Alvar Aaltos design är tidlös och slitstark. Stommen i programverksamheten är densamma med tonvikt på kultur i vid bemärkelse. Huset har årligen 100.000 besökare, trots att konkurrensen om publik och cafeteriagäster tilltagit genom alla nya kulturarenor och restauranger som vuxit upp i Reykjavíksområdet.

Förutsättningarna för verksamheten har samtidigt förändrats genom att det internationella inflytandet idag är mycket starkare på Island än när huset invigdes. Det erinrade även president Guðni Th. Jóhannesson om i sitt tal. Då var danska det viktigaste utländska språket i skolorna och "i det statslige fjernsyn viste man nordiske film og andre nordiske programmer, måske i en sådan grad at en lille dreng, der allermost ønskede at se cowboy-film fredag aften, syntes, at det var i overkanten. Nu er meget anderledes. Nu råder mangfoldigheden gudskelov i underholdningen, selvom en stor del af det ganske vist har lige lovlig meget engelsk præg".

Idag är alltså pendeln på väg att svänga åt andra hållet, men presidenten slutade i en optimistisk ton, både vad gäller Islands relationer till övriga Norden och Nordens hus roll i framtiden:

”Et halvt århundrede efter åbningen af Nordens Hus i Reykjavík kan vi se med lyse øjne på fremtiden. Verden har ændret sig, Norden har ændret sig, vi møder udfordringer nu som før. Vi islændinge vil stadig skatte det nordiske samarbejde. Vi vil stadig strømme til uddannelse og arbejde i de nordiske lande og endda prise os lykkelige for at have lært nordiske sprog i skolen. Vi vil stadig nyde kultur og underholdning af vores venner andre steder i Norden.

Og Nordens Hus vil stadig spille en vigtig rolle i den islandske virkelighed, være skueplads for alt det bedste, som kulturen hos Nordens indbyggere kan tilbyde.”

Åtta av Nordens hus direktörer samlade på husets trappa vid 50-årsjubileet.
Övre raden: Torben Rasmussen (DK) 1994-1997, Riitta Heinämaa (FI) 1998-2002,
Max Dager (SE) 2007-2014, Mikkel Harder Munck-Hansen (DK), 2015-2018.
Undre raden: Maj-Britt Imnander (SE) 1972-1976, Ann Sandelin (FI) 1981-1984,
Knut Ødegaard (NO) 1984-1988 och Lars-Åke Engblom (SE) 1989-1993.

Ísländska posten gratulerade med ett jubileumsfrimärke i de nordiska färgerna.

Alla besökare bjöds på frukost i ett tält utanför huset.

NT-INTERVJUN

DIPLOMATINS KRAFT

Samtal med FN-ambassadör Olof Skoog om
Sveriges plats i säkerhetsrådet 2017-2018

Vid årsskiftet går Sverige i mål med perioden som icke-permanent medlem i FN:s säkerhetsråd 2017-2018. Hur har arbetet i rådet varit för Sverige? Vilket avtryck har Sveriges gjort i rådet? Olof Skoog är Sveriges FN-ambassadör och chef för Sveriges FN-representation i New York. Här berättar han om Sveriges två år i FN:s mäktigaste organ.

Lena Wiklund, redaktionssekreterare på *Nordisk Tidskrift* har intervjuat.¹

*Sveriges plats i säkerhetsrådet**Hur viktigt är FN-medlemskapet för Sverige idag?*

– Det är mycket viktigt. Särskilt i dessa tider då det internationella samarbetet i vissa delar är utmanat från USA och andra håll. Det finns också en tendens att vissa länder bygger murar och stänger in sig. Det är motsägelsefullt eftersom vi har ett läge med många stora globala utmaningar som vi bara kan få bukt med i ett internationellt samarbete. FN är inte den enda organisationen som kan vara forum för detta internationella samtal, men FN är symbol och paraply för internationellt samarbete, och en unik arena där i stort sett alla världens länder möts.

Not 1.
18.10.2018.

Olof Skoog. Foto: Pontus Höök.

Skulpturen "Non-Violence", av svenske konstnären Carl Fredrik Reuterswärd, utanför FN:s högkvarter i New York. Foto: UN Photo/Pernaca Sudhakaran.

Varför är det angeläget att Sverige sitter i säkerhetsrådet?

– I FN-sammanhang är Sverige större än sin befolkningsstorlek, man kan nog säga att vi är lite av en stormakt. Detta i kraft av att en stor del av vårt bistånd går till FN-systemet och att vi är en stor bidragsgivare till den humanitära delen av FN:s arbete. Därför är det rimligt att vi omkring vart 20:e år sitter med vid bordet i säkerhetsrådet, som är ett unikt organ som kan fatta beslut bindande för alla medlemsländer. Det är ett stort ansvar att sitta med i säkerhetsrådet och försöka lösa eller hindra utbredning av världens svåra konflikter. För om vi inte kan lösa dessa konflikter kan vi inte skapa utveckling och värdiga förhållanden för människor.

Förenta Nationernas, FN:s, främsta ändamål är att upprätthålla internationell fred och säkerhet. Huvudansvaret för detta har säkerhetsrådet vars beslut är bindande för alla medlemsstater. Säkerhetsrådet har 15 medlemmar varav 5 permanenta med veto rätt; USA, Frankrike, Storbritannien, Ryssland och Kina, och 10 icke-permanenta som väljs in för roterande tvåårsperioder. Ordförandeskapet i rådet skiftar månadsvis mellan medlemmarna. Sveriges tidigare perioder i rådet är 1957-1958, 1975-1976 och 1997-1998.

Vilka principer är vägledande för Sveriges insats i säkerhetsrådet?

– Sverige har en kompass med grund i folkrätten och våra rättsliga och moraliska värderingar, att upprätthålla internationell och humanitär rätt, och mänskliga rättigheter. Sverige är ett europeiskt land med värderingsbas i den västliga demokratiska världen där USA ofta är en allierad, men inte alltid.

*FN-sekretariatets byggnad med medlemsstaternas flaggor i förgrunden.
Foto: UN Photo/Manuel Elias.*

Vilket inflytande kan ett litet land ha i säkerhetsrådet?

– Sveriges inflytande bygger på att vi har en trovärdighet, är pålästa och att vi har integritet. Man får inte heller vara för blygsam. För att få inflytande i rådet måste man våga ta utrymme, ingen ger det till en. Om man har gott omdöme, driver frågor målmedvetet och har en inställning att man behöver allianser, så lyssnar andra länder, även de stora. Sverige hade också en fördel i att vi var ordförande under vår första månad i säkerhetsrådet. Det fanns inte tid för någon mjukstart utan vi behövde från dag ett vara kunniga och ha en idé om vad vi ville åstadkomma. Det var arbetsamma förberedelser, men det satte Sverige på kartan tidigt. I FN-sammanhang är inte heller Sverige ett så litet land. Det finns i New York ett Forum of small states med cirka 100 länder med befolkning under 10 miljoner.

Vilka är de viktigaste ambitionerna som Sverige har haft som rådsmedlem?

– En övergripande ambition är att medverka till ett mer beslutsfört säkerhetsråd. Detta för att rådet ska kunna axla det ansvar man har för fred och säkerhet. Rådet och det internationella samfundet har misslyckats i många konflikter, med Syrien som det tydligaste exemplet. Det är viktigt att få ihop skaran av länder i rådet, även de stora länderna, och komma överens om lösningar så ofta det går. Det stora ansvar man har som rådsmedlem sträcker sig bortom att besluten har fattats och förmedlats till media. Ansvar fortsätter dagen efter genom att arbeta för att de kollektiva besluten omsätts i praktiken, och får betydelse för människor på marken i konfliktområden. Det kan handla om att avsluta krig, stötta en fredlig förhandling, undvika ett krigsutbrott eller att se till att humanitär hjälp kommer fram. Utöver ambitionen om ett beslutsfört råd, vill Sverige lyfta upp frågor om klimat, kvinnors deltagande,

barn i väpnad konflikt och att freda det humanitära utrymmet i konflikter. Ett exempel är i Syrien där man fått landets regering att acceptera hjälp som gjort att cirka 2-3 miljoner människor lyckats överleva under de svåra förhållanden som råder. Det går att göra skillnad, även i svåra situationer.

Arbetet i säkerhetsrådet

Vilka frågor har dominerat dagordningen i rådet under perioden 2017-2018?

– Säkerhetsrådets dagordning är mycket lång med många, stora och svåra konflikter i världen. Många av dessa frågor når inte media. Kriget i Syrien är nog den mest återkommande frågan i rådet, tillsammans med andra konflikter i Mellanöstern som Jemen och Israel/Palestina. Nordkorea har också förekommit mycket. Gambia var en kris som blossade upp när Sverige precis blivit medlem. Arbetet i säkerhetsrådet är mycket intensivt, förra året var det över 700 timmar formella möten i själva rådet. Utöver det tillkommer ett omfattande förarbete, efterarbete, informella möten och förhandlingar vid sidan om. Det är mycket intensivt arbete. Nästan dag och natt.

Vilka frågor är lättast att komma överens om i rådet? Vilka är svårast?

– Det är lättast för säkerhetsrådet att enas i de frågor där de stora länderna, kanske framförallt USA och Ryssland, inte har så starka egna intressen. Sverige har medvetet drivit på för att rådet ska fatta beslut i dessa mer framkomliga frågor, som ofta handlar om Afrika. Svårare är det att komma överens där stora rådsmedlemmar har starka intressen. USA hindrar ofta frågor som rör Israel/Palestina, och Ryssland frågor som handlar om Syrien.

När används vetorätten, och av vem?

– Vetorätten för permanenta medlemmar i säkerhetsrådet var en nödvändighet då FN skapades för att organisationen skulle få de långtgående möjligheter som man faktiskt har i FN-stadgan. Idag har vetorätten blivit en hämsko för beslut och den är djupt ifrågasatt bland många av FN:s medlemsländer. När USA och Ryssland använder vetorätten eller hotar att göra det, för att försvara egna intressen, så går det emot FN-stadgans idé, att man som rådsmedlem har ett större ansvar för att upprätthålla internationell fred och säkerhet. Sverige är kritiskt till missbruk av vetorätten. Jag tycker att vi efter att vår period är slut borde djupare analysera hur vi ska förhålla oss till frågan.

Vilken roll spelar personliga relationer i arbetet i säkerhetsrådet?

– De är otroligt viktiga. På ett sätt kan man se arbetet i säkerhetsrådet som vilken arbetsplats som helst. Vi spenderar otroligt mycket tid tillsammans, mer än vad vi gör med våra familjer. Personliga relationer är nödvändiga, men inte tillräckliga. Vi har våra instruktioner från våra huvudstäder att följa.

USA:s representant i rådet har till exempel begränsade möjligheter att gå ifrån Washingtons linje, liksom Rysslands. Ibland har relationerna i säkerhetsrådet varit ganska dåliga. Jag minns när Sverige satt som observatör i rådet innan vi trädde in. Då slogs jag av vilken dålig stämning det var, och förolämpningar skickades över rummet. Jag tänkte för mig själv att det här är inte ett gynnsamt samarbetsklimat, och det är kanske inte så konstigt att vissa frågor blir blockerade. Risken är att dåliga relationer i vissa frågor spiller över på andra frågor som det annars hade varit lättare att enas om. Sverige har pratat med kollegorna i FN om att det är viktigt att visa varandra respekt i arbetet och att man skiljer på sak och person. Det kan behövas att man lär känna varandra lite på ett personligt plan för att underlätta arbetet. I våras flög vi över hela rådet till gården Backåkra i Skåne som tillhört Dag Hammarskjöld (1905-1961, FN:s andre generalsekreterare 1953-1961). Där är det en lantlig miljö i kontrast till skyskraporna i New York, och att sitta under Dag Hammarskjölds porträtt i mötesrummet känns förpliktande. Vi gjorde flera studiebesök, kunde göra något annat än arbeta tillsammans, umgås mer avspänt och komma samman som människor.

Vilken betydelse har informella samråd?

– Mycket stor betydelse. En uppskattning kan vara att vårt arbete består av 20 procent formella, publika samråd och 80 procent informella. Säkerhetsrådet har två lokaler. Den första är det stora, tjusiga rummet med hästskobordet där tv-kamerorna är på och allt sker öppet. Där läser man upp färdiga uttalanden, levererar sitt lands position utan någon egentlig dialog. Det viktiga är i själva verket det som sker i förhandlingsrummet bakom. Det är ett mindre rum där vi sitter axel mot axel, det är trångt och lite syrefattigt. Jag har Rysslands representant till höger och Storbritanniens representant till vänster, två länder som ofta kan vara i luven på varandra. Det är där vi kan mötas på riktigt, föra fram argument och ha en dialog. Därutöver har vi arbetsluncher på skilda teman, mottagningar och andra sammankomster. Så det finns en rad olika kontaktytor för samtal mellan individer, förutom de samtal som sker på rådets formella möten.

Vilka resultat är de viktigaste som rådet har uppnått under 2017–2018?

– Frågan om Nordkorea är kanske det viktigaste och mest konkreta exemplet på framgång. Anledningen till det är att rådet har varit mycket enigt. Om vi hade träffats för den här intervjun för ett år sedan så hade jag nog målat upp Nordkorea som den farligaste situationen i världen, med kärnvapen, en oförutsägbar regim och en hetlevrad amerikansk administration. Det var mycket spänningar, stor risk för misstag och faran för katastrof var överhängande. Idag har vi en helt annan stämning. Om du frågar amerikanerna hur det

är möjligt så var det att ett enat säkerhetsråd satte press på Nordkorea, med sanktioner, blockader och andra begränsningar. Det visar att det är svårt för ett land att komma undan när säkerhetsrådet och resten av världen är eniga i att sätta press. Så det är en framgång för FN. Vi får se hur det slutar, men det är ett betydligt bättre läge på den koreanska halvön idag än för något år sedan. Sverige menar dock att det inte räcker med att sätta tryck på ett land, sanktioner är inget självändamål. Det måste finnas en plan för vart det ska leda, vilka förväntningar som finns. Sverige är också tydligt med att samtidigt med trycket måste det finnas en ventil, en öppenhet för en diplomatisk konversation, en möjlighet till fortsatt kontakt.

Ett kanske inte lika konkret och mätbart resultat för säkerhetsrådet under perioden, men viktigt på sikt, är att det blivit mer fokus på kvinnors inflytande. Det har blivit mycket mer accepterat under Sveriges tid i rådet. Det handlar om kvinnor vid förhandlingsbordet, deltagande i fredsprocesser – det är en långsiktig och viktig förbättring.

Sveriges insats i säkerhetsrådet

Vilka frågor har varit viktigast för Sverige att driva under perioden?

– Det viktigaste att nämna är det humanitära arbetet. Till exempel i Syrien, som vi har varit inne på tidigare. Allt som rör Syrien är en låst fråga i säkerhetsrådet, utom de frågor som Sverige har lagt fram om att öppna upp för att den humanitära hjälpen ska få komma fram. Det visar att även om det bara finns ett litet fönster öppet, så kan skicklig eller aktiv diplomati åstadkomma förändring. Sverige har samarbetat i den här frågan med Kuwait som också är icke-permanent medlem i rådet nu, och som är ett land i regionen.

Sedan har vi platser där den humanitära insatsen är lite svårare att mäta, men där säkerhetsrådet ändå spelat en roll. Vi har en fruktansvärd konflikt i Jemen till exempel. När den konflikten har uppmärksammats av rådet bara genom att rådet har träffats i det öppna formatet och begärt en uppdatering om hur det står till med det humanitära läget i konflikten, så kan det ha haft betydelse. När kostnaderna för befolkningen blottläggs, och den internationella publiken och opinionen är starkt ifrågasättande till konflikten, då kan det leda till att parter i konflikten håller tillbaka intensiteten i kriget.

Men emellanåt får jag säga till Stockholm att det är så eländigt i världen, så ibland är det en framgång att det i vart fall inte blir värre.

Vilken roll har Sverige som rådsmedlem?

– Vi har en framtoning som synliga, orädda. Vi står på oss, har integritet och är resultatintriktade. Vi blir uppsökta nu när vi går mot avslut för vår period, av icke-permanenta medlemmar som ska träda in i säkerhetsrådet

i januari 2019. De vill ha råd från oss och de säger att de vill vara som vi som rådsmedlem. Ibland har Sverige varit obekväma då vi kan gå emot USA, Ryssland och Kina, eller även våra nära vänner Frankrike och Storbritannien. I 95 procent av frågorna är vi överens, vilket är mycket. Men när vi i de resterande fem procenten går emot eller har en nyans i de stora ländernas positioner, då kan det vara ganska tufft. De stora länderna tycker inte om att vi små tillfälliga medlemmar i rådet sticker ut hakan, mobiliserar resten av rådet till motreaktion eller gör väsen i korridorerna. Det är lättare att bara hålla med, för går man emot de stora länderna måste man hålla i och stå på sig. Sverige accepterar inte att man använder vetot för snäva nationella intressen, eller att man glömmer bort att man som rådsmedlem har ett särskilt ansvar för fred och säkerhet i världen.

Hur ser Sveriges samarbete ut med övriga medlemmar i säkerhetsrådet?

– Vi har en särskilt nära relation till de andra europeiska medlemmarna i rådet. Och nu är vi fem som ingår i EU: Frankrike, Storbritannien, Holland, Polen och Sverige. Bland dem har vi vår naturliga bas, det är där vi börjar hela tiden. Men det räcker inte med fem av femton, utan vi måste samarbeta bredare än så. Vår bedömning är då att de rådsmedlemmar som antagligen kan mest om en konflikt är de som finns i konfliktregionen. Det kanske inte alla rådsmedlemmar, som USA, Frankrike och Storbritannien, håller med om utan de tycker att de själva har de mest relevanta kunskaperna. Men Sverige har, till exempel när det gäller de afrikanska konflikterna, som är rätt många på rådets dagordning, ett särskilt samarbete med de tre afrikanska medlemmarna i rådet. På samma sätt har vi hört på Kuwait i Mellanösternfrågor. EU är med andra ord vår inre cirkel för samarbete, men sedan vidgar vi den cirkeln och har gjort en sak av att lyssna till och ha en nära dialog med rådsmedlemmar som finns i närheten av konfliktregionen. Men även andra rådsmedlemmar som latinamerikanska tidigare Uruguay och nu Peru, står nära Sverige. Vi har samma värderingar, och har nästan kunnat byta inlägg med varandra. Och det tycker jag är en viktig lärdom för hela FN-arbetet generellt, att om man lyssnar och är utåtriktad så finns det en lång rad länder som står Sverige nära. Det är också ett skäl till att vi bör vara aktiva i FN.

När Sverige innehaft ordförandeskapet i säkerhetsrådet, vilken profil och strategi har man haft?

– Vi har försökt att vara pålästa i alla frågor och varit måna om att rådet ska fatta beslut. Även när vi haft möte i det slutna rummet så har vi velat att vi efteråt ska kunna förmedla något till media, något viktigt som rådet är överens om. Sverige gjorde det till en sak, att varje möte skulle leda till något som kunde kommuniceras till omvärlden, något som visar att rådet också ofta är

*Olof Skoog under Sveriges ordförandeskap i säkerhetsrådet, juli 2018.
Foto: UN Photo/Rick Bajornas.*

enigt, att det inte bara är osämja och konflikter. Vi har också velat vara alerta och reagera på de akuta frågor som uppstår för dagen, vara förberedda på det oförutsägbara. När vi tillträdde januari 2017, så var den första och mest akuta krisen som kom på rådets bord Gambia. Den slog ner som en blix, vi var oförberedda och fick improvisera. Situationen var att resultatet av presidentvalet i Gambia inte accepterades av den avgående presidenten som var något av en diktator, det blev en spänning i landet och en stor kris var på gång. Då samarbetade Sverige aktivt med Senegal i rådet som är grannland till Gambia. Då lyckades vi med ett tryck från rådet och med samarbete i regionen, få Gambias president att lämna landet och lämna över till den legitimit valda presidenten. Där undvek vi en större kris genom snabbt fofarbete.

Sedan är det också så att dagordningen i rådet i stor utsträckning är styrd, så som ordförande har du bara en liten procent du kan sätta din profil på. Sverige har ändå valt att lyfta upp ett par saker. Ett exempel är klimatfrågan och dess koppling till internationell fred och säkerhet. Den är inte alltid så populär att ta upp, till exempel USA förnekar klimatförändringarnas inverkan på global uppvärmning och Ryssland och Kina kan ha andra invändningar för att de tycker att detta är länders interna angelägenheter. Ett annat exempel är att Sverige har betonat att man även i de svåraste konflikterna måste freda de mest utsatta, som barn. I det sammanhanget kom Sveriges statsminister till New York och ledde en öppen FN-debatt för alla medlemsländer, som resulterade i ett beslut för förbättringar för barn i konflikter.

Norden och EU-länderna

Hur ser kontakterna och samarbetet generellt ut mellan de nordiska ländernas FN-ambassadörer och FN-representationer i New York?

– Jag har tjänstgjort på många poster runt om i världen, och jag har nog aldrig sett det nordiska samarbetet så aktivt som det är i New York. De nordiska FN-ambassadörerna träffas en gång i veckan, trots att vi har otroligt intensiva arbetsprogram. Vi har en gemensam frukost varje vecka, i år är det hos oss på den svenska representationen. Den här nordiska gemenskapen är naturlig i New York, för vi är utsatta i den här globala mötesplatsen där det händer otroligt mycket hela tiden. De nordiska länderna kan inte bevaka allting var och en för sig, men när vi delar med oss av den information vi plockar upp i olika sammanhang, eller agerar i grupp, så blir vi mer välinformerade och starka. Den här gemenskapen är en trygghet för de nordiska länderna. Norden stöttar också varandra i kandidaturer, med information och framföranden till andra länder om förhoppning om stöd för det nordiska land som kandiderar. Sverige fick hjälp av övriga Norden i kampanjen till säkerhetsrådet, Danmark nyligen inför inval i Rådet för mänskliga rättigheter i Genève, och nu är det Norges tur att kampanja till säkerhetsrådet. Norden håller ofta gemensamma anföranden i säkerhetsrådet när det är öppna debatter där alla FN-länder får delta. Nu håller ofta Norge de talen å alla nordiska länders vägnar, ”I speak on behalf of the Nordic countries...” Norge får på så sätt synlighet inför sin kandidatur till säkerhetsrådet. Ibland är förstås också de nordiska länderna konkurrenter om samma post. Då håller vi bara varandra informerade. Det är mycket kollegialt och transparent.

I FN har de nordiska länderna en egen profil, med en respekt från andra medlemmar att Norden tror på FN och är lojala multilaterala spelare, men vi uppfattas nog också som lite uppfostrande mot andra länder. Det har också varit några svårare år för Norden i FN då det inte har gått så bra för oss – Sverige har tidigare misslyckats med inval i säkerhetsrådet och rådet för mänskliga rättigheter, Island och Finland har misslyckats rätt nyligen med inval i säkerhetsrådet. Den svåra tiden, skulle jag säga vände för ett par år sedan då Sverige fick den här platsen i säkerhetsrådet.

Hur ser kontakterna och samarbetet generellt ut mellan EU-ländernas FN-ambassadörer och FN-representationer i New York?

– EU-länderna har också ett intensivt samarbete i New York med veckomöten på ambassadörsnivå, men också en massa förhandlingar på expertnivå. EU förhandlar ibland som grupp, inte i säkerhetsrådet, men i alla andra delar av FN-systemet. Från Norden är Sverige, Danmark och Finland med här. Norge och Island kan ha det nordiska samarbetet som kontaktyta för att få information om hur diskussionerna går i EU-gruppen, de röstar ofta som EU-länderna

och ansluter sig ofta till EU-ländernas anföranden. En del EU-länder kan tycka att det är lite konstigt att de nordiska EU-länderna är lojala EU-medlemmar, och samtidigt står och håller nordiska tal. Vi finns med på talarlistan i olika konstellationer, och det kan kanske väcka lite förtret hos en del EU-länder.

Hur ser det nordiska samarbetet ut när ett nordiskt land har säte i säkerhetsrådet?

– Våra instruktioner kommer från Stockholm, men det är en fördel för övriga Norden när ett nordiskt land har säte i rådet. Vi är mycket generösa med information, och de nordiska länderna får en privilegierad insyn i rådets arbete när ett nordiskt land sitter där. Detta är viktigt då rådet fattar beslut som har långtgående konsekvenser för medlemsländerna, sanktioner som är bindande lag med mera.

Hur ser EU-samarbetet ut mellan länder innanför och utanför säkerhetsrådet?

– Det finns egentligen ingen koordinering av EU-länder i säkerhetsrådet. De permanenta medlemmarna Frankrike och Storbritannien vill inte binda upp sig för en EU-position i rådet. De är mycket tydliga med att de har ett särskilt privilegium, och att säkerhetsrådet är ett undantag från EU:s gemensamma utrikes- och säkerhetspolitik. Frankrike och Storbritannien företräder inte oss andra, tvärtom, de två permanenta medlemmarna är de som är minst generösa med att dela med sig av information till andra EU-länder. Så det är viktigt för resten av EU-länderna att det sitter länder som Sverige i säkerhetsrådet, som delar med sig av information nästan på samma sätt som vi delar med oss till de nordiska länderna. Det är i regel vi icke-permanenta medlemmar som tar initiativ till gemensamt agerande från EU-ländernas sida i säkerhetsrådet, ofta med lite motvillighet från de permanenta länderna. Nyligen kallade Sverige till exempel samman de fem EU-länderna i rådet för att göra ett gemensamt uttalande efter att vi hade haft en sittning med svensk-italienske diplomaten Staffan de Mistura, FN:s särskilda sändebud i Syrien. Sverige uppfattade att vi européer har samma linje i frågan och vi kunde gå till media med ett gemensamt uttalande.

Det är också konkurrens mellan EU-länder för att komma in i rådet. Sverige hade en hård kamp mot Holland och Italien inför platsen 2017–2018.

Sveriges avtryck och framtiden

Vilka bestående avtryck får Sverige i rådets arbete?

– Det första avtrycket är nog Sveriges arbete för barn i konflikter. Sverige har lett en särskild arbetsgrupp om detta, en grupp som har funnits tidigare men som Sverige har medverkat till att göra mycket mer aktiv och vi har drivit fram dagordningen mycket hårdare än tidigare.

Säkerhetsrådskammaren, här vid möte om kvinnor, fred och säkerhet i oktober 2018. Foto: UN Photo/Eskinder Debebe.

Det andra avtrycket är kvinnors deltagande. Sverige har en feministisk utrikespolitik och frågan har handlat om hur vi omsätter den i arbetet i säkerhetsrådet. Det har varit både enkelt och svårt. Enkelt eftersom det kan ses som en självklarhet att vi med befintliga strategier har misslyckats med att komma framåt i de svåraste konflikterna. Det pågår förhandlingar men runt bordet sitter bara män, krigsherrar. Och så kommer man inte överens, eller det faller samman när det ska genomföras på marken. Då har Sverige sagt, det här fungerar inte, låt oss prova någonting nytt. Det mest naturliga är då att se till att de som utgör mer än hälften av jordens befolkning, det vill säga kvinnorna, som inte är representerade i de här förhandlingarna, att de också ska komma till tals. Förutom att de kanske kan göra arbetet bättre, så är formen mer representativ och rättvis. Vi vet från forskning att fredsavtal som är framförhandlade med kvinnligt deltagande på ett jämställt sätt, har mycket bättre förutsättningar att hålla över tid. Det är en enkel sanning att kvinnor borde vara mer representerade i konfliktarbete, men det har varit svårt att få igenom i praktiken. En del länder tycker inte att frågan är viktig, kanske på grund av en annan värdegrund, och vi i Sverige har nog uppfattats som lite tjatiga på den här punkten. Det intressanta är dock, att när Sverige trädde in i säkerhetsrådet så var vi ganska ensamma i den här frågan. Men nu, om jag skulle glömma att nämna detta i ett relevant sammanhang, så skulle sju, åtta andra länder ta upp det. Så frågan har fastnat, och jag tror att när Sverige lämnar rådsarbetet nu vid årsskiftet så kommer frågan att leva kvar, det är fler länder som vakar över detta. På sikt är detta ett mycket viktigt avtryck, lite av en revolution faktiskt.

Hur ser Sverige på frågan om reformering av säkerhetsrådet?

– Det pågår ett arbete i FN kring detta men man har inte nått så långt. Frågan har två delar, dels rådets arbetsformer, dels rådets utvidgning. I den första delen av frågan, om rådets arbetsformer, har Sverige verkat inom rådet för ökad beslutsförmåga. Vi vill också att rådet ska inhämta bredare underlag, bjuder in fler till briefing, inte bara FN:s generalsekreterare eller ett enskilt land utan även civilsamhället, kvinnor, ungdomar. Sverige vill på så sätt att rådet ska vara mer lyhört för världen som den ser ut, och mer öppet och relevant för omvärlden.

I den andra delen av frågan, om rådets utvidgning, handlar det om hur rådet ska kunna bli större och mer representativt. Den här frågan är mycket svårare än frågan om arbetsformer. De permanenta medlemmarna har också vetorätt i frågan om utvidgning. Tyskland, Japan, Indien, Sydafrika och Brasilien är bland de stora länder med stark ekonomi och stor befolkning, som uppfattar att de inte är representerade som de borde vara i säkerhetsrådet. Indien har till exempel en miljard invånare, men ingen permanent plats i rådet utan får kandidera som alla andra, man kommer in kanske vart tionde år. Sedan finns det konkurrens mellan länder, Italien är motståndare till nya permanenta medlemmar eftersom det kan bli Tyskland och inte Italien. Pakistan har samma motstånd för det kan bli Indien och inte Pakistan. Brasilien kan svårtligen hävda att de som portugisaland som ny permanent medlem skulle kunna företräda hela Latinamerika. Frågan om utvidgningen omfattar också frågor som om de nya medlemmarna ska vara permanenta eller icke-permanenta, och om de ska ha vetorätt. Kopplat till den här frågan finns också aspekter som öppenhet, beslutsförmåga och effektivitet på andra sätt.

Sverige har uttalat sitt stöd för att bl.a Tyskland, Japan och Indien borde få nya permanenta platser i rådet och att Afrika borde bli bättre representerat, men vi har inte landat i hur det exakt ska se ut.

Jag menar för egen del att vi har fått lärdomar om vetorätten under Sveriges period i rådet, och att utöka vetorätten till fler medlemmar är fel väg att gå, när den vetorätt som redan finns idag är förlegad. Det kan verka rättvist med ökad vetorätt, men det skapar inte ett effektivt råd.

Det är kanske bättre att fortsätta med roterande platser som alla kan söka, och att större länder kan få möjlighet att sitta oftare i rådet. Men det är inte alltid de stora länderna som tar bäst ansvar för de krav som FN-stadgan ställer på de som ska sitta i rådet. Frågan om utvidgning av rådet är mycket komplicerad.

När ska Sverige kandidera till säkerhetsrådet nästa gång?

– Sverige har inget beslut om en nästa kandidatur och det är ganska fullt på kandidatlistan. Men en gissning är att det igen, som det brukar, kan vara aktuellt om cirka 20 år.

Vilka ord på vägen vill du förmedla till en kommande generation, barn och ungdomar som växer upp idag, hur kan man engagera sig, och varför är det viktigt med samarbete inom FN?

– Min upplevelse är att många barn och unga har ett stort engagemang för olika frågor. Men, ibland sträcker sig engagemanget inte längre än att man sitter hemma och tycker till på Facebook och andra sociala medier. Det räcker inte, det är inte tillräckligt ansvarstagande och det är inte där man egentligen ändrar på nånting. Engagemanget ska vara mer aktivt för att man ska påverka sin omvärld, man kan delta i skoldebatter, se över hur man lever, fundera över om man är tolerant mot sin omgivning, om man är ansvarsfull när det gäller klimatet. Det är viktigt att stå upp för samarbete med andra människor och kulturer, inte bygga murar mot andra länder. Ett mindre land som Sverige är otroligt beroende av internationellt samarbete, för handel och kontakter. Klimatet är den stora ödesfrågan.

Engagemanget behöver inte bara vara via FN. Det nordiska samarbetet och EU-samarbetet är också viktigt. Men FN är en bra, viktig plattform där i stort sett alla länder i världen deltar, så ska man nå ut till alla är FN en bra kanal.

Olof Skoog om diplomatuppdraget

När väcktes ditt intresse för diplomatycket?

– Jag växte upp tryggt i Lund, och 1973 skulle familjen flytta till Indonesien. Det kändes sorgligt att lämna vänner och hemmiljön, men mötet med det främmande landet var otroligt spännande. Där grundades min känsla att jag vill arbeta internationellt.

Vilka egenskaper behöver man ha för att lyckas i diplomatarbetet, och som representant i säkerhetsrådet?

– Man behöver vara verbal och kunna uttrycka sig tydligt, vara en bra kommunikatör. Man får inte vara för rädd eller nervös för att prata och uttala sig. Man måste vara ordentligt påläst, och ha kollegor som också är det, för att vara rustad för de ofta svåra förhandlingarna och diskussionerna. Man måste också ha social kompetens och människokänedom, det handlar mycket om psykologi kring förhandlingar. Man måste i en diskussion eller förhandling kunna känna av hur ett budskap tas emot av den person man har framför sig. Om jag vill nå dit med en person, vad tror jag att han eller hon behöver för sin del för att vara nöjd, så att vi båda kan gå från förhandlingen som vinnare, inte den ena på den andres bekostnad. Jag säger inte att jag har alla de här egenskaperna, men jag tror de är viktiga för framgång i diplomatarbetet.

Vilken ledstjärna har du i ditt ledarskap av svenska FN-representationen i New York?

– Jag försöker sprida engagemang och entusiasm. Jag vill påminna mina medarbetare om varför vi gör det vi gör, och varför det är viktigt. Det behövs, för personalen på Sveriges FN-representation arbetar oerhört mycket. Arbetet på representationen i New York är oerhört intensivt, med en omfattande dagordning som i många fall sätts också av andra. Vi har inte mycket tid för eftertanke och reflexion. Hur mår vi? Hur är våra relationer? En sådan arbetsintensitet kan ibland vara bra, för man lägger allt fokus på uppgiften. Men jag borde vara bättre på att tillåta att vi stannar upp, pratar av oss och planerar. Jag brottas mycket med ledarskapsfrågorna, teambuildning kunde jag vara bättre på. Det finns en risk att jag förväntar mig att alla ska springa lika fort som jag själv gör.

Vad har du för drivkraft i ditt uppdrag som diplomat?

– Jag tycker det är viktigt att försöka göra skillnad. Diplomati för mig är inte att bara göra en analys eller en rapport. Jag vill vara aktör, och göra något som förbättrar villkor för människor på riktigt, i Sverige eller i andra delar av världen.

Vilka förebilder har du i arbetet?

– Dag Hammarskjöld, och hans porträtt hänger på väggarna på Sveriges FN-representation. Mycket av det han stod för är vägledande, integritet och humanism.

Lena Wiklund

HARALD STANGHELLE

THORVALD STOLTENBERG

Statsmann, nordist og fredsentusiast

Thorvald Stoltenberg (1931-2018) var forsvars- og utenriksminister innen ulike Arbeiderpartiregjeringer. Han var også FN:s flyktningekommissær. 2009 la han frem den viktige rapporten "Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk".

Harald Stanghelle er redaktør i *Aftenposten*.

Da Thorvald Stoltenberg fredag 13. juli gikk ut av den tid han var så engasjert i, var det en stor internasjonalt, en betydelig utenrikspolitiker og en sann nordist som forlot oss. Alt dette til tross: Det er som et varmt og interessert medmenneske han vil bli husket i Norge. Et menneske som levde og døde med et trassig håp om at verden lot seg bevege i riktig retning.

Slik var Thorvald Stoltenberg like mye et fenomen som han var en typisk politiker.

Knapt noen gang har en mann med så grunnleggende tro på menneskene hatt så mange oppdrag som førte ham i kontakt med menneskehetens nattsider. Da Thorvald Stoltenberg gikk bort, ble verden en insisterende fredsentusiast fattigere.

Thorvald Stoltenbergs liv var begivenhetsrikt og mangfoldig. Han var født inn i en offiserfamilie, og det påstås at det var praktfullt sommervær den dagen han kom til verden. Politisk var det imidlertid konfrontasjonstider, for samme dag kunne avisene fortelle at Arbeiderpartiets daværende formann, Oscar Torp, var siktet etter straffeloven for antimilitær agitasjon.

Offiserfamilie til tross, Thorvald Stoltenberg vokste opp i en bygård i Oslo der menneskemylderet inviterte til innsikt og toleranse. Som nybakt tenåring opplevde han at faren Emil ble satt i tysk fangenskap. Og som ung mann så han som soldat i Tysklandsbrigaden restene av den slagne nazimakten og den tyske sivilbefolkningens lidelser.

Slikt må ha gjort inntrykk i formende år.

Utdannelsen var internasjonal med studier i Østerrike, Sveits, USA og Finland før han i 1957 tok juridisk embetseksamen. En dårlig juridikum og diverse tilfeldigheter førte til at han året etter begynte i Utenriksdepartementet under den legendariske sosialdemokratiske utenriksminister Halvard Lange. Ved et av disse skjebnens lykketreff delte Stoltenberg her kontor med den unge Knut Frydenlund, en som mange år senere skulle bli en av Arbeiderpartiets betydelige utenriksministre.

Som diplomat ble Thorvald Stoltenberg visekonsul i San Fransisco og i tre år fra 1961 ambassadesekretær i Beograd. Erfaringene fra denne siste posten fikk avgjørende betydning for ham langt senere i livet. Ved hjemkomsten ble det oppgaver i utenriksministerens sekretariat, også etter at Høyres John Lyng i 1965 overtok som minister etter Halvard Lange.

"Men jeg er Arbeiderparti-mann," skal Stoltenberg ha sagt da han fikk tilbudet fra John Lyng om å fortsette i sekretariatet.

"Det kan både De og jeg ha meget glede av," svarte den liberale og vidsynte høyremannen.

Det fikk de begge helt til Thorvald Stoltenberg i 1970 foretok et av sine mest avgjørende livsvalg. Han forlot Utenriksdepartementet for å bli sekretær i Landsorganisasjonens internasjonale avdeling. Det markerte starten på en lysende karriere med arbeiderbevegelsen som basis. Det var jo ingen selvfølgelighet at en mann med Stoltenbergs bakgrunn skulle gå i livslang tjeneste for et heller grått norsk sosialdemokrati.

Selv har han gitt den daværende Ap-nestleder Reiulf Steen mye av æren for sitt politiske veivalg. Den unge partistjernen ville – tross indre motstand – trekke nye folk til Arbeiderpartiet. I en ny tid holdt det ikke med fiskere, bønder og industriarbeidere. Og likevel ble det ikke helt akseptert at folk som aldri hadde satt sine ben på en industriarbeidsplass, fikk viktige partiverv:

"Vi er kanskje ikke født inn i arbeiderbevegelsen, men det er kanskje ikke helt galt å tenke og føle seg inn i den, heller." parerte det engasjerte ekteparet Karin og Thorvald Stoltenberg mange år senere.

Fra posisjonen i LO var ikke veien lang til viktige politiske posisjoner i Ap-regjeringene på 70- og 80-tallet. Thorvald Stoltenberg ble statssekretær i Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet og Handelsdepartementet.

For alle som møtte Thorvald Stoltenberg de siste drøyt tre ti-årene er det lett å glemme at denne nestoren på mange vis var en slags "late bloomer", som britene sier.

Han har jo hatt et tøffere liv enn de fleste, både profesjonelt og privat.

Lenge ble han kalt "den evige statssekretær". Mannen som alltid ble nevnt som kandidat til ministerpostene, men aldri nådde helt opp. Men i 1979 ble han endelig statsråd som forsvarsminister i Odvar Nordlis regjering, men det ble en nokså kortvarig glede da Kåre Willochs Høyre vant stortingsvalget i 1981. Stoltenberg ble overtalt til å begi seg inn i et for ham så fremmed politisk landskap: Oslo-politikken. Håpet var at den joviale eks-minister skulle trekke nye velgere til Arbeiderpartiet.

Slik gikk det ikke, og Stoltenberg gikk på et grundig nederlag som ordfører-kandidat i hovedstaden i 1983. Han satt fire år i bystyret, men var nok ikke den flittigste til å møte opp. Internasjonale spørsmål opptok fortsatt mye av tiden, og i Oslo ble det spøkt med at Thorvald Stoltenberg holdt seg mest i "bydel 35" – det vil si utenlands.

Med Gro Harlem Brundtland som statsminister kom Arbeiderpartiet tilbake i regjeringssposisjon i 1986. Da vennen Knut Frydenlund døde brått og uventet allerede året etter, flyttet Thorvald Stoltenberg inn på utenriksministerkontoret.

I 1989 vant de borgerlige valget og Høyres Jan P. Syse dannet regjering. Den gikk imidlertid i oppløsning allerede året etter, og igjen akslet Arbeiderpartiet regjeringstrøya med Thorvald Stoltenberg som utenriksminister.

I mellomtiden hadde han rukket å være FNs høykommissær for flyktninger, men valgte altså å trekke seg fra denne uriasposten for å bli norsk utenriksminister. Ett av Thorvald Stoltenbergs underlige livsvalg. Få kan protestere mot påstanden om at å være flyktningenes fremste forkjemper i verdenssamfunnet er viktigere enn å lede utenrikspolitikken i et lite og ikke spesielt betydningsfullt land. Men kanskje menneskevennen Thorvald Stoltenberg ble for overveldet av å ha hele verdens elendighet som daglig arbeidsoppgave? Kanskje ble det for voldsomt selv for en optimist som ham?

Et fasitsvar på dette finnes ikke, men grunnene for Stoltenbergs valg var sammensatte. I 1990 var det klart at Norge igjen ville forsøke å bli EU-medlem. Til Thorvald Stoltenbergs store skuffelse sa folket nei gjennom en folkeavstemning i 1972. Nå var tiden igjen inne og Gro Harlem Brundtland trengte nettopp en politiker av Stoltenbergs støpning og erfaring som utenriksminister under de vanskelige forhandlingene med EU.

Nå var riktignok ikke Thorvald Stoltenberg utenriksminister under folkeavstemningen i 1994. For året før ble han kallet til en ny stor internasjonal oppgave som FNs fredsmegler på Balkan. Det ble nok hans vanskeligste profesjonelle oppdrag. Fra sine unge diplomatår i Beograd var han sterkt knyttet til området, men det hjalp ikke: Konflikten var for bitter og krigen kommet for langt til at meglerparet Stoltenberg og Lord Owen fant noen løsning.

Thorvald Stoltenbergs vennlige vesen og optimistiske grunnholdning gjør det lett å forlede oss til å tro han var et menneske som ikke hadde møtt på både det politiske og det personlige livets mørke sider. Men det hadde han mer enn de aller fleste.

Selv regnet nok Thorvald Stoltenberg Balkan-oppgavet som sitt største nederlag. Spesielt fordi det betydde så mange tapte menneskeliv. Men heller ikke kollapsen i arbeidet med en ny økonomisk verdensordning samt de tapte EU-slagene er noe han kunne notere seg som seire. Og så nettopp Stoltenberg, som drømte om å bli EUs fiskerikommissær. Likevel er det mulig å tenke seg at det var nederlag som dette som gjorde Thorvald Stoltenberg til det helt spesielle mennesket han var.

Hans sterke private historie henger sammen med dette. For Thorvald Stoltenbergs yngste datter, Nini, ble tidlig på 90-tallet narkoman. Mens pappa Thorvald var hjemme fra de krevende Balkan-samtalene brukte han sin tid til

å lete etter datteren i Oslos gater. Han fant henne, og Nini fikk et liv også etter dette. Men helt til hun døde bare 49 år gammel var hun sterkt preget av årene med tung rusbruk.

Hun og resten av familien valgte å være åpne om denne tragedien. Det gjorde et spesielt inntrykk nettopp fordi en av landets mest offentlige og "vellykkede" familier var rammet av et misbrukshelvete. Det fikk andre med samme skjebne til å rette ryggen. Og den uhyggelige innsikten det gav, gjorde den aldrende Thorvald Stoltenberg til den fremste eksponenten for en ny og annerledes narkotikapolitikk. En politiker som la fordommer til side for harde realiteter.

Selv om Thorvald Stoltenberg var den som raust bød på seg selv, så kan det ikke ha vært lett å tilhøre en familie resten av Norge mente å få vite alt om, selv når tragedien rammet. For det var jo ikke bare ham nasjonen hadde et forhold til.

Hans kone Karin var en av de viktigste arkitektene bak den nye familiepolitikken som ble noe av Gro Harlem Brundtlands varemerke. Datteren Camilla er i dag en sterk og profilert leder av norsk folkehelsearbeid og sønnen Jens trenger ingen nærmere presentasjon.

Store deler av sitt liv må Thorvald Stoltenberg ha hatt usedvanlig bruk for sin optimistiske livsholdning. Det er jo ikke akkurat politisk solskinn som preger hverdagen til en utenriksminister, forsvarsminister, Balkan-megler og mot slutten av yrkeslivet, en Røde Kors-president.

Likevel var Thorvald Stoltenberg livet ut en utviklingsoptimist som nektet å la seg påvirke av den oppgitte kynisme altfor mange i slike omgivelser nesten bærer som standens adelsmerke. Det kan nok ha sammenheng med at Stoltenberg hele sitt omskiftelige politiske liv insisterte på å tegne de lange linjenes riss. Da blir det jo meningsfylt å bruke år av sitt liv på å flytte kommaer i avspenningspolitikkenes tjeneste. Enda større blir det selvsagt å oppleve Sovjet-imperiets sammenbrudd. Og dramatisk viktig ble det som Balkan-megler å hegne om hver time og hver dag med våpenhvile.

Det var i et slikt perspektiv Thorvald Stoltenberg aktivt bekjente seg til den eneste form for moralisme han vedkjente seg: "Den høyeste form for moral er ikke å drepe hverandre," som han selv en gang formulerte det.

Når Stoltenbergs historie skal forstås, hjelper det godt å innse at han er støpt i sin egen generasjons form. Like viktig er det at han på mange vis brøt ut av den. Mest sentralt er det likevel at *Det handler om mennesker*, slik tittelen på hans selvbiografi måtte bli. Stoltenbergs eventyrlige talent og interesse for sine medmennesker, er med rette legendarisk. Det var til og med så intenst at det måtte være ekte. Han var blant de få mennesker som akkurat der og da får en mer eller mindre tilfeldig samtalepartner til å føle seg som verdens viktigste person.

Det finnes ingen norsk politiker det fortelles flere historier om på dette området enn nettopp Thorvald Stoltenberg. Han møtte sine medmennesker med et åpent og lyttende sinn, og lot samtalepartneren gå beriket bort i trygg forvissning om at dette har betydd noe for begge.

Som utenriksminister tok Thorvald Stoltenberg med seg disse egenskapene inn i den storpolitiske sfæren. Utenlandske besøkende ble invitert hjem på frokost der Stoltenberg selv dekket bord og serverte. En voldsom kontrast til de offisielle omgivelsene slikt vanligvis foregår i. En kontrast som skapte en helt spesiell tone av nærhet og fortrolighet. Og selv om ingen må være så naive å tro at det er slikt alene som løser de store problemene, ja, så ble det knyttet bånd som gjorde det lettere å snakke sammen om de vanskelige sakene.

Bildene av Thorvald Stoltenberg og hans gjester ved frokostbordet ble både kjente og kjære. Noen av dem nærmet seg ikonstatus innen sjangeren, som det av Nelson Mandela og verten under frokosten i Mogens Thorsensgate da den sør-afrikanske giganten var på Norgesbesøk.

Thorvald Stoltenberg så muligheter overalt. Derfor er det ingen tilfeldighet at den eneste busten av Thorvald Stoltenberg er plassert i Kirkenes i Finnmark så nær den norsk-russiske grense som en by kan ligge. For lynraskt grep han mulighetsvinduet etter murens fall og bidro sterkt til å etablere en form for ny virkelighet i nord. Barents-deklarasjonens undertegning i 1993 ble høydepunktet, men det var en arbeidsinnsats av de sjeldne som førte frem dit. Det er verdt å huske nettopp i dagens storpolitiske toneleie.

Noe av det samme finner vi igjen i Thorvald Stoltenbergs nordiske engasjement. Det fulgte ham store deler av livet. Han ble da også formet politisk i tider da Nordisk Råds sesjoner var meget viktige og store begivenheter for alle som spilte en rolle i de nordiske lands politikk.

Derfor var det den mest naturlige sak av verden at Thorvald Stoltenberg formelt avsluttet sitt yrkesaktive liv i nasjonens tjeneste som Norges ambassadør til Danmark fra 1996 til han som 68-åring måtte gå av tre år senere. Han ville svært gjerne fortsatt, men ble innhentet av et ungdomsopprør i Utenriksdepartementet som han selv hadde startet førti år tidligere. For da Thorvald Stoltenberg i 1999 fikk skriftlig beskjed om at han ikke fikk sitte som ambassadør etter fylte 68 år, var den vedlagt et gammelt notat:

Notatet var skrevet av den unge UD-mannen Stoltenberg og advarte mot forgubbing når ambassadørene fikk sitte for lenge. Et ungdomsopprør som var blitt offisiell departemental policy.

Men Thorvald Stoltenbergs engasjement for det nordiske sluttet ikke med ambassadørtiden i København. Et knapt tiår senere la han frem den viktige rapporten *Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk*. Det sier sitt om Stoltenbergs posisjon at rapporten ble lagt frem på vegne av de fem nordiske utenriksministrene.

Den argumenterte sterkt for at hver for seg blir de nordiske land for små til å sørge for sikkerhet i og utenfor eget nærområde. Tross ulikt forhold til NATO-alliansen så Stoltenberg – typisk for ham – muligheter. I rapporten identifiserte han både felles utfordringer og felles løsninger. I en nøktern tone streket den utenrikspolitiske nestor opp felter der de nordiske land kan gå sammen uten for sterkt å utfordre eksisterende strukturer og tenkemåter. Ikke minst ble betydningen av å samordne de nordiske ressursene på områder som sikkerhet, overvåking og redningsoperasjoner i egne farvann understreket. Det samme ble nordisk samordning av militære og humanitære operasjoner under fjernere himmelstrøk.

Stoltenberg-rapporten listet opp en rekke konkrete områder og tiltak. Ti år senere kan det konstateres at mange av dem er en nordisk realitet og flere kommer til å bli det. Nordisten Stoltenberg så før de fleste andre hvilket potensial som lå i et tettere nordisk samarbeid også på et område svært mange hadde avskrevet for slikt. Igjen denne grunntonen av muligheter, optimisme og kompromissvilje.

Det blir hevdet at Arbeiderpartiets partisekretær gjennom en mannsalder, Haakon Lie, mislikte Thorvald Stoltenberg fordi han var en kompromissmaker. Ord som "dialog" og "kompromiss" var fremmedord for den steile partisekretær. For Stoltenberg var dette selve politikken mening og hedersord. Han var jo hele tiden så åpen og raus, varm og til stede, realist og optimist.

Thorvald Stoltenberg insisterte på å se det gode i sine medmennesker. Også når han kunne hatt grunn til det motsatte. I et minneverdig TV-intervju mens han var fredsmegler på Balkan ble Stoltenberg spurt om hvordan han holdt ut med Lord Owen, den snørrhovne overklassebritten som var hans makker. I velkjent stil snøvlet Stoltenberg seg bort fra problemstillingen, helt til en irritert journalist utbrøt: "Men kan du ikke finne en eneste feil ved Lord Owen?"

"Jo," svarte Thorvald Stoltenberg, "han snakker så uforskammet godt engelsk."

Med en slik livsinnstilling – insisterende raushet i tannhjulstilling med en overdådig menneskeglede – fant Thorvald Stoltenberg åpne dører overalt hvor han kom. Han ble noe så sjeldent som en elsket politiker. Hans intense tilstedeværelse var det umulig ikke å bli berørt av. Han var rett og slett et sosialt geni som var oppriktig glad i sine medmennesker. Høy eller lav, det spilte ingen rolle.

"Jeg heter Thorvald Stoltenberg. Husker du meg?" kunne han på sine eldre dager lettere kokett møte oss med. Og visst husket vi ham. Alltid og alle.

Han var og forble hele nasjonens Thorvald.

CLAES WIKLUND

NORDEN I NY OCH NEDAN

Reflexioner kring framgångar och bakslag inom det nordiska samarbetet

Claes Wiklund har varit verksam inom det officiella nordiska samarbetet under 1970- och 1980-talet som utskottssekreterare och parti-gruppsekreterare (mittengruppen) i Nordiska rådet.

Artikeln bygger på ett föredrag som hölls vid "Nordiskt ledarforum 2018" som bildningsförbundet Vuxenskolan arrangerade i Stockholm den 8 november 2018.

Claes Wiklund är *Nordisk Tidskrifts* huvudredaktör.

Föreningarna Norden –

viktig vägvisare för det officiella nordiska samarbetet

Inför det årsskifte som stundar finns det in i Norden många skäl att påminna om vad som hände i början av år 1919. Då bildades nämligen Föreningarna Norden i Danmark, Norge och Sverige. Den svenska Norden-föreningen firar sitt 100-årsjubileum den 23 mars 2019 på Läkersällskapet mitt emot Klara kyrka i det centrala Stockholm i samma lokaler som svensk-Norden såg dagens ljus år 1919. Föreningen Norden i Danmark väntar ytterligare en månad med sitt jubileumsfirande som äger rum den 15 april 2019. I Norge satsar Föreningen Norden bland annat på en vandringsutställning på temat det moderna nordiska samarbetet under hundra år.

Ytterligare några steg i forandet av nationella Norden-föreningar togs på Island 1922 och sedan i Finland två år senare. I Finland kom föreningen att benämnas Pohjola-Norden. 1951 kom så turen till Färöarna där en Norden-förening skapades. Ungefär tjugo år senare etablerades Föreningen Norden på Åland. Det skedde för övrigt samma år som Färöarna och Åland fick egen representation i Nordiska rådet. Grönlands egen representation i Nordiska rådet – som tillkom 1984 – följdes upp genom bildandet av en grönländsk Föreningen Norden några år senare.

En samnordisk topporganisation etablerades 1965 i form av Föreningarna Nordens Förbund (FNF). Den fick sitt första fasta sekretariat i Stockholm drygt tio år senare med den svenske statsvetaren Åke Landqvist som en skrivande, drivande och uppslagsrik förbundssekreterare. Idag är FNF:s sekretariat förlagt till Köpenhamn på Snaregade 10 i samma hus som Nordiska

kultursekretariatet en gång hade sina lokaler. FNF:s förbundssekreterare idag är finlandssvenske Henrik Wilén med ett allsidigt förflutet inom journalistik, officiellt nordiskt samarbete och som verksamhetsledare för Pohjola-Norden.

Mycket av det som det officiella nordiska samarbetet kom att ägna sina krafter åt under efterkrigstiden emanerade från Föreningarna Nordens fatabur på 1930-talet till exempel det nordiska ekonomiska samarbetet, den fria rörligheten och den gemensamma arbetsmarknaden i Norden.¹

Bland senare tids nordiska märkessaker kan nämnas den nordiska miljöskyddskonventionen och den nordiska gränsregionala överenskommelsen som båda har sitt upphov inom Föreningarna Nordens konferensverksamhet.

Norden i sicksack

”Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete” var titeln på den antologi som Letterstedtska föreningen gav ut år 2000 med statsvetarprofessor Bengt Sundelius och jag själv som redaktörer.² Just sicksackandet har, enligt min mening, blivit ett kännetecken för det officiella nordiska samarbetet. Man gör ett försök med att lansera en långtgående nordisk samarbetsplan som sedan skjuts i sank – inte sällan på grund av hårt tryck från omvärlden. Man misslyckas med att genomföra den ambitiösa nordiska samarbetsplanen och ägnar då istället sina krafter åt att finna på något annat nyttigt nordiskt. Tre kända – och ofta använda – exempel på denna pendelgång mellan misslyckanden och framgångar är bildandet av Nordiska rådet några år efter debaclet med de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna 1948-49.³ Istället för det storstilade ekonomiska samarbetsprojektet Nordek (1968-70) etablerades det officiella samarbetsorganet Nordiska ministerrådet som försågs med två fristående sekretariat i Oslo och Köpenhamn. Efter Nordeks fall övergav man samarbetstänkandet i helhetsplanens form och kom istället att inrikta sig på en sektorsvis samverkan.⁴ Steg för steg byggdes det funktionella samarbetet ut i Norden genom tillkomsten av samarbets- eller handlingsprogram som gällde bland annat socialpolitik, arbetsmarknad, arbetsmiljö, miljövård, jämställdhet, turism, regionalpolitik, konsumentfrågor samt ekonomisk utveckling och full sysselsättning.

Som ett tredje exempel på detta nordiska kompenstationstänkande kan nämnas etablerandet av Nordisk Film & TV Fond år 1990 efter de dubbla bakslagen med Nordsat och Tele-X på 1970- och 1980-talen.⁵

Från avtal till deklarationer

Själva formen för kodifierande av viktiga beslut inom det nordiska samarbetet har också förändrats, vilket till en del sammanhänger med Danmarks, Finlands och Sveriges medlemskap i EU. Om man under 1950- och 1960-talet valde att ingå gemensamma överenskommelser i konventionens eller avtalets

form övergick man på 1970-talet till att kalla det som man blivit överens om för samarbets- eller handlingsprogram.

På 1990-talet blev det på modet med nordiska s.k. deklamationer. De fick ofta sitt namn efter den plats där man råkat befinna sig vid tidpunkten för beslutet. Mariehamns-deklamationen (1991), Bornholms-deklamationen (1992), Imatra-deklamationen (2001) och Riksgränsen-deklamationen (2008) är utflöden av detta mera avgränsade samarbetstänkande. En nordisk språkdeklamation har Nordiska ministerrådet också uppåttat sina samlade språkkrafter till (2006).

Allt sammantaget har de beslut som fattas inom det officiella nordiska samarbetet fått en lösligare och mindre förpliktande avtalsmässig form. Man har fått laga nordiskt efter den europeiska, läs EU, lägligheten.

Helsingforsavtalet från 1962⁶

Den första heltäckande nordiska samarbetstraktaten är det år 1962 ingångna Helsingforsavtalet. Bakgrunden till detta avtals tillkomst var den splittring som man fruktade skulle kunna uppstå om Danmark och Norge samt kanske även Sverige blev fullvärdiga eller associerade medlemmar i den dåvarande sexstatsmarknaden EEC i begynnelsen av 1960-talet. Ett finländskt närmande till det dåvarande EEC ansågs uteslutet på grund av den hänsyn som statsmakterna i Helsingfors måste ta till den store grannen i öst. 1948 års Vänskaps-, samarbets- och biståndspakt var ännu gällande och hade utlöst den s.k. notkrisen på hösten 1961. Sovjetunionen hade då sänt en diplomatisk not till Finland med förslag om militära konsultationer.

Idén till Helsingforsavtalet kom från juristen och nordisten Gustaf Petrén som var kanslichef vid Nordiska rådets svenska delegation. Petrén såg framför sig behovet av att kodifiera vad man uppnått av konkreta resultat genom nordiskt samarbete inför ett eller flera nordiska länders inträde i EEC. Helsingforsavtalet kom i sin slutliga form 1962 inte att beröra de nordiska ländernas utrikes- och säkerhetspolitiska grundvalar utan koncentrerades istället till de fem samarbetsområden som Nordiska rådet av tradition ägnat huvuddelen av sina krafter åt: lagstiftning, kultur, social- och arbetsmarknadspolitik, trafikfrågor och ekonomiskt samarbete.

Helsingforsavtalet fick rang och värdighet av ett internationellt avtal. Det registrerades hos Förenta Nationerna. När avtalet, efter Nordeks fall, reviderades 1971 och Nordiska ministerrådet tillskapades kom Nordiska rådets stadga i sin helhet att inarbetas i avtalet. Förut hade Nordiska rådets verksamhet vilat på nationella, separata godkännanden från de fem medlemsländernas sida. Helsingforsavtalet har reviderats ett antal gånger. 1974 lades miljön till som ett nytt samarbetsområde. Tio år senare gavs Färöarna, Grönland och Åland en förstärkt ställning inom det officiella nordiska samarbetet. För att nu nämna några exempel.

*Tio nordiska framsteg*⁷

Man kan med fog hävda att det nordiska samarbetet haft individens fria rörlighet som ledstjärna. Detta till skillnad från EEC/EG som satsade på varors fria rörlighet med tullunionens strikta regelverk som grundval. Redan 1952 infördes, för det *första*, passfrihet för nordbor som reste inom Norden. Sex år senare blev Norden ett gemensamt passområde. En *andra* nordisk fyrbåk som befäste individens fria rörlighet var etablerandet av en gemensam nordisk arbetsmarknad 1954. En *tredje* var ingåendet av den nordiska konventionen om social trygghet 1955. Den tillförsäkrade flyttande nordbor samma sociala förmåner som invånarna i det land till vilket man flyttade. Att harmonisera den nordiska sociallagstiftningen eller med andra ord att i efterhand göra det lika som från början varit olika, hade de nordiska länderna inte kunnat komma överens om. Därför fick ta-seden-dit-man-kommer-principen gälla.

Ett *fjärde* framsteg inom det nordiska samarbetet var ingåendet av en nordisk miljöskyddskonvention i mitten av 1970-talet. Idégivare var svenska Föreningen Nordens ordförande borgmästare Yngve Kristensson som lanserade idén om en nordisk miljöskyddskonvention vid en konferens i Göteborg 1969. Grundtanken bakom denna unika överenskommelse var att likställa grannlandets miljöskyddsintressen med det egna landets. Sopandet fram egen dörr fick inte drabba grannens nordiska förstukvist.

En *femte* framgång inom det nordiska samarbetet var den gränskommunala överenskommelsen som också den framföddes vid en konferens i Föreningen Nordens regi i Karlstad 1967. Grundtanken bakom denna praktiskt inriktade överenskommelse var att kommunallagstiftningen i de nordiska länderna inte skulle lägga hinder i vägen för ett effektivt gränssamarbete. I slutet av 1970-talet var den gränskommunala överenskommelsen i kraft. Man kan inom parentes konstatera, med de två sistnämnda överenskommelserna som utgångspunkt, att det tar bortemot tio år att genomföra en större nordisk samarbetsidé från ax till limpa.⁸

Ungefär samtidigt med att den nordiska miljöskyddskonventionen trädde i kraft fick nordiska medborgare som bosatt sig i ett annat nordiskt land kommunal rösträtt i inflyttningslandet. Denna rösträtt kunde först utnyttjas i Finland och Sverige. Den nordiska kommunala rösträtten innebar ett *sjätte* nordiskt samarbetsframsteg.

En nordisk investeringsbank hade varit på tapeten sedan 1950-talets början. Dels som en del av två större nordiska samarbetsprojekt – den nordiska tullunionen på 1950-talet och NORDEK-planen 1968-70 – dels i form av två enskilda rådsinitiativ. I mitten av 1970-talet, under det som kan kallas det nordiska samarbetets andra guldålder, blev det plötsligt politiskt möjligt att lotsa detta stora och klassiska nordiska bankprojekt i hamn. NIB, som den nordiska investeringsbankens förkortning lyder, har till uppgift att ge lån och ställa garantier på bankmässiga villkor avseende investeringar och export av nordiskt intresse.

Banken startade sin verksamhet i Helsingfors sommaren 1976. Den svenska bankmannen Bert Lindström blev dess förste chef. 2005 fick NIB tre nya medlemmar genom att Estland, Lettland och Litauen blev delägare. NIB får utgöra det *sjunde* exemplet på viktiga framsteg inom det nordiska samarbetet.⁹

I stället för 1970- och 1980-talens storstilade samarbetsprojekt på tv-området – Nordsat och Tele-X – bildades 1990 en Nordisk Film & TV fond som har Nordiska ministerrådet, de nordiska filminstituten och nordiska tv-kanaler som partners. Fonden förfogar över ansevärda belopp eller mer än 100 miljoner norska kronor. Uppgiften är att stödja spelfilmer, Tv-serier och kreativa dokumentärfilmer. Produktionen ska distribueras till minst två av de nordiska länderna. Den nordiska film- och tv-fonden får bli nummer *åtta* på den nordiska framgångslistan.¹⁰

Nummer *nio* får bli ett exempel på nordiskt bilateralt samarbete. Den första juli 2000 invigdes nämligen Öresundsbron. Många försök hade tidigare gjorts att binda samman Danmark och Sverige genom en fast broförbindelse. I början av 1970-talet ingicks det rent av en dansk-svensk överenskommelse om ett brobygge över Öresund som emellertid inte kom att infrias. De politiska förutsättningarna saknades i ett av länderna. Nu har Öresundsbron funnits i drygt 18 år och bidragit till en fördjupad dansk-svensk arbetsmarknad i vad som kallas Örestad.

Sist, men inte minst, finns det anledning att uppehålla sig vid den nyligen avlidne Thorvald Stoltenbergs rapport om utökat nordiskt utrikes- och försvarspolitiskt samarbete som han lade fram 2009 på uppdrag av de nordiska utrikesministrarna. Det mest långtgående av de stoltenbergiska tretton förslagen var den nordiska solidaritetsförklaringen. Den är förvisso inte juridiskt bindande men dock politiskt förpliktande. Dess innebörd är att ge stöd vid kris, krig eller krigsfara de nordiska länderna emellan. Solidaritetsdeklarationen väckte stort uppseende – och även en del motstånd – men blev accepterad genom de nordiska utrikesministrarnas gemensamma solidaritetsförklaring som avgavs i Helsingfors 6 april 2011. Den får bli nummer *tio* på min nordiska framgångslista.

Härmed min personliga tio-i-topp-lista. Förvisso kunde jag ha nämnt andra mellansmå och medelstora exempel, men detta fick bli mitt urval.

*Fyra stora nordiska bakslag – och ett femte
– i ljuset av Fågel Fenix-effekten*

När nordiska helhetsplaner gått i politiskt baklås har man ofta valt att ändå ta mindre eller medelstora steg framåt. Men det går inte att komma ifrån att det efterkrigstida nordiska samarbetet nödgats inregistrera åtminstone fyra stora bakslag. Jag ska till slut uppehålla mig kort vid dessa och dessutom lägga till ett femte som har en mera personlig bakgrund.

Det *första* stora misslyckandet skedde när de skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna som förts mellan Danmark, Norge och Sverige – på svenskt initiativ för övrigt – kapsejsade i början av 1949. Danmark och Norge valde en atlantisk försvarslösning inom NATO:s ram liksom Island. Sverige förblev neutralt. Som ett slags kompensation för detta inrättades Nordiska rådet tre år senare på danskt initiativ. Primus motor bakom tillskapandet av den nordiska rådsförsamlingen var den danske socialdemokraten Hans Hedtoft.

En nordisk tullunion förhandlade man om i tolv års tid. Men 1959 skedde ett handelspolitiskt spårbyte inom frihandelsområdet EFTA:s ram. Av den tilltänkta nordiska tullunionen blev intet. En sarkastisk Karl August Fagerholm, ledande finländsk socialdemokrat, konstaterade vid ett nordiskt toppmöte i Kungälv på sommaren 1959: ”Besvikelsen blir naturligtvis stor om man ger sig ut på jakt efter en björn och får nöja sig med att skjuta en kanin”. Inom EFTA:s ram kunde dock – som ett slags kompensation för den uteblivna tullunionen – den nordiska samhandeln expandera våldsamt eller med 209 procent under perioden 1959-1967.¹¹ Den förlista nordiska tullunionen är det *andra* stora nordiska samarbetsmisslyckandet under efterkrigstiden.

I väntan på Godot, här i skepnad av den franske presidenten Charles de Gaulle vars motstånd mot ett brittiskt inträde i dåvarande EEC blockerade danskt och möjligen även norskt medlemskap i sexstatsmarknaden, så kom man från dansk sida på att man skulle lansera en plan på ett långtgående nordiskt ekonomiskt samarbete i januari 1968 på Nordiska rådets session i Oslo. Dessa planer på ett utvidgat nordiskt ekonomiskt samarbete kom att kallas för Nordek och sysselsatte nordiska ämbetsmän och ledande politiker i två års tid (1968-70). Det politiska initiativet till Nordek togs av den nyttillträdde danske statsministern Hilmar Baunsgaard från Radikale Venstre. Men även Baunsgaards företrädare i statsministerämbetet, socialdemokraten Jens Otto Krag, hade varit inne på liknande nordiska samarbetstankar innan han förlorade i valet 1968. Nordeks huvudbeståndsdelar var en nordisk tullunion, en nordisk investeringsbank och tre olika fonder, en för fiske, en för jordbruk och en för allmänna ändamål. När Nordek drog ut på tiden med sitt förverkligande hann planerna på EEC:s utvidgning ikapp. De Gaulle, svuren fiende till brittiskt inträde i EEC, hade avgått på våren 1969 och vid ett europeiskt toppmöte i Haag i december samma år öppnades möjligheter till en utvidgning av EEC. Från sex till nio medlemmar skulle det småningom visa sig, Danmark inkluderat. Nordek lades i malpåse och för det fick Finland, lite orättvist tycker jag, skulden.¹² I april 1970 beseglades Nordeks öde av den finländske presidenten Urho Kekkonen. Istället för Nordek fick vi ett sektorsvis uppbyggt samarbete på centrala sakområden och ett nordiskt ministerråd med,

som nämnts ovan, inte bara ett utan två sekretariat i Köpenhamn (kulturfrågor) och Oslo (allmänna nordiska samarbetsfrågor). Dessförinnan hade inrättats ett Presidiesekretariat för Nordiska rådet i Stockholm sommaren 1971 med den norske Nordek-förhandlaren Emil Vindsetmo som förste chef. I detta nordiska rådssekretariat hade jag för övrigt anställning som utskottssekreterare under ett decennium. Nordeks fall är det *tredje* stora samarbetsmisslyckandet efter 1945.

Ett ganska rejält bakslag var det, för det *fjärde*, att det inte blev något av med de stolta planerna på ett gemensamt nordiskt radio- och tv-samarbete via satellit dvs. Nordsat som Nordiska rådet först ställt sig bakom. Diskussionens vågor gick höga om Nordsats för- och nackdelar vid Nordiska rådets sessioner. I ett försök till äreräddning lanserades från svensk sida planerna på Tele-X som var ett slags lightversion av Nordsat. Men istället för Nordsat och Tele-X fick vi, som jag redan varit inne på, en nordisk Film & TV Fond.

Fågel Fenix har fått ge namn åt det som präglar nordiskt samarbete nämligen att ur askan från ett misslyckande uppstår något annat istället. Inget skandinaviskt försvarsförbund fick vi men istället ett nordiskt råd. Förlista tullunionsförhandlingar omvandlades till expanderande nordisk frihandel inom EFTA:s ram. Nordek föll samman, men inkråmet – som Olof Palme kallade det när jag intervjuade honom om Nordek¹³, förverkligades steg för steg och genom en gradvis institutionalisering av det nordiska samarbetet under 1970-talet. Våra grannländers radio- och tv-program blev vi snutna på när Nordsat och Tele-X gick i graven men idag kan vi se förnämliga tv-serier i hela Norden som ”Skam” och ”Broen” mycket tack vare Nordisk Film & TV Fond.

Som ett mera personligt och *femte* misslyckande vill jag foga till de tankar på ett nordiskt medborgarskap som Nordiska rådets social- och miljöutskott lanserade 1982. Vad det initiativet handlade om var att en gång för alla undanröja byråkratiska hinder vid flyttning inom Norden eller att med andra ord underlätta individens fria rörlighet i Norden som var ett klassiskt nordiskt samarbetsområde. Det handlade i korthet om en rättighetskatalog för individen och en skyldighetslista för myndigheterna. Utgångspunkten var Hans Hedtofts sista tal vid Nordiska rådets session i Stockholm 1955 då han formulerade dessa tankar i ett mycket skarpsinnigt anförande. Det nordiska medborgarskapet skulle, enligt min tolkning, förhoppningsvis ge svar på två mycket grundläggande och enkla frågor: 1) Vilka problem möter man vid resa eller flyttning mellan de fem nordiska länderna? 2) Vad kan de nordiska samarbetsorganen – i första hand Nordiska rådet men också Nordiska ministerrådet – och de nationella myndigheterna göra tillsammans eller var för sig för att undanröja byråkratiska hinder och stärka de flyttandes ställning?¹⁴

Tanken på ett nordiskt medborgarskap kom att debatteras vid Nordiska rådets sessioner i Helsingfors 1982 och i Oslo 1983. Nordiska rådets social- och miljöutskott hemställde den 29 maj 1983 om att Nordiska rådets presidium skulle anmoda Nordiska ministerrådet att låta kartlägga vilka svårigheter som en inom Norden flyttande nordbo möter.

Nordiska rådets hemställan resulterade i en omfattande utredning som publicerades 1985 med rubriken ”Nordbors rättigheter i Norden”.¹⁵ Berget dvs. den officiella nordiska samarbetskvaren hade fött en råtta. I ett senare skede kom de problem som framför allt flyttande nordbor möter att betecknas som gränshinder. Arbetet med att avlägsna dem fortsätter med varierande framgång.

Noter

1. Arne F. Andersson. *På föreningarna Nordens initiativ*.
2. *Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete*. Bengt Sundelius och Claes Wiklund (red.), Santérus förlag, Stockholm 2000.
3. Krister Wahlbäck ”Försvarsförbundsförhandlingarna 1948-49”. Ibid not 2, s.31-45.
4. Claes Wiklund ”Från helhetsplaner till sektorsamverkan. Ett försök till karakteristik av 1970-talets nordiska samarbete”. *Nordisk Tidskrift* 1977 s. 301-320.
5. För närmare information om Nordisk Film & TV Fond se intervju med dess chef Petri Kempainen. *Nordisk Tidskrift* 2016 s. 379-382.
6. Claes Wiklund ”1962 års Helsingforsavtal” Ibid not 2 s. 91-103.
7. Exempler på goda framsteg på det nordiska samarbetsområdet anges i tidsföljd och utan inbördes rangordning.
8. Vid ett seminarium i regi av Nordiska rådets social- och miljöutskott i Porsgrunn 1975 föddes tanken på en nordisk arbetsmiljökonvention. Tolv år senare var saken utredd och presenterades i Nordisk Udredningsserie 1987:3 ”Förutsättningar för en nordisk arbetsmiljökonvention”. 1990 trädde så själva konventionen i kraft. Denna gång tog det 15 år från ax till limpa.
9. Bengt Dennis ”NIB – från långbänk till snabbspår” s. 165-189 i *Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet*. Bengt Sundelius och Claes Wiklund (red.), Santérus förlag, Stockholm 2017. Claes Wiklund ”Femte gången gillt – Nordiska investeringsbankens tillkomst”. Ibid. not 2 s. 145-163.
10. Petri Kempainen ”Nordiskt filmsamarbete”. *Nordisk Tidskrift* 1/2019 (kommande).
11. Tor Støre. *Nytten av Norden*, Föreningen Norden, Stockholm 1966 s. 7.
12. Claes Wiklund ”Nordek och dess föregångare” Ibid. not 2 sid. 107-123.
13. Claes Wiklund ”Samtal med fyra statsministrar om Nordek”. Ibid not 9 s. 270 -276.
14. Claes Wiklund ”Nordiskt medborgarskap”. *Nordisk Tidskrift* 1983 s. 98-104.
15. Nordisk Udredningsserie 1985:6 ”Nordbors rättigheter i Norden”.

OLE KARLSEN

VIDAR SANDBECKS FORFATTERSKAP

Ved 100-årsmarkeringen for Vidar Sandbecks fødsel er det først og fremst visedikteren som blir husket. Han skrev både tekst og melodi og fremførte visene selv, med stor suksess både i radio og på plate. Men han var også romanforfatter og skrev en rekke bøker som må betegnes som arbeiderlitteratur med trekk av folkelivsskildring og med egen livserfaring som bakgrunn.

Professor ved Høgskolen i Innlandet, Ole Karlsen, presenterer her Sandbecks forfatterskap.

Skulle man gi seg til å google titler fra norsk litteratur, vil utvilsomt «Pengegaloppen» av Vidar Sandbeck (1918–2005) få mange treff. I det ny- og oljerike Norge har ordet for lengst mistet sitt feste i opphavet. Man ser for seg store overskridelser i forbindelse med bankskandaler, bygg- og anleggsvirksomhet, overforbruk i sykehusvesenet, o.l., mens «Pengegaloppen» snarere handler om det helt motsatte: Det er en sang, tonesatt i polkaens (galoppens) form, om en gjerrigknark som ikke vil gi fra seg en eneste ti-øring. Sangen ble umiddelbart en landeplage i Norge. Også i nabolandene ble sangen kjent, særlig i Sverige der Thore Skogman var en av flere artister som spilte den inn. I Danmark hadde imidlertid Sandbeck enda større suksess med en annen burlesk folkelivsskildring, nemlig «Heksedansen» som ble selve signaturmelodien til den populære artisten Raquel Rastenni. Så folkekjær ble denne visa i Danmark at den inngår blant tolv evergreens i den mye omtalte kulturkanon som ble lansert i 2006.

Vidar Sandbeck er altså «singer-songwriter» i motsetning til sin samtidige og enda mer berømte kollega og konkurrent Alf Prøysen som fikk et knippe av samtidas beste komponister (Bjarne Amdahl, Finn Ludt, Christian Hartmann, m.fl.) til å skrive melodier til visene sine. Sandbeck kom fra svært fattige kår i Østerdalen, men fikk likevel utdanning som klassisk fiolinist med debutkonsert i Stjørdal i 1941. Han slo imidlertid fra seg tanken på å bli orkesterfiolinist, livnærte seg så noen år i svært forskjellige yrker før han debuterte med en spinkel diktsamling, *I døragløtten*, i 1954, som mest inneholdt viser – uten noter og besifring slik det er i alle hans senere diktbøker. Med opptredener i den populære Søndagsposten i *NRK radio* begynte en av de mest bemerkelsesverdige karrierer i norsk populærmusikk- og kulturhistorie. Sandbeck skrev og framførte egne viser, han skrev sangtekster for velkjente norske artister

(Elisabeth Grannemann, Wenche Myhre, Dizzie Tunes, m.fl.), han fulgte i Prøysens fotspor og ble «barnetimeonkel» og utga sine barneradiofortellinger med innlagte sanger i bokform. Han skrev til sammen ca. 400 sangtekster, og mange av dem hører med blant de aller ypperste i norsk sanglyrikk. Sandbecks sorgmuntre humor med rot i folkespråket og folkekulturen er lett gjenkjennelig, men stundom kunne humoristen skygge for den mer alvorlige lyrikeren Sandbeck. Nettopp spennet mellom to hovedkategorier sangtekster, de humoristiske folkelivsskildringer kontra de stemningsfulle sentrallyriske tekstene, vil stå sentralt i denne artikkelen. For det er også i dette spennet arbeiderdikteren Sandbeck står klart fram.

Sandbeck var arbeiderdikter så å si uansett hvordan begrepet defineres. Med en skogsarbeider og etter hvert småbruker til far, en skogsarbeider som til og med var svartelistet som kommunist, kom han *fra* arbeiderklassen og skrev *om* og henvendte seg *til* vanlige arbeidsfolk. Dette blir særlig tydelig om man tar for seg Sandbecks prosabøker. Særlig hovedverket hans, den selvbiografiske romanserien om Påsan, vitner om nettopp det. Selv om hovedvekten i det følgende ligger på de lyriske tekstene – visene – er prosaforfatterskapet så viktig at det fortjener en kort presentasjon. I begge bolkene er det forfatterskapet for voksne som står i sentrum.

Prosaisten Sandbeck

I 1962 romandebuterte Sandbeck med *Rundtramper og flatfele*. Romanen er selvbiografisk, handlinga utspiller seg i et bygdelag i Sør-Østerdal i de harde 1930-årene. Her får vi innblikk i de beinharde realitetene på et småbruk, det knallharde skogsarbeidet, arbeidsløshet og det å måtte ty til fattigkassa, men det hele balanseres med frodig, humoristisk og tidvis også satirisk folkelivsskildring. Mer dempet og tidvis med ironisk snert er humoren i hans neste roman, *Månen lo over Ravneberget* (1964). Også her henter han stoff han kjenner fra egen slekt, men denne gangen går han lenger tilbake i tid, til fattig-Norge i andre halvdel av 1800-tallet der skarpe klassemotsetninger og urettferdighet rår. Klassehatet er sterkt, men klassemotsetningene nærer først og fremst drømmen om Amerika. Med den kompositorisk mest vellykkede av de tidlige romanene, *Kjærlighet og gråbensild* (1967) vender Sandbeck tilbake til det romanstoffet han introduserte i "Rundtramper og flatfele". Svart humor, satire, men også ren komikk og lun humor preger boka, «ei hylende morsom og satirisk bok og på samme tid et bittert tidsdokument om livet bak noen av de hardeste og mest kjente arbeidskonfliktene i norsk historie, som Julussakonflikten», som forfatteren Per Petterson skriver (Petterson, 1993,7). I ettertid kan man konstatere at Sandbeck med "Rundtramper og flatfele" og "Kjærlighet og gråbensild" skriver seg inn mot det som skulle bli hans hovedverk i prosaen, nemlig det før

nevnte selvbiografiske sju-bindsverket der jeg-fortelleren Påsan (og ikke faren Aksel) er gjennomgangsfigur og hovedperson. Denne romanserien med trekk fra kunstnerromanen, dannelsesromanen, utviklingsromanen og ikke minst fra folkelivsskildringa er et hovedverk i norsk arbeiderlitteratur i etterkrigstida, og den beskriver den kunstnerisk begavede Påsans liv og livsmiljø fra han blir født om lag ved den første verdenskrigens slutt til han har sin debutkonsert som klassisk fiolinist i Stjørdal under andre verdenskrig.

Parallelt med sjubindsserien for voksne brukte Sandbeck det samme biografiske materialet til å skrive ni bøker for barn. Med voksenbøkene tegner han «buen gjennom tida», skriver Petterson, mens han i barnebøkene får fram det store perspektivet i de små detaljene ved å dvele ved den sceniske uttrykksmåten og legge et «forstørrelsesglass over deler av Påsans liv» (Petterson 1993, 8).

Romanserien *Fy skam deg!* (1977), *Stakkars kroken* (1978), *Trøste oss!* (1979), *Husbondens røst* (1982), *Anitras dans* (1983), *Far* (1984) og *Kanarifuglen* (1988) er et stort anlagt verk om forskjells-Norge i mellomkrigstida formidlet gjennom et proletært småbrukermiljø i ei skogsbygd på Østlandet, forankret i Sandbecks egne erfaringer fra Åsta i Østerdalen der han bodde hele sitt liv. Særlig i de tre første bøkene viser Sandbeck usedvanlig innsikt i barnesinnet og hvordan sosiale forskjeller, ulikhet og utenforskap oppleves sett fra barnets ståsted. Øystein Rottem fremhever med rette farsportrettet som et høydepunkt i bøkene: «Særlig vellykket er portrettet av den klassebevisste faren, skogsarbeideren som nekter å bøye hodet i motgang.» (Rottem 1997, 77). Rottem peker også på Sandbecks «folkelig[e] fortellerkunst med prosalyriske kvaliteter» og bruken av folkelivsskildringa som sjanger – og det er rett nok. Men i romanserien er det Påsan som ser tilbake på sitt eget liv og beretter om det; det er han som fører ordet og som har annammet et arsenal av folkelige ord og vendinger, uttrykksmåter og sjangrer. Vel nok følger vi en musikers utvikling fra han får sitt første munnspill og etter hvert sin første fiolin, hvordan han lærer seg å spille via et tysk instruksjonshefte og får noen spilletimer trass i en usedvanlig trang familieøkonomi, en prosess som altså når sitt høydepunkt med debutkonserten under krigen i sluttbindet "Kanarifuglen" (en finurlig romantittel som også henspiller på at så lenge den sarte kanarifuglen synger nede i kullgruvene, så har gruvearbeiderne oksygen nok til ufortrødent å kunne jobbe videre). Imidlertid aner man gjennom hele romanserien at hovedpersonen like gjerne er eslet til å bli forfatter som å bli komponist, noe ikke minst Påsans interesse for språk og litteratur mer enn antyder.

Som Petterson også påpeker med henvisning til Sandbeck selv, så er alle prosabøkene før han begynte på sin store romanserie, heri også den lettbeinte og underholdende *Kjærlighet på vidvanke* (1970), som skriveøvelser å regne,

slik som vi før har antydnet. Først med romanserien fant han fram til et skriftspråk basert på eget talemål som via en familiefortelling også kunne uttrykke vesentlige sider ved norsk arbeider- og sosialhistorie med skarp politisk brodd.

Sanglyrikeren Sandbeck

«Er det vanskelig å skjære ut en elg?», ble den habile treskjæreren Vidar Sandbeck spurt i et intervju. Med selv-ironisk referanse til Michelangelos svar da han ble spurt om det var vanskelig å hugge ut David-skulpturen, svarte Sandbeck: «Nei, det er bare å skjæra vekk det som ikke er elg, det!» Replikken forteller oss at realistisk gjengivelse og gjenkjennelighet er sentralt i Sandbecks kunstsyn, i hans prosa så vel som i hans lyrikk. Som lyriker skriver Sandbeck seg konsekvent inn i den tradisjonelle, metriske og ubrutte sanglyriske tradisjonen. Fra begynnelsen av var lyrikken sangbar, diktning. Gjennom diktet, sangen og lyrikken i muntlige kulturer, kunne samfunnsmedlemmene ta del i kollektive erfaringer, myter og sannheter, men diktet kunne også samle, bevare kulturfenomen og begivenheter og via sitt formelle uttrykk lette hukommelsen som en form for minneteknologi. Lyrikk var altså en brukskunst, og hos Sandbeck som hos andre visediktere kommer dette bruksaspektet tydelig til uttrykk ved at han med unntak av nevnte debutbok "I døragløtten" ga ut sine diktbøker som sangbøker, med noter og besifring.

Det finnes ingen fullstendig utgave med samlede viser og dikt av Sandbeck og heller ingen fullstendig bibliografi eller diskografi. Samlet skal produksjonen bestå av om lag 400 tekster, og regner man med tekster Sandbeck hadde på trykk i aviser og periodika før debuten, er tallet trolig nærmere 450. "I døragløtten" var altså en ren diktsamling, og den ble fulgt av fem visebøker til. Best kjent er naturligvis *Pengegaloppen og andre viser* (1959) og *Gull og grønne skoger og andre viser* (1960), mens de øvrige tre ikke innskriver noe navn på en velkjent slager i tittelen: *Viser om Lisalill* (1965), *På lergjøk og lyre* (1970) og *Fjelltrall* (1973). Siden har flere viser i utvalg utkommet, bl.a. *Den store viseboka* (1992) og *Øst for sol, vest for måne. 171 viser av Vidar Sandbeck* (1998).

Sandbecks lyriske forfatterskap består av barneviser og viser for voksne, men her skal vi bare se på visene for voksne. Man kunne være fristet til å gruppere voksenvisene hans i to, på tematisk grunnlag. I den ene gruppen ville man da møte arbeiderdikteren Sandbeck; poeten som synger ut om utenforskap og fattigdom og som beskriver vanlige arbeidsfolks liv i hverdag og fest. Den andre gruppen ville inneholde de sentrallyriske diktene, dvs. dikt som omhandler havet, døden og kjærligheten, for å bruke et forslitt uttrykk. En slik tematisk inndeling kan ha mye for seg, men den forkludrer og fortegner helhetsbildet og forholdet mellom de to hovedtematikkene. Det er påfallende

hvordan våre mest markante arbeiderdiktere – Per Sivle, Nils Collett Vogt, Rudolf Nilsen, Tor Jonsson, Alf Prøysen, Hans Børli, ja endog senmodernisten Bjørn Aamodt – skriver sentrallyriske tekster ved siden av og parallelt med den eksplisitte arbeiderpoesien, den som åpent og direkte tematiserer politikk, klassemotsetninger, klassehat, sosiale forhold, fattigdom og lignende.

Heller enn å legge en tematisk inndeling av Sandbecks lyrikk til grunn, bør en katalogisering av Sandbecks lyriske diktning ta utgangspunkt i formale trekk. Det er interessant og talende å se gamle TV-opptak med Sandbeck i så måte, for her er uten tvil de formale aspektene ved hans diktning vektlagt: Man tar Sandbeck med til skogs, plasserer han under ei lurvegran, foran et bål, ved et skogtjern med åsen og blåna i bakgrunn, og der intervjues han og synger viser. Og man bildelegger handlingen i visene mens Sandbeck synger: Man ser unge jenter i blomstrede kjoler gå langs grusveger i blomsterenger; de lukker grinden i skigarden som omgir enga etter seg, og går i retning av et fattigslig hus. Programmakerne har altså merket seg den pastorale formen som kjennetegner så mange av Sandbecks lyriske dikt. Med sine enkle bilder og motivtilfang hører eksempelvis «Menuett i mai» (Sandbeck 1992, 74), en av de vakreste vårvisene i norsk litteratur, hjemme i denne kategorien. Slike pastorale dikt henter sitt inventar fra det landlige, fra naturen, og ofte er dette kjærlighetsdikt. Typisk er det også at vi møter en tilbakeskuende poetskikkelse som reflekterer over sin egen sang, slik det eksempelvis gjøres i «Den vakre visa» (Sandbeck 1992, 13). Et typisk eksempel på denne typen pastoraldiktning er «Hjertegras» fra "Viser om Lisalill". Diktet har også den tilbakeskuende bevegelsen som er så typisk for Sandbecks lyriske dikt:

Det går en liten sildrebekk
og klukker på e eng,
slik blott en bekk kan klukke
om e jinte og en dreng.
Det hendte seg, mens engfioler
brann i sommervarmen,
du gikk og raka hjertegras
så rundlett over barmen.

Ved bekken låg du varm om kinn
og drakk blant sten og strå
av himmelrikets himmeldjup
med kvite skyer på.
Og tok du fatt med riva di,
je gikk meg ner til bekken,
Så fekk jeg liksom rørt ved deg
i lønndom bakom hekken.

Je la meg ner ved kjelda der
du leske munn din nyss.
Slik fekk en simpel bondedreng
sitt aller første kyss.
Men ingen kan vel leve på
en sup av kjeldevatn,
når du er drømmer og poet
og snart ska' fylle atten.

Og skygger fall som svale pust
i nordvendt oreløv
og sødmefullt med synnavind
drev smak av blomsterstøv.
I åkerkanten slang en ljå,
ved bekken låg e rive.
Den stunda er je gladest i
av minnelser frå livet.

Je vender meg mot svundne år
og lyer frå mitt trev
når sommernatta ånder lett
i yrfint spindeltev.
Ved slåttetid, når eng og myr
med faks og pors er pynte,
je går og rakar hjertegras
blant balderbrå og mynte.

(Sandbeck 1965, 16–17)

Poeten ser altså tilbake på sin ungdom. I tilbakeblikket er miljøet paradisisk og edenisk slik det «sømmer seg» et pastoralt dikt. Livet er enkelt, men vanskelig nok for den som er midt i det, følelseslivet er komplekst. I den særs lyriske tittelen «I Rosvea lund» formelig oser det av ro, fred og harmoni. Ordet lund har et religiøst, naturmytisk opphav, men likevel innvarsles også det anti-idylliske allerede i tittelen, i sisteleddet *svea* i Rosvea. *Svea* er som regel sisteleddet i navn på svært mange husmannsplasser; et klassemotiv bringes inn i tittelen. Og det er da heller ikke noen rikmannsplass brudeparet i teksten kommer til, og humoristen Sandbeck forneker seg heller ikke. Snarere understreker situasjonskomikken og humoren fattigsligheten og sårheten hos de nygifte i Rosvea lund, slik det framgår av de tre midtstrofene:

Så gikk døm i silregn ved Rosvea å
tel vigselattesta var søkkvåt og blå.
Og rett da han bokke som flott kavaler
datt grinda i bakken med flatsida ner
 på jordklota rund
 og på fedrene grunn
han ønske velkommen tel Rosvea lund.

Og jamsi's på hang skjorte og serk
tel tørk innved rundomn frå Ulefos Verk.
Og vestover Granåsens takkete kam
sto lynet og blikstre sitt festetelegram
 på jordklota rund
 uti Rosvea lund
og langt utpå mårån fall brura i blund.

Men vårknipa kom over Rosvea mo
med stivbente steg og på myndige sko.
Og livet hass Birger det gikk mest i kut,
bar'n skatollet inn så drog lensmann det ut
 på jordklota rund
 mens kjerring og hund
les teksta i kor uti Rosvea lund.

(Sandbeck 1992, 46)

Blant de lyriske diktene finnes det også en rekke dikt som ikke på samme vis benytter seg av pastoraldiktningens konvensjoner. I «Når livet danser» møter vi for eksempel jenta som bare er veggpryd på lokalet. Hun drømmer om mann og barn, men hun har slett ikke utseendet med seg, for som det heter i teksten, «lite gjaldt det å stelle på seg, der mester'n sjøl hadde slurve frå seg» (Sandbeck 1992, 75). Jenta blir ei attergløyme; hun benyttes flittig som barnevakt av de som lykkes i livsdansen, det blir hennes skjebne. Jens Vankelmodig, i visa med samme navn, er ikke nettopp noen handlingens mann (Sandbeck 1992, 48). Han er en poetskikkelse, han kjenner på utenforskapet, der han står under sin gatelykt og drømmer. Og mens han drømmer, går den tilbedte til alters med en annen, og mens de nygifte går løs på bryllupssteika inne på Larsens pensjonat, står den vankelmodige utenfor under sin poppel.

Flere av disse diktene, mange med humoristiske over- og undertoner, grenser opp mot en annen hovedgruppe dikt hos Sandbeck, nemlig folkelivskildringen. Spesielt om vi tenker på sanger som «Gubben hopper tresteg» (Sandbeck 1992, 30) eller «Pengegaloppen» (Sandbeck 1992, 77), er ikke veien særlig lang fra den ene til den andre hovedgruppen, ettersom man i pastoral tradisjon lar komiske, rustikke personer eksemplifisere og rendyrke ulike

former for dårskap i humoristiske, ironiske, grovt overdrevne og satiriske framstillinger. «Nå har'n vørti tullete bessfar din Per», roper dattera på gården i «Gubben hopper tresteg», og ergrer seg over faren sin, den gamle gubben som vil holde seg ung og ikke bli «gammal og krøkt som ei klo».

Overdrivelser, omskrivninger og underdrivelser er typiske for den lokale fortellerkulturen, og Sandbeck tar dette inn i visa si. I «Gubben hopper tresteg», som kom på trykk allerede i 1959, slår Sandbeck tidlig ned på et fenomen i vårt samfunn som først kom til uttrykk sent på 1950-tallet, det man kunne kalle «forever-young-syndromet». Han foregriper med god margin alle andre «la-meg-være-ung»-uttrykk i populærmusikken, og ironiserer svært tidlig over ungdoms- og kroppsdyrking. Med sin språklige spreksomhet og sin musikalske galopp er naturligvis «Pengegaloppen» uovertruffen i så måte. Det hevdes ofte at den kan ha skygget for andre sider av forfatterskapet, og dette understreker i grunnen bare dens usedvanlige språklige vitalitet.

Folkelivsskildringen er en stor og romslig sekk, og rommer så vel prosa som poesi. Når begrepet folkelivsskildring i manges ører lyder nedsettende, er det kanskje noe som har hengt ved begrepet fra gammelt av. Men det behøver ikke være slik, og det viktigste er å se på hva Sandbecks kjennetegn som folkelivsskildrer er. Noen antydninger er gitt allerede, og her følger noen konkrete eksempler. Fra slutten av 1800-tallet ble *husmorfamilien* et kjernebegrep i samfunnsutviklinga i Norge så vel som i de andre nordiske landene. Husmora arbeidet hjemme, og det at mannen hadde nok fortjeneste til å forsørge kone og barn, var et samfunns mål til langt ut på 1960-tallet. 1950-tallet var husmoras storhetstid. Hun var så å si blitt en markedsaktør og begynte å få tilgang til en rekke hjelpemidler som vaskemaskiner, støvsugere, symaskiner og lignende. Trangbodde ektepar kunne drømme om så vel «et hus med fire rom» som en «ferietur ved Riviera'n» Som oftest måtte de nøye seg med et «rom hos a svigermor» og en tur «på Rørosba'n» istedenfor på «Rivier'an», som det heter i «Gull og grønne skoger» (Sandbeck 1992, 34) Rimparet «Riviera'n/Rørosba'n» er virkelig en genistrek. Husmoras gullalder på 1950-tallet er et stadig tilbakevendende motiv i Sandbecks diktning, og ikke minst sentralt i den berømte «tongue-twister» av en sang vi før har nemnt, «Heksedansen»:

Og kjerringa stamper i stua inn
 med kluter og koster og pusseskinn.
 For nå er det lemmer og liv om å gjøra
 med påsken og pinsen og jula for døra.
 Ho drev på i går tel ho nesten datt,
 men nå lyt a tørk over gølv et
 for katta ho flyr her med sølete labber
 og rakker tel huset hør enda natt.

Refr.:

Men ti'a er så altfor knapp, kan hende
kjem ho for sent, for sent til livets ende.

(Sandbeck 1992, 40–41)

Med sin observasjonsevne og sin innsikt i samtidens kulturfenomen, gjerne slik de manifesterer seg i hverdagen, gir Sandbeck sin egen vri på folkelivsskildringa som sjanger. Han gjør det med lun humor og skarpe observasjoner. Med slike skildringer beskrives aktuelle fenomen i bygde-Norge, som var i kraftig endring på 1950-tallet, nettopp på den tida da Sandbeck for alvor etablerte seg som forfatter. «Den hjemvendte amerikaner» var et fenomen i mange norske bygdelag. Den muntre og ironiske visa om «Dakota-Kalle» (Sandbeck 1992, 14) gjenspeiler dette. En annen vise har klar tilknytning til at bilsalget ble friggitt i Norge i 1960. At familiefaren lå under en gammel bil eller sto med hodet inne i motorkassa det meste av kvelden og i helga, var et vanlig syn i bygd og by i Norge, et samtidsfenomen som gjenspeiler seg i storlageren «Bildilla», en tekst som ble utgitt i "Gull og grønne skoger og andre viser" som utkom nettopp i 1960. I sine folkelivsskildringer er Vidar Sandbeck altså en kronikør som tar samtidsfenomen direkte på pulsen. Når flere slike tekster som er så knyttet til den tiden de ble til i, har blitt evergreens og fått et liv langt utover den tid og det samfunn de beskriver, så skyldes det naturligvis Sandbecks usedvanlige språklige vidd og evne til å turnere folkelivsskildringa som form.

Avslutning

Sandbeck har satt sine tydelige avtrykk i norsk kultur- og litteraturhistorie. Hans sjubinds romanverk om Påsan står sentralt i nyere norsk arbeiderprosa, og blant hans om lag 400 dikt, finnes det et lite knippe tekster med uvanlig estetiske kvaliteter og opplevelsen av dem intensiveres ved forfatterens egne, kongeniale tonsettinger. De har allerede vist stor slitestyrke og må kunne kalles evergreens. Det er ikke vanskelig å spå et langt liv for lyriske viser som «Menuett i mai», «Blådanser» eller «Den vakre visa» som her følger i sin helhet med den for Sandbeck så typiske framstillingsformen der skillet mellom ulike tidsplan sløres til og alt oppleves i ett lyrisk nå:

Vi sang denni gamle visa på veien så mangan kveld.
Og vakreste visa vil vara den som hører din ongdome tel.
Je ser deg i sammarsbrisen, du danser så lett og ler.
Je har itte sett deg sea, jeg får itte sjå deg mer.
Men var vel e lykke å seja
go'natt en time før hanan gol.

Men visa er slik som sjoet
frå vatn som rann en gong.
Da går je med deg milla bjørk og bar
og kjinner meg blåøyd ong.
Og over en stille himmel
går skyer i sakte sig
mot dagen og fuglesangen
i skogen når sola stig.

Ja, det er den vakre visa
je tralle i hop med deg
som læt inni hugen når det blir vår
og fører meg langt av lei.
Der grana står mørk av visdom
og gjømmmer på våre ol -
det var vel e lykke å seja go'natt
en time før hanan gol.

(Sandbeck 1992, 13)

Anvendt litteratur

Bøker av Vidar Sandbeck:

(Forlaget er J.W.Cappelens forlag der intet annet er nevnt.)

I døragløtten, viser og vers, 1954.

Pengegaloppen og andre viser, 1959.

Gull og grønne skoger og andre viser, 1960.

Langs bygdevegen, 1960. (Sammen med Dagfinn Grønset).

Rundtramper og flatfele, 1962.

Månen lo over Ravneberget, 1964.

Viser om Lisalill, 1965.

Kjærlighet og gråbensild, 1967.

Kjærlighet på vidvanke, 1970.

På lergjøk og lyre, 1970. Viser.

Fjelltrall, 1973. Viser.

Vidar Sandbecks visebok, 1974.

Fy skam deg! 1977.

Stakkars krøken, 1978.

Trøste oss!, 1979.

En handelsreisendes liv, 1980.

Husbondens røst, 1982.

Anitras dans, 1983.

Far, 1984.

Kanarifuglen, 1988.

Den store viseboka. Norsk Musikkforlag, 1992.

Øst for sol og vest for måne, 171 viser av Vidar Sandbeck. Tiden, 1998.

Øvrig litteratur:

Karlsen, Ole 2015. «Alf Prøysens lyrikk. Utkast til en oversikt». I Ole Karlsen (red.): «*vakker-visa hu skulle søngi*». *Om Alf Prøysens lyrikk*, Vallset: Oplandske Bokforlag, 51 – 78.

Petterson, Per 1993. «Om Vidar Sandbeck og Påsan-bøkene». I Vidar Sandbeck: *Påsan*, Oslo: J.W. Cappelen forlag.

Rottem, Øystein 1997. *Norges litteraturhistorie. Inn i medietidsalderen*, Oslo: J.W. Cappelen forlag.

LISBETH BONDE

DANSK LANDSKABSMALERI I EN OPDYRKET NATUR

Billedkunstneren Ivan Andersen

Billedkunstneren Ivan Andersen har i lighed med flere andre samtidskunstnere med rod i det danske givet det traditionelle landskabsmaleri nye ansigter, der adskiller sig markant fra guldalderens. Idyllen er afløst af krasse skildringer af den rå og højindustrielle landbrugsvirkelighed.

Cand. mag. Lisbeth Bonde har udgivet bogen *Dansk kunst i 10'erne. 40 kunstnerportrætter.*

Ivan Andersen: New Nordic Nature VI (Fjerdingvej), olie, akryl og spraymaling på lærred. 110 x 160 cm, 2015. Politikens Fond. Foto: Anders Sune Berg.

Skønt Ivan Andersen er født i 1968, dimitterede han først i 2005 fra Det Kongelige Danske Kunstakademi. Det skyldes, at han startede sent. Efter at have færdiggjort sin uddannelse flyttede han til Berlin og boede i den tyske hovedstad i fire år. I dag arbejder og bor han i København.

Ivan Andersens maleri handlede i de første mange år om arkitektur og urbane rum. Ofte skildrer han her den indre arkitektur med nogle karakteristiske

spektakulære, flertydige og rumudforskende billeder, som vipper mellem to og tre dimensioner: Indimellem ytrer han sig via et rent flademaleri, andre gange via installationer, malerikollager eller egentlige skulpturer/objekter. Ivan Andersen bringer os stadig nyt om maleri i det sitrende krydsfelt mellem illusionistisk projektiionsflade og fysisk objekt.

Galleristerne fik øje på Ivan Andersens originale billedsprog, allerede mens han var under uddannelse, vel sagtens fordi hans motiver var voldsomme og radikale – dog med en palet i overvejende brækkede farver. Hvad enten han anvendte injektprint, akryl, olie eller spraymaling var der tale om en tør og nøgtern palet. Imidlertid har han på sine seneste udstillinger i Galleri Bo Bjerggaard i København ændret paletten, så den er blevet stærkere, mere ekspressiv. Ofte finder han sine forlæg på nettet eller i fotografier, der hyppigt har noget med arkitektur at gøre, men motiverne er altid mennesketomme. Som noget relativt nyt er han gået om bord i landskabsmaleriet, som han har udfoldet i en suite malerier fra 2015 og 2016.

Men lad os begynde med begyndelsen: I de første godt 10 år i Ivan Andersens kunstneriske virke, støder de samlede motiver sammen på fladen i noget, der minder om det brogede informationsbombardement, som vi udsættes for hver dag i mediernes uophørlige nyhedsflow og internettets endeløse billedbombardement, hvor vi – betragterne eller brugerne – kan finde stort set alt. Der er tale om drilagtige undersøgelser af maleriets evne til at gestalte og indtage rum i tiden efter internettets indtog i og erobring af vores daglige rutiner.

Disse halvt abstrakte, halvt realistiske malerier og maleriinstallationer tilfører de rum, som de installeres i, en urolig hypervirkelighed. Der er masser af strøm på og visuel kraft i disse brudte og fragmentariske virkelighedsskildringer, hvor Andersen ofte manipulerer med og destruerer det fysiske lærred.

Det er maleri i et udvidet felt, når Ivan Andersen går i aktion i sine tidlige år. Han er på én gang en konceptuelt arbejdende kunstner, som undersøger repræsentationen – dvs. hvordan man får virkeligheden til at fremtræde genkendeligt på fladen – og en rigtig ”maler-maler”, som eksperimenterer med maleriets stoflige sider. Som billedforsker og passioneret ikonoklast – billedstormer – begår Ivan Andersen sine massakrer på lærred, rammer og motiver, som han saver i, sprøjter på, lægger kollageagtige lag hen over og i det hele taget bøjer og vrider, så det er en lyst – hvis ikke han transformerer den firkantede flade til mindre eller kæmpestore malerisøjler. Her skal man gå hele vejen rundt for at opleve billedet. Man støder ikke længere ind i skulpturen for at betragte billedet. Nej, nu har maleriet fået en volumen, som fylder rummet ud i lighed med skulpturen. Sådan var det i mange år. Men han har som nævnt ganske langsomt skiftet spor.

Ivan Andersen: *Fiskeben*, olie, akryl og spraymaling på lærred. 100x150 cm, 2016. Ny Carlsbergfondet. Foto: Anders Sune Berg.

Maleriernes parallelverden

I 2015 viste Ivan Andersen udstillingen *Parallelforbindelser* i Rønnebæksholm – en kunsthall, som har til huse i det lille herresæde Rønnebæksholm ved Næstved på Sydsjælland. Lad os lige gøre ophold her, da det var en eksemplarisk udstilling med 34 malerier, som var malet i de foregående to til tre år. Her kunne man opleve Ivan Andersens motivverden og arbejdsform, og en del af værkerne var helt nye og skabt direkte til Rønnebæksholms hjemlige arkitektur. Med titlen hentydede han dels til, at malerier eksisterer som parallelverdener til den virkelige verden, dels til at de skaber en række forbindelseslinjer mellem de fysiske og i tilfældet Rønnebæksholm også historiske udstillingsrum. Der var tale om en række stedsspecifikke værker, der ud over at eksistere i egen ret også tilførte nye betydninger til den interne arkitektur. Før Rønnebæksholm blev kunsthall, var hovedbygningen beboet af skiftende godsejere og er nok bedst kendt som digteren N.F.S. Grundtvig og hans næstsidste kone Marie Tofts hjem. Ivan Andersens værker var installeret i syv af hovedbygningens otte stuer en suite, hvor man har bevaret den hjemlige atmosfære med muret kamin og skønne, gamle brændeovne med blankpolerede skorstensrør af kobber. Disse rum kræver en arkitektonisk finfølelse hos den udstillende kunstner, når han/hun skal indtage dem med sin kunst. Men da Ivan Andersen i den grad havde taget den interne arkitektur med i sine overvejelser over værkerne

og deres fysiske installation i rummene, lykkedes det at indtage dem på en dialogisk måde, selv om hans krasse, urbane scenerier stødte mod de smukke, nyklassicistiske rum.

Som noget nyt havde Ivan Andersen anvendt spejlfolie i en række værker, hvilket forlenede motiverne med en tredje dimension, samtidig med at det forbipasserende publikum blev inddraget som motiv. I det stedsspecifikke 250 x 740 cm store værk *Indfaldsvinkel – udfaldsvinkel* (2014), inddeltes havestuen med en ekstra væg i hele rummets bredde. Værket var installeret på denne væg og var malet oven på et fotografi af selv samme havestue, taget med panoramakamera. Her stod man så og kiggede ud ad de samme vinduer, som man i virkelighedens verden vendte ryggen til. På den måde så man på én gang på billedet og ud ad vinduerne – jf. titlen – ligesom der er tale om to årstider: Gennem vinduesillusionerne så vi ud på parkens grønne løv, og solen kastede et gyldent lys på gulvet, mens rummet *in real life* oplystes af et gråt vinterlys. Den dagsnærværende skykant besøgte udstillingen. Allerede i renaissancekunsten talte man om maleriet som et vindue ud mod verden, hvilket Ivan Andersen her havde taget helt bogstaveligt.

Men da Ivan Andersen som nævnt også er en ikonoklast, havde han splintret illusionen ved at lægge et grid – net eller gitter – af spejlfoliefelter ind over fotografiet, hvorved illusionen blev brudt. Samtidig refererede de rombeformede spejlfelter til det digitale fotografis pixels. Publikum, som stod midt i billedets motiv, spejledes med. Man forsøgte at samle billedets puslespil, og rummet gav sig langsomt til kende som en drøm om sommer og sol.

I to af udstillingens værker arbejdede han sig helt ind i spejlets forunderlige parallelverden – men nu som fysisk objekt. Det drejede sig om *Seven Years of Bad Painting* (2013), som refererer til den gamle overtro, der siger, at syv års ulykke rammer den, der splintrer et spejl, og når man er maler, må dette nødvendigvis gå ud over den maleriske formåen. Ivan Andersen smadrede et spejl på gulvet i sit atelier og kopierede derefter skårene og deres spredte tilfældighedsmønstre ved at udskære dem i fyrrefinér og bemale dem. På udstillingen lå stykkerne som et puslespil på gulvet.

Omvendt havde han i værket *Når naturen fejler* (2013) samlet stykkerne til et puslespilslignende billede på væggen, også udsavet i fyrrefinér. Her manglede der lidt hist og pist. Det var et godt og håndfast billede på, hvad der sker, når man forsøger at rekonstruere virkeligheden. Der er altid noget, som går tabt. Billedet kan kun vise dele af virkeligheden, det kan aldrig dække den 1:1.

Mest radikalt gik han til værks i sin maleri-installation *It's Complicated* (2012), hvor et maleri begyndte med en klat maling under en kaffekop på et ovalt sofabord. Maleriet drejede op ad væggen som en smørgul monokrom og endte inde i hjørnet, hvor det knopskød til en bøjet fladskærm, med en optagelse af en struds. Motivet var skabt vha. injektprint – en digital printmetode

med meget høj opløsning, hvor der sprayes blæk direkte på papiret. Ved siden af bordet stod en lænestol, der var fyldt med spor fra maling, da den har stået i Ivan Andersens atelier i flere år. Hygge i tv-stuen?

Fornyset interesse for landskabsmaleriet

Men lad os nu vende blikket mod Ivan Andersens seneste værker, hvor han har skabt et nyt, suverænt landskabsmaleri i pagt med en fornyet interesse for denne gamle genre. En interesse, som pt. kan iagttages i Danmark i værker af malere som Allan Otte, Søren Martinsen, Christian Schmidt Rasmussen, Christina Malbek m.fl. og hos en konceptkunstner som Tue Greenfort, der dog ikke maler, men i stedet laver interventioner eller installationer med videnskabeligt baseret adresse til den verdensomspændende nedbrydning af naturens økosystemer, som har indfundet sig i de seneste årtier. I Ivan Andersens maleri *Vækstlag I* fra 2016 ser vi ned i et vandhul, omgivet af nogle bladløse træer, hvoraf enkelte er giftigt grønne. Maleriet er klassisk opbygget med en forgrund, en mellemgrund og en baggrund, hvor man aner nogle højdedrag eller profilen af en by? I modsætning til det traditionelle landskabsmaleri, der forskønner og besynger naturen, er Ivan Andersens

Ivan Andersen: *Vækstlag III*, olie, akryl og spraymaling på lærred. 135 x 175 cm, 2016. Ny Carlsbergfondet. Foto: Anders Sune Berg.

maleri et stykke *terrain vague*, der ligger upåagt og rodet hen. Farverne er quasi-ekspressive – røde, gule og grønne – den grønne artificiel og den røde ret skinger. Titlen skal opfattes som ironisk ligesom mange andre af Ivan Andersens titler som *Verdens ende* (et motiv med en sø og en park, der omslutter stien, som synes at slutte der, hvor vejen svinger) eller *Force Majeure* (2013), hvor vi ser bjerget Matterhorn tårne sin spidse trekant op midt på fladen. Her mødes Ivan Andersens interesse for geometri og arkitektur med den mere organiske og langsomt dannede natur.

Ivan Andersen er ingen naturromantiker à la Caspar David Friedrich, I. C. Dahl eller J. Th. Lundbye. I værkerne punkterer han enhver forestilling om naturen som en ren og uberørt, Gudskabt andethed. Han ved, at det danske landskab i så høj grad er formet af menneskene, at der er tale om et bearbejdet kulturlandskab. Ivan Andersen skaber kunst i pagt med erkendelsen af de nye, antropocæne livsomstændigheder. Og formmæssigt flytter han hegns-pæle ved bestandigt at tviste motivet i nye, semi-abstrakte retninger, ligesom det overlejres af hans karakteristiske greb og vrid og i disse nye, stærke, artificielle farver, grænsende til det syrede. Vi ender her med at kigge ind i landskabet anno det 21. århundrede, dvs. ned i afgrunden. Det er i allerhøjeste grad en dyster sang. På én gang æstetisk pirrende og helt fatal.

Anm.

Artiklen er en versioneret udgave af et kapitel fra Lisbeth Bondes bog: *Dansk kunst i 10'erne. 40 kunstnerportrætter*, Gyldendal, 2017.

FÖR EGEN RÄKNING

ÖSTERSJÖREGIONEN – MED ÖSTLIGT FOKUS

De baltiska länderna firar 100 år som nationer

Foto: www.riksdagen.se

Mats Hellström

Mats Hellström var riksdagsledamot (S) 1969-1996. Han har varit statsråd 1983-1991 och 1994-96, bl a EU- och nordisk samarbetsminister. Sveriges ambassadör i Berlin 1996-2001 och landshövding i Stockholms län 2002-2006.

Artikelförfattaren är idag ordförande i styrelsen för Nordens folkhögskola Biskops-Arnö och medlem av Letterstedtska föreningen.

Några inledande frågor

När järnridån föll i havet blev det snabba öppningar mellan mogna ekonomier i väst och unga hungriga i öst. Civilsamhället växte. Östersjön kom att kallas ”Nätverkens hav”. Består öppningen och vad har den givit – i öst och i väst?

De baltiska länderna och Polen närmar sig inkomstmässigt de rikare nordiska länderna och Tyskland. Är teknologiska språng möjliga? Kan de tidigare fattiga länderna komma ikapp genom att hoppa över steg som de ”gamla länderna” tidigare tagit genom nya digitala språng?

Eller kommer medelinkomstfällan att slå igen? Den innebär att brist på kvalificerad arbetskraft och väntad inflation gör det svårt för utvecklingsländer att konkurrera med avancerade produkter från höginkomstländer. Man ”fastnar” efter inledande framgångar. Avgörande blir att höja produktiviteten och komma in i globala värdekedjor ”supply chains” även för sofistikerade produkter.

Ett problem för de baltiska länderna är brain-drain med minskande befolkningar. Politik för att återvända har ännu inte varit kraftfull nog. I Tyskland och Storbritannien lever som bekant många invandrare från Polen och Baltikum. Detsamma gäller i Sverige och Finland.

Närheten till Norden borde dock vara en källa till ekonomiska framsteg med kvalificerad efterfrågan och direktinvesteringar – särskilt som en egen kapitalmarknad saknas från kommunisttiden. Studier visar att outsourcing till Estland gynnar sysselsättning och företagskultur i Estland men även lett till uppgradering och nya jobb i de svenska företagen.

Vad betyder den ryska marknaden i Baltikum med å ena sidan ryskt WTO-medlemskap, å andra sidan sanktioner och politisk animositet? Riga var ett ledande industriellt centrum i Tsarrysland.

De nordiska länderna är internationellt ledande ifråga om social rörlighet – som kan kopplas till relativt små inkomstskillnader – här finns stora olikheter med de baltiska länderna. Kan närheten i regionen åstadkomma konvergens kring social omsorg?

Hur växte den ekonomiska regionen

Östersjön har sin början med Hansan, brukar det sägas. Men även under vikingatiden kom handelsvägarna mellan Asien och Europa att dras norrut genom Östersjön. Rutterna i Medelhavet blockerades genom islams expansion. Strider i Mellaneuropa med nomadfolk försvagade Karl den store. Förbindelser mellan Svarta Havet och Östersjön klipptes av. Gotland, Birka och Hedeby blev centrala platser för handeln då Bagdad byggdes upp med stor slavhandel. Karl den Store behövde silver från Asien.

Genom Hansans handelsstäder, från London i väster till Novgorod i öster, följde så en kulturell blomstring. ”Backstein Gothic” – var den arkitekturstil i tegel som präglade kyrkorna i t ex Lübeck, Malbork, Riga, Åbo, Stockholm, Strängnäs och Ribe.

Senare kom en betydande del av Baltikum under svenskt herravälde. Den svenska administrationen präglade Estland och Livland – delar av dagens Lettland. Folkskola infördes i provinserna vid 1600-talets slut – 150 år före det svenska kärnlandet. De svenska ämbetsmännen reformerade ofta med motstånd från den lokala adeln. Den svenska administrationens strukturer kom i viss mån att föras vidare under det tsarryska väldet.

I Polen rådde länge en adelsrepublik där konflikter gjordes upp i sejmen (polsk riksdag). Den omfattande lågadeln i Polen fick en ställning i administrationen.

Vid friheten efter det Första världskriget fick de nya ländernas administrationer hantera den industrialism som grundlagts under 1800-talet. Mycket av den industriella utvecklingen kom sedan att frysas under det långa kommuniststyret.

Under 1900-talet kom den nordiska industrin, som bekant, att gälla mer sofistikerade produkter – med slagkraftiga kommunikationer och transport-system – också inom sjöfarten. Inom biotech, ICT, energi, hälsovård, miljö och design blev nordiska cluster globala – användardrivna – testbäddar.

Vid 1990-talets ingång blev nu den stora frågan – skulle de östliga Östersjöländerna ”haka i” denna utveckling eller skulle de stanna kvar i en fattigdom som i sin tur kunde påverka utvecklingen negativt även i Norden? Så blev det emellertid inte. Efterhand uppgrederades industrin till en tjänsteekonomi, inom finans, real estate och business. Anpassningen till det kommande EU-medlemskapet var till stor hjälp.

Utlandsinvesteringarna ökade snabbare här än globalt och inom EU. Detta var väsentligt eftersom en egen kapitalmarknad saknades sedan kommunisttiden. Investeringarna från Norden och Tyskland spelade roll för moderniseringen av industrin. Tekniskprång gjorde Estland till en ledande e-nation – i samspel med innovationskraft kring Östersjön (Skype).

Den ekonomiska utvecklingen har varit framgångsrik. Polen är det enda EU-land som genomgått den globala finanskrisen efter 2008 utan att tillväxten blivit negativ under något kvartal. Inkomstskillnaderna mellan Norden och Baltikum/Polen har minskat från 4,5x år 2000 till 2,5x år 2017. Detta är desto mer dramatiskt som Norden är i framkant i Europa med sin inkomstökning.

Baltikum har gått från 30 % av genomsnittsinkomsten i EU 15 – år 1995 till 60 % idag. Sedan 2000 har Baltikum och Polen haft tillväxt årligen med 2,7% jämfört med 1,6 % för EU 28. Handeln mellan de baltiska länderna har också ökat väsentligt. Exporten till Ryssland är även efter sanktionerna betydande. För Litauen är Ryssland den största exportmarknaden; c:a 15 % och för Estland och Lettland c:a 9 % av totalen.

Finanskrisen drabbade Baltikum hårt med sänkning av BNP med 20% i Estland, 25 % i Lettland och 17 % i Litauen. Den tuffa återhämtningen genom interna devalveringar och minskade statsutgifter har gått snabbare där än för EU i stort. Genom sin tidigare strama finanspolitik har man inte heller någon stor skuldbörda som skapar framtida hinder.

De nordiska länderna brukar leda vid internationella jämförelser av innovationskraft. Stockholm ses som en av de hetaste städerna för start-ups.

Samtidigt är vi sköra – små länder vars interna marknader inte räcker till för att hålla uppe en stadig efterfrågan. Vi måste snabbt kunna nå ut på stora marknader. Hittills har detta fungerat. Men omvärlden är osäkrare med handelskrig och ett perspektiv av att marknaden i UK avskärmas genom Brexit.

Norden ligger visserligen på framkant inom EU, men på de globala marknaderna utanför Europa med snabbare tillväxt är vi inte lika starka. Detsamma gäller snabbväxande företag i Baltikum och Polen – nu med en hög allmän tillväxt. För att undvika medelinkomstfällan måste också arbetsproduktiviteten öka. Omöjligt är det inte, givet engagemanget för digitalisering i de baltiska länderna.

Två scenarios för utvecklingen runt Östersjön – mellanlägen är möjliga
1. Dagens försämrade geopolitiska situation fortsätter.

Konfrontationer mellan Nato och Ryssland präglar dagordningen. Östersjön som EU:s innanhav med undantagen St Petersburg och Kaliningrad skapar inte fördelar. Det statliga samarbetet inom CBSS ger föga impulser. Inskränkt nationell, xenofobisk populism förstärks.

På kort sikt märks inte mycket i ekonomin, men efter hand söker sig färre investerare utifrån till Baltikum i vad man bedömer som en osäker region.

Det finns en fara att norra Europa ses som mindre relevant. Även Finland och Sverige kan komma att bli mindre attraktiva för globala aktörer.

För Norden – liksom för de baltiska länderna – blir det naturligt att ekonomiskt söka sig än närmare den tyska marknaden. Påfrestningar på Sverige att stå utanför euron kan tänkas. I vilken riktning Polen går är mera oklart. Kanske tar ekonomin överhanden över politisk animositet och man närmar sig Tyskland eller så sluter man sig inåt. Polen har en stor hemmamarknad – och söker återupprätta Visegradsamarbetet i öst.

2. En viss avspänning i de rysk-europeiska förhållandena påbörjas.

Minskade sanktioner – eller med handel på områden som inte sanktioneras. Bägge sidor får lov att rucka på sig – men med stora vinster. Man bygger på det samarbete som fungerar – först i Arktis och kring social-, hälso- och sjukvård och forskning.

Ingen vill leva vid en död sjö. Det finns ett gemensamt intresse av att rädda Östersjön. Helcom Agreement har 130 hotspots. Miljöteknologiska investeringar kan nu aktualiseras i Östersjön. EU:s Östersjöstrategi aktiveras efter tidigare sparåga. Innovationskraften förstärks i hela regionen. Vinnovas flaggskepp Stardust utvecklas för att skapa efterfrågan och nätverk mellan innovationsföretag i Östersjöregionen.

Det nordiska samarbetet vidgas. Medlemskap i Nordiska rådet har inte varit aktuellt för de nya länderna. Men de baltiska länderna är aktiva medlemmar av Nordiska Investeringsbanken och Nordplus. Nordisk Film & TV Fond och Nordforsk ligger på lut. Särskilt Estland känner ”nordiskt”.

I Östersjöregionen bor inemot 100 miljoner människor. Visionen om en hemmamarknad för 100 miljoner konsumenter börjar ta form. EU:s inre marknad utgör en grund. Rysslands WTO-medlemskap underlättar. Kommerskollegium m.fl. undanröjer besvärliga byråkratiska handelshinder som försvårar för småföretag att ta klivet över sjön.

Med målet om en gemensam hemmarknad kring Östersjön, så dras alltmer av ny infrastruktur runt sjön snarare än traditionellt nord-syd och öst-väst.

Denna ekonomiska strävan bidrar till egenintressen hos alla nationer av ett klimat av *avspänning* i Norra Europa. Norden får en ledande roll för att skapa välstånd runt sjön.

En vision värd att ta till sig!

Mats Hellström

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

MIGRATION OCH INTEGRATION I NORDEN

Migrationsfrågorna har tagit en allt större plats på de politiska dagordningarna i Norden. Det gäller inte minst i Sverige där motsättningarna bidragit till att regeringsbildningen blivit en mycket tidskrävande process.

Det som framför allt påverkat folkopinionen är den kris för EU:s flyktingpolitik som inträffade 2015. För många framstod det som att en forsande flod av invandrare då okontrollerat tog sig från Medelhavet, om de hade lyckan att överleva överfarten, norrut. Det påverkade inte enbart opinionen i de länder som tog emot flest invandrare utan också i sådana som nära nog inte tog emot några asylsökande alls. Att migrationen verkade äga rum utan politisk kontroll har påverkat förtroendet för det politiska etablissemanget och i många länder har också tilltron till EU minskat.

Antalet asylsökande i Norden åren 2016-2018 har minskat starkt. Allra mest drastisk är minskningen i Sverige. År 2015 sökte drygt 163 000 asyl i Sverige, ifjol var det drygt 25 000 och detta år kan antalet komma att understiga 20 000. Men det är bilden av antalet asylsökande 2015 som ännu 2018 präglar mångas verklighetsuppfattning.

Nyanlända ensamkommande under 18 års ålder har stått i fokus för diskussionen. Faktum är att mera än hälften av de ensamkommande som ankom till EU 2015 sökte fristad i Norden. Och av de 45 765 som kom till Norden var det exceptionellt många som sökte asyl i Sverige, cirka 35 000. Bland alla migranter som kom till Norden 2015 var hela 58 procent under 18 år.

År 2015 var ett extremt år när det gäller unga ensamkommande som anlände till Norden. Det var mera än fem gånger flera ensamkommande som kom till Norden 2015 jämfört med 2014 och mera än tio gånger färre ensamkommande som kom till Norden 2016 jämfört med året innan. Allra störst är minskningen för Sverige.

Antalet asylsökande till Norden har minskat av flera orsaker 2016-2018. Ett viktigt skäl är att lagarna – och inte minst tillämpningen av dessa – har blivit restriktivare. Ännu viktigare är sannolikt att EU:s gränser blivit mera svåröverkomliga. I oktober 2015 förklarade ledningen för Migrationsverket att Sverige i princip hade en öppen gräns i relation till Turkiet! Så är det inte längre.

Befolkningsantalet i Norden ökade åren 1990-2017 med 16 procent. Det registrerade befolkningstalet nu uppgår avrundat till 27 miljoner (Danmark 5,7, Finland 5,5, Norge 5,3 och Sverige 10,1 miljoner samt Island 350 000).

Två tredjedelar av befolkningsökningen i Norden 1990-2017 beror på invandring. Skillnaden mellan olika delar av Norden är betydande. I Island ger födelseöverskottet ett större bidrag till folkökningen än invandringsöverskottet. I Finland har antalet döda tre år i rad överstigit antalet födda.

Andelen utlandsfödda är störst i Sverige där 17 procent fötts utanför landets gränser. Motsvarande tal för Island är 14 procent medan andelen är lägst i Finland med 5,2 procent. Av Nordens hela invånarantal är 12 procent utlandsfödda.

Flest utlandsfödda finns i huvudstadsområdena. I Oslo är 27 procent av befolkningen registrerad som utlandsfödd, i Stockholm 24, i Köpenhamn 18 och i Helsingfors 12 procent. Det finns kommuner med en större andel utlandsfödda, exempelvis Haparanda som har tätare förbindelse med Finland än någon annan svensk kommun. I Haparanda är 40 procent av befolkningen född i utlandet, många av dem i Finland.

Invandringen påverkar de antaganden som görs om de demografiska förhållandena i framtiden. I Sverige är folkökningen stark. År 2004 var befolkningstalet för första gången större än nio miljoner. I början av 2017 översteg befolkningstalet tio miljoner och i den senaste prognosen antas att Sveriges befolkning överstiger 11 miljoner år 2028.

I Sverige diskuteras mot ovanstående bakgrund hur bostäder och samhällsservice ska kunna erbjudas åt den snabbt ökande befolkningen. De som har uppehållstillstånd i Sverige kan fritt besluta om bosättningsort. Det har gjort att trångboddheten i vissa stadsdelar är stor när släktingar och grannar från det forna hemlandet flyttar in i invandrartäta bostadskvarters ofta redan tidigare väl befolkade lägenheter.

Diskussionen om integrationen av migranter i Norden, i synnerhet i Danmark, Norge och Sverige, handlar i första hand om de delar i de större städerna där invandrare dominerar bosättningen. Mindre uppmärksammat är att mera än var fjärde kommun i Norden har befolkningstillväxt endast tack vare invandring – utan invandring skulle mer än sextio procent av Nordens kommuner perioden 2011-2016 vara avfolkningskommuner. Samhällsservicen i de mera glesbebyggda delarna av Norden, framför allt i Norge och Sverige, skulle alltså vara svårare att upprätthålla utan invandring.

I Finland är det inte en snabb befolkningsökning som är i fokus när det gäller antaganden om framtiden. Här har Statistikcentralen istället presenterat en prognos om att folkmängden kommer att minska från och med 2035. Situationen i Finland är inget undantag i ett europeiskt sammanhang. Utan invandring väntas EU:s befolkning 2080 ha minskat med 100 miljoner! enligt en prognos gjord före Brexit.

Utlandsfödda har tillträde till arbetsmarknaden i väsentligt mindre omfattning än infödda. År 2016 var gapet särskilt stort i Sverige. Bland de som invandrat till Sverige från länder utanför EU/EES-området var 19,1 procent arbetslösa, jämfört med 4,9 procent av födda inom landet. Motsvarande uppgifter för Norden som helhet är 16,6 respektive 8,1 procent. Högst arbetslöshet bland personer i arbetsför ålder med ursprung utanför EU/EES registrerades 2016 i Finland, 22,6 procent.

Med den betydande minskning av invandringen som skett i Norden sedan 2015 är det allt mera integrationsfrågorna som sysselsätter myndigheterna. Det gäller i synnerhet i de mest invandratäta delarna av större städer. I Danmark har en särskild lagstiftning aktualiserats för ”getton” som många menar i delar är oförenlig med principen om likhet inför lagen.

I Sverige är det gängkriminaliteten, ofta knuten till narkotikahandel, med de många dödsskjutningarna som väcker störst oro. Det är många i de övre tonåren såväl bland mördarna som bland dödsoffren. Nivån för dödligt våld med skjutvapen är mer än dubbelt så hög i Sverige bland män mellan 15 och 29 år jämfört med genomsnittet i andra europeiska länder. Den är tio gånger högre än i Tyskland och nära nog tio gånger högre än i Norge som har den lägsta nivån i Norden.

I Sverige dog 26 män år 2017 i åldern 15-29 år på grund av skottskador jämfört med 23 och 19 de två föregående åren. Antalet mord och mordförsök med skjutvapen i denna åldersgrupp femdubblades i Sverige från år 1996 till 2015.

Det dödliga vapenvåldet bland unga i Tyskland och Norge jämfört med Sverige visar att det knappast är rimligt att peka ut nyanlända invandrare som orsak till de dystra siffrorna för Sverige. I Finland är det relativt sett flera som faller offer för dödsskjutningar i åldrarna över 30 år än i Sverige.

Frågan om hur man ska komma till rätta med gängbrottsligheten bland unga i Sverige, som till stor del utförs av unga med utländsk bakgrund och drabbar samma grupp i de mest utsatta bostadsområdena, lär bli en förstahandsfråga för den regering som snart väntas tillträda. Här är det också lätt att peka på att nordiskt kunskapsutbyte bör komma till stånd. Varför är nivån i Norge så mycket lägre än i Sverige? Vad kan Sverige lära?

Nordiskt samarbete borde ske i väsentligt större omfattning när det gäller såväl migrations- som integrationspolitik. Skillnaderna i politik är betydande från det ögonblick en asylsökande, eller annan invandrare, registreras i ett nordiskt land och till dess att vederbörande blir utvisad, aklimatiserar sig för att vinna medborgarskap eller i allt för många fall misslyckas med integrationen.

Migrations- och integrationsfrågor berör uppfattningar om värdet och behovet av främjande av den nationella identiteten. Sannolikt är det detta förhållande som gör att det i varje fall på nationell nivå tycks vara svårt att få till stånd öppna, ärliga och förtroendefulla samtal, även mellan nordiska länder.

Nu har omfattningen av invandringen, i synnerhet ankomsten av asylsökande, drastiskt minskat i förhållande till 2015. På polisområdet finns flera positiva exempel på hur nordiskt samarbete varit framgångsrikt. Förhoppningsvis kan det utsträckas också till andra områden.

Uppgifterna i denna artikel har till stor del hämtats från "State of the Nordic Region 2018, Immigration and Integration Edition". Denna utmärkta rapport har utarbetats av Nordregio med medverkan av andra delar av Nordiska ministerrådet. Författarna efterlyser ett ökat samarbete för att förbättra kvalitén i dataunderlaget och förbättra möjligheterna att göra jämförelser mellan de nordiska länderna.

Som krönikör instämmer jag i detta önskemål och ser det gärna som en del i ett ökat nordiskt samarbete på migrations- och integrationsområdet.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

ANTOLOGIFINAL PÅ

NORDENS HUS I KÖPENHAMN

Letterstedtska föreningens antologi "Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet" med Bengt Sundelius och Claes Wiklund som redaktörer utkom på våren 2017. På hösten samma år inleddes en serie miniseminarier med boken som tema med ett första antologimöte i Stockholm i början av september. Fortsättning följde i slutet av oktober 2017 i det nyrestaurerade Riksdagshuset i Helsingfors i den finländska LF-avdelningens regi. Sedan stod Norge på tur. På Litteraturhuset i Oslo presenterades och diskuterades boken i början av mars 2018 med den norska LF-avdelningen som en av arrangörerna. Några veckor senare hölls ett motsvarande seminarium i Reykjavík. Vård för det isländska antologiseminarieret var den svenske ambassadören Håkan Juholt som tog emot fyra svenska professorer som medverkat i boken i sitt residens på Fjólugata.

Ett femte och avslutande antologiseminarium ägde rum på Nordens hus i Köpenhamn måndagen den 19 november 2018 där Nordiska rådets och Nordiska ministerrådets båda sekretariat har sitt säte på Ved Stranden 18. Vård för mötet, som samlade ett 25-tal deltagare, var Nordiska rådets svenska direktör Britt Bohlin som hälsade välkommen och sedan var moderator. Förutom personal på Nordens hus deltog medlemmar i Letterstedtska föreningens danska avdelning och Foreningerne Nordens Forbund. Samtliga mötesdeltagare erhöll ett exemplar av boken.

Björn von Sydow, huvudstyrelsens ordförande och fd talman, som också skrivit bokens förord uppehöll sig inledningsvis vid de fyra spårbyten som det nordiska samarbetet genomgått under efterkrigstiden. Professor Bengt Sundelius, en av de två antologiredaktörerna, framhöll att en utgångspunkt för boken varit att de som medverkat i den på olika sätt varit med om att arbeta i den nordiska verkstaden, eller med andra ord sett samarbetet inifrån. Epitetet reflekterande praktiker åsatte Sundelius det tjugotal skribenter som medverkat i boken.

Därefter följde korta redogörelser beträffande två av bokens sakkapitel. Fd generalsekreteraren i Nordiska rådets danska delegation Henrik Hagemann inledde med en livfull berättelse om hur Nordiska rådets presidium – Anker Jørgensen, Danmark, Elsi Hetemäki-Olander, Finland, Páll Pétursson, Island, Jan. P. Syse, Norge och Karin Söder, Sverige – engagerat sig i de baltiska staternas frigörande från Sovjetunionen i början av 1990-talet. Det skedde bland annat genom resor till de baltiska huvudstäderna och ett mycket tidigt erkännande av de baltiska staternas suveränitet från dansk och isländsk sida.

Förbundssekreterare Henrik Wilén talade om Föreningarna Nordens utveckling från elitistisk skandinavism till folklig nordism. Föreningarna Norden i

Danmark, Norge och Sverige firar nästa år sitt 100-årsjubileum. En fråga som föreningarna driver är ett nordiskt e-ID dvs. ett slags gemensamt elektroniskt identitetskort. Andra viktiga frågor som Nordenförbundet arbetar med är Nordjobb, nordiska litteraturveckor och Norden i skolan.

Claes Wiklund, bokens andra redaktör, avrundade presentationerna med att reflektera över behovet av nordiska lokomotiv dvs. ledande politiker som vågar och kan driva samarbetet framåt. Exempel på politiska samarbetslokomotiv var danskarna Hans Hedtoft (Nordiska rådets tillskyndare) och Hilmar Baunsgaard (Nordeks initiativtagare) samt finländaren Karl August Fagerholm (Nordiska organisationskommitténs ordförande och medskapare av Nordiska ministerrådet). Samspelet mellan ledande politiker och uppslagsrika tjänstemän lyftes också fram av Wiklund, liksom några av slutkapitlets 13 insikter.

I den efterföljande diskussionen deltog bland andra fd danske ministern Bertel Haarder (Letterstedt-medaljör 2013). Han noterade bland annat att medan Tyskland och Italien enades som stater under 1800-talet så skedde – det breda folkliga stödet för skandinavismen till trots – en uppdelning av Norden i fem stater i början av 1900-talet.

Efter antologiseminarieret förflyttade sig en del av mötesdeltagarna till den svenske ambassadörens residens vid St. Anne Plads. Efter årsmötet i LF:s danska avdelning, som leddes av dess ordförande Steen A. Cold, höll huvudstyrelseordföranden Björn von Sydow föredrag om arbetet inom den svenska Försvarsberedningen som han leder. En intressant dialog följde efter föredraget med inlägg av bland andra Björn von Sydow, Bertel Haarder och ambassadör Fredrik Jörgensen.

Claes Wiklund

De sex talarna vid antologimötet på Nordens hus i Köpenhamn var stående från vänster Björn von Sydow och Britt Bohlin, sittande från vänster Bengt Sundelius, Henrik Hagemann, Henrik Wilén och Claes Wiklund.

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN
Styrelser och medlemmar 2018

Den svenska avdelningen 2018

I. Styrelse (som tillika är föreningens huvudstyrelse)

Ordförande:

fd. talman Björn von Sydow

Medlemmar:

fd. forskningsassistent Birgitta Agazzi

professor em. Lars-Åke Engblom

fd. kanslichef Eva Smekal

professor em. Fredrik Sterzel

professor Bengt Sundelius

fil. lic Beate Sydhoff Millhagen

professor Astrid Söderbergh Widding

fd. generaldirektör Per Thullberg

professor em. Boel Westin

professor em. Gunnar Öquist

Sekreterare:

fil. kand. Claes Wiklund

II. Övriga medlemmar:

fil. dr Jan A. Andersson

fd. ambassadören Kerstin Asp-Johnsson

professor em. Birgit Arrhenius

direktör Percy Barnevik

fd. ambassadören Mats Bergquist

fil. dr Kersti Blidberg

redaktör Christer Blomstrand

direktör Britt Bohlin

fd. riksdagsledamot Sinikka Bohlin

professor em. Dan Brändström

professor Ulla Börestam - Uhlmann

professor Ulla Carlsson

författaren Stewe Claeson

redaktör Elisabeth Crona

författaren Sigrid Combüchen

professor Lars-Erik Edlund

översättaren Paula Ehrnebo
författaren Kerstin Ekman
professor em. Lennart Elmevik
fd. riksteaterchef Birgitta Englin
professor em. Lars Engwall
fd. landshövding Eva Eriksson
direktör Bertil Falck
professor em. Malin Falkenmark
författaren Beate Grimsrud
fil. mag. Catharina Grünbaum
professor em. Bo Gräslund
professor em. Gunnel Gustafsson
professor Harald Gustafsson
fd. statsrådet Bengt Göransson
fd. museichef Elisabet Haglund
översättaren Ylva Hellerud
fd. statsrådet Mats Hellström
fil. lic. Nanna Hermansson
överste Bo Hugemark
fd. folkhögskolerektor Björn Höjer
fil.mag. Maj-Britt Imnander
lantbrukare Olof Irander
fd. kanslichef Bert Isacson
professor Karl Magnus Johansson
fd. riksdagsledamot Elver Jonsson
professor em. Inge Jonsson
docent Ann-Cathrine Jungar
vissångerskan Hanne Juul
redaktör Inger Jägerhorn
fd. utbildningsledare Christian Lange
professor Lars-Gunnar Larsson
fd. folkhögskolelärare Ingmar Lemhagen
verkställande direktör Lena M. Lindén
redaktör Bengt Lindroth
fd. ambassadören Anders Ljunggren
folkhögskolerektor Mats Lundborg
fd. folkhögskolerektor Ingegerd Lusensky
professor em. Lars Lönnroth
författaren Azar Malouhjian
fd. styresman Christina Mattsson
professor Torbjörn Nilsson

professor em. Erling Norrby
fd. fonddirektör Britta Nygård
fd. universitetslektor Lars-Olof Nyhlén
redaktör Sture Näslund
fd. riksdagsledamot Berit Oscarsson
fil.dr Stina Otterberg
fd. höskolerektor Ingegerd Palmér
fd. stadsjurist Inger Ridderstrand-Linderoth
fd. chefredaktör Arne Ruth
departementssekreterare Carolina Sandö
fil. dr Ingrid Sjöström
fil. kand. Jacqueline Stare
professor em. Stig Strömholm
professor em. Jan Svanberg
professor em. Barbro Söderberg
univ. lektor Jacob Westberg
fd. museichef Solfrid Söderlind
professor em. Ulf Telemann
skådespelaren Solveig Ternström
professor em. Jarl Torbacke
fd. landshövding Göran Tunhammar
professor em. Sven Tägil
fil. mag. Marthe Urzander
professor Ingela Wadbring
riksdagsledamot Hans Wallmark
professor em. Erling Wande
fil. kand. Lena Wiklund
fd. statsrådet Håkan Winberg
fd. folkhögskolerektor Birgitta Östlund Weissglas

Den danske afdeling 2018

I. Bestyrelse:

Steen Adam Cold, kontorchef (form. og sekr.)

Jørn Lund, prof.

Bergur Rønne Moberg, litteraturforsker (repr. det færøske sprog)

Torben Kornbech Rasmussen, afd. chef

Bente Scavenius, kunstanmelder

Henrik Wivel, dr. phil

Marianne Zibrandtsen, gymnasirektor

II. Øvrige medlemmer:

Anders Ahnfelt-Rønne, teaterchef

Henrik Borberg, bogforlægger

Torben Brostrøm, prof.

Mogens Dahl, dirigent

Jan Garff, museumsinspektør

Henrik Hagemann, gen.sekr.

Jens Morten Hansen, statsgeolog

Arne Hardis, politisk redaktør

Kjeld Hillingsø, generalløjtnant

Hulda Zober Holm, sprogforsker (repr. det grønlandske sprog)

Kristian Hvidt, dr. phil.

Carsten U. Larsen, folketingsdirektør

Annette Lassen, universitetslektor

Me Lund, teateranmelder

Ingrid Markussen, prof.

Eva Pohl, kunst/litt.anm.

Søren Ryge Petersen, programredaktør

Laust Riemann, stedf. gen.sekr.

May Schack, litteraturanmelder

Karen Skovgaard-Petersen, dir.

Erik Skyum-Nielsen, universitetslektor

Claus M. Smidt, seniorforsker

Ditlev Tamm, prof.

Marja Vasala-Fleischer, adm ambassadesekr.

Mette Winge, dr. phil.

Den norske avdelinga 2018

Leiar: Professor Hans H. Skei

Nestleiar: Cand philol, seniorrådgjevar Torbjørg Breivik

Revisor: Tidl. statsråd Bjarne Mørk-Eidem

Sekretær: Kulturarbeidar og fylkessekretær Jan Kløvstad

Øvrige medlemmer:

Kulturhusleiar Durita Brattaberg

Professor Ole Kristian Grimnes

Førsteamanuensis Ruth Hemstad

Dr. philos, førsteamanuensis Håkon Roland

Dagleg leiar Eva Jakobsson-Vaagland

Sekretariatsleiar Kjell Myhre-Jensen

Generalsekretær Anne-Merethe K. Prinos

Professor Kari Anne Rand

Professor Tone Selboe

Professor Anne-Kari Skarðhamar

Cand. polit., seksjonsleiar Jarle Skjørestad

Redaktør Harald Stanghelle

Forfattar Arild Stubhaug

Professor Arne Torp

Professor Arvid O. Vollsnes

Professor Vigdis Ystad

Avdelningen i Finland 2018

Ordförande: Professor em. Seppo Zetterberg

Sekreterare: Delegationssekreterare Mari Herranen

Övriga medlemmar:

Professor Pauline von Bonsdorff

Docent Lars-Folke Landgrén

Fil. mag. Dag Lindberg

Pol. mag. Guy Lindström

Professor Kristina Lindström

Professor Mirja Saari

Professor Peter Stadius

Docent Henrik Stenius

Professor P.O. Träskman

Professor John Westerholm

Föbundssekreterare Henrik Wilén

Professor Anna-Maria Åström

Isländska avdelningen 2018

Ordförande: Þór Magnússon, fd riksantikvarie

Sekreterare: Snjólaug Guðrún Ólafsdóttir, fd. expeditionschef

Övriga medlemmar:

Bryndís Sverrisdóttir, avdelningschef

Haraldur Ólafsson, professor em

Guðrún Gauksdóttir, docent

Sigrún Klara Hannesdóttir, fd riksbibliotekarie

Sveinbjörn Björnsson, professor em.

Þorbjörn Broddason, professor em

Þórarinn Eldjárn, författare

Úlfhildur Dagsdóttir, författare och litteraturvetare

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Utlyser anslag till ansökan under 2019

Letterstedtska föreningens uppgift är att befodra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna på industrins, vetenskapens och konstens områden. Under 2019 kommer anslag att utdelas vid två tillfällen, dels under våren, dels under hösten. Det belopp som står till förfogande för gemensam utdelning uppgår till 1.750.000:- SEK. Ansökan om anslag inges skriftligen till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, SE-101 39 Stockholm. *Ansökan får ej insändas i rekommenderat brev.* Alla mottagna ansökningar bekräftas skriftligen. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari och *senast* den 15 september 2019. Poststämpelns datum gäller. Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. i slutet av november 2019.

I. Anslag utdelas i första hand till följande ändamål:

- Anordnande av nordiska konferenser och seminarier. Ansökan insändes av arrangörerna varvid konferensspråk och specificerade kostnader anges. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Gästbesök av forskare från annat nordiskt land eller till exkursioner för grupper av personer. Ansökan insändes av den mottagande institutionen eller motsvarande. Utgifter för administration, måltider, löner, arvoden och traktamenten *beviljas ej*.
- Tryckning, översättning eller publicering av skrifter av gemensamt nordiskt intresse. Även kvalitetssäkrad digital publicering kan komma i fråga. Offert skall bifogas ansökan. Till periodiska skrifter ges enbart engångsanslag. Doktorander skall bifoga handledarintyg.
- Vetenskapliga, jämförande studier av företeelser i de nordiska länderna som är av gemensamt nordiskt intresse. Doktorander skall bifoga intyg om sin forskning från handledaren. Av intyget skall framgå varför anslag bör ges till det uppgivna ändamålet.
- Inköp av litteratur eller kontorsutrustning till nordiska institutioner eller lärosäten med utpräglad nordisk inriktning. Kostnadsberäkning skall bifogas ansökan.
- 2019 har 100 år förflutit sedan Föreningarna Norden i Danmark, Norge och Sverige bildades. Ansökningar välkomnas som anknyter till 100-årsjubileet.

Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 10.000 till 50.000 SEK.

Anslag utdelas, enligt föreningens praxis, ej till:

- projekt som ägt rum vid ansökningstillfället,
- resor och uppehålle inom det egna landet,
- festskrifter till personer eller seminarier av avtackningskaraktär,
- språkgranskning av avhandlingar eller andra skrifter,
- till löner, arvoden, traktamenten eller normala levnadsomkostnader samt
- till medicinska ändamål.

II. Under 2019 står sammanlagt 275.000 SEK till förfogande för främjandet av nordiskt konstnärligt utbyte. Ansökan skall, i undertecknat skick, insändas *senast* den 15 februari resp. *senast* den 15 september 2019 till Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, Box 1074, 101 39 Stockholm. Poststämpelns datum gäller. *Ansökningar får ej insändas i rekommenderat brev*. Besked om utdelade anslag ges *skriftligen* i slutet av maj resp. slutet av november 2019. Ansökt belopp bör ligga i intervallet 5.000 till 20.000 SEK.

III. Enskild person eller enskilda personer kan också ansöka om anslag för studieresor till annat nordiskt land. Ansökningsbeloppet bör ligga i intervallet 2.000 till 10.000 SEK. Ansökan sändes, i undertecknat skick, in *senast* den 15 februari 2019 (poststämpelns datum gäller) till:

Danska sökande:

Letterstedtska föreningens danska avdelning
c/o Steen A. Cold, Skodsborgsparken 14, DK-2942 Skodsborg

Finländska sökande:

Letterstedtska föreningens finländska avdelning
c/o Mari Herranen, Riksdagen, FI-00102 Helsingfors

Anm. Den finländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2019.

Isländska sökande:

Letterstedtska föreningens isländska avdelning
c/o Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrun 36, IS-104 Reykjavík

Anm. Den isländska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2019.

Norska sökande:

Letterstedtska föreningens norska avdelning
c/o Jan Kløvstad, Molandsvegen 824, NO-4849 Arendal

Anm. Den norska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2019.

Svenska sökande:

Letterstedtska föreningens svenska avdelning
Box 1074, 101 39 Stockholm

Anm. Den svenska avdelningen tar även emot ansökningar insända *senast* den 15 september 2019.

En checklista för ansökan finns på hemsidan www.letterstedtska.org.

En fullständig förteckning över utdelade anslag återfinns i Nordisk Tidskrift 4/2016, 4/2017 och kommer att återfinnas i 1/2019. Se www.letterstedtska.org.

Letterstedtska föreningen hanterar personuppgifter i överensstämmelse med EU:s Dataskyddsförordning GDPR.

BOKESSÄ

STJERNERNES SPROG

Om Inger Christensens forfatterskab

Den i enhver henseende gigantiske bog *verden ønsker at se sig selv* samler hvad der tidligere har været spredt i Inger Christensens (1935–2009) forfatterskab.

Et halvt århundrede før den danske forfatter og essayist Inger Christensen debuterede udtalte en forgænger i feltet, forfatteren Sophus Claussen, at poesi var en slags ”sublim matematik”. Bedre betegnelse for Inger Christensens digtning findes ikke. Hendes poesi, ja hele skrift er sublim matematik.

Litteraturhistorisk er Inger Christensen rubriceret som ”systemdigter”, fordi hun fra de tidligste år kendte de metriske mønstre og med værker *det* (1969), *Brev i april* (1979), *alfabet* (1981) og *Sommerfugledalen* (1991) stillede sig selv stadig mere krævende opgaver, hvad angår de rytmiske, metriske og kompositoriske mønstre digtene skulle indskrive sig i. Inger Christensen påkaldte sig den digteriske frihed ved at spærre sig selv inde i en form for systematisk fængsel. Men netop dette at sætte så rigide rammer op for sprogets og tankens udfoldelse skabte den ”sublime matematik”, hun i sidste ende ønskede.

For satte systemernes krævende virkelighed rammerne for den kunstneriske udfoldelse, skabte de også basis for at trænge igennem til en anden verden, bag den fordrende virkelighed. Et sted, der var sublimt, på en gang ophøjet og afgrundsdybt, blødt som en krop og hårdt som lysende krystaller på firmamentet. For Inger Christensen var der en *virkelighed* og bag ved den en *verden*. Denne verden har – dybest set – ikke noget navn hos Inger Christensen, men den er eviggyldig og i sidste ende numinøs, ja hellig. Og Inger Christensen måtte sætte alle mulige forhindringer op for ikke at forgribe sig på denne verden.

Det gjorde Inger Christensen så alligevel. For er hun en af det 20. århundredets største danske modernister, er hun også en af århundredets største romantikere. Den modernistiske prokrustesseng, hun lagde sit sprog ned i, kom, ved netop at blive presset til det yderste, til at rumme en ustyrlig sensibilitet, der flød igennem alle tænkelige sprækker og revner, og dermed et sprog, en poesi, som ingen hidtil havde set. Inger Christensens poesi i de ovennævnte digtsamlinger, samt de essayistiske poetikker hun lagde til, *Del af labyrinten* (1982) og *Hemmelighedstilstanden* (2000), hører til verdenslitteraturen. Med disse bøger transformerede Inger Christensen sig til et verdensmenneske i den forstand, som Goethe drømte om. Et menneske, der både i ord og gerning overskred de givne grænser og beskrev mennesket og verden som en ubrydelig helhed. Inger Christensen gjorde sig selv modtagelig for verden og tog den ind.

Men Inger Christensens forfatterskab er jo i numerisk forstand større end de nævnte titler og strækker sig fra debuten i 1955 til år 2000, hvor hun mere eller mindre forstummede og lod "Sommerfugledalen" stå som slutsten. Lejlighedsvis arbejdede hun også i andre genrer og i andre formater og bidrog med alt muligt andet i det levede liv, der jo netop skal leves. Blandt hendes efterladte papirer på Det Kongelige Bibliotek i København har hendes litterære eksekutorer, den svenske lyriker *Marie Silkeberg* og forskeren og sønnen *Peter Borum* samlet et væld af digte, sange, noveller, bibelske gendigtninger, essays, anmeldelser, taler, forord, hyldestadresser og udkast til én gigantisk antologi. De 955 sider Inger Christensen *uncut* er anskuet under øjeblikkets synsvinkel. Det er et værk af tilblivelser, spontaniteter og skitser, der på mærkelig vis klæder og afklæder forfatterskabet.

Under titlen "verden ønsker at se sig selv" samles, hvad der hidtil er publiceret spredt, og i tillæg får læseren indblik i tilblivelsesprocessen bag nogle af hendes bedste værker. Af "Sommerfugledalen" er der ikke meget, men dog nok til, at læseren bliver vidne til, hvordan forfatterens stædigt forsøger på at få den afsluttende mestersonet til at fænge lyrisk. Den er jo forudsætning for og rummer kimen til de andre sonetter, der går forud. En del er trykt i faksimile, der forlener publikationen med nærvær og autenticitet, man er i mere end en forstand tæt på, ja inde i Inger Christensens håndskrift.

Mest bevægende er de mange udkast til "alfabet". Digtsamlingen er alfabetisk bygget op efter matematikeren Fibonacci's progressive talrække. Da Inger Christensen kommer til "o" i alfabetet, giver hun op. I den publicerede udgave slutter digtsamlingen med "n" og dermed nummer 33 (0, Jesu død!), men digteren har altså givet den et skud mere i kladden, uden på nogen måde at komme i mål. Som jeg ser hendes udkast i faksimile, overvejer hun på et tidspunkt at vende Fibonacci's talrække på hovedet og tælle ned igen, fordi den matematiske virkelighed hun har opstillet, alligevel ikke kan rumme det totale skabelsens kosmos, hun ønsker at skrive sig frem til, ja ind i og alfabetisk sætte i ord.

Denne nedtælling gælder overordnet også for kompositionsprincippet i antologien, hvad angår digtene. Der begyndes med digtene 2007-1991 og sluttes med digtene 1962-1955. Det giver god mening, for så begynder læseren med det bedste. Inger Christensen bliver bedre med årene. Der flyder mange slagter fra tidsånden ind i hendes poesi og tillige civilisationskritiske problematikker, og selv om Inger Christensen også hævder sig imod tidsånden ved eksempelvis fra begyndelsen at betjene sig af ordet og begrebet "sjæl" forstår man godt, at en række af hendes digte fra dengang blev refuseret af tidsskrifterne *Hvedekorn* og *Vindrosen*. Styrken i digtene fra første halvdel af hendes forfatterskab ligger i deres sensualitet og legende omgang med sproget og rimet. Hun kan tydeligvis slet ikke lade være med at lade sproget yngle, det er charmerende, men ikke nødvendigvis stor poesi.

Også andre dele af antologien vidner om, at ikke alt hvad Inger Christensen rørte ved, blev magisk. Novellerne virker i de fleste tilfælde søgte, og de manieristiske træk ved hendes forfatterskab fordunkler her mere end de forklarer, ligesom hendes notoriske passion ikke brænder rent igennem, slet ikke i en pænt pornografisk novelle, skrevet til antologien *Sengeheste* i de frigjorte 1960ere.

Et efter omfanget at dømme meget ambitiøst projekt om at skrive en kriminalroman på fransk med titlen "Paris par arrondissement" med nye personer – og mord – i samtlige arrondissementer bringes i faksimile. Det virker litterært uinteressant, men vidner om, hvor nørdet Inger Christensen gik til arbejdet. Anskuet ovenfra tager projektet sig mere ud som en billedkunstnerisk labyrint med Paris' distrikter slynget ind i hinanden som et uroligt hjerte. Hvis man ikke vidste bedre, ville man tro, at det var billedkunstneren Christian Vind, der havde konciperet denne ejendommelige visuelle kodificering af sprog, tal og arabesker til en af sine notesbøger.

Antologiens virkelige øjenåbnende styrke ligger i genoptrykket af Inger Christensens essays, anmeldelser, forord, publiceret i forskellige blade, tidskrifter, festskrifter og *Danmarks Radio*, hvor ingen almindelig læser ville have en kinamands chance for at finde dem. De viser hendes bredde, sproglige formåen og blændende analytiske evne. Hun forstår intuitivt og intellektuelt andre kunstnere, selv om hun samtidig spejler sig i deres litterære og eksistentielle udlægninger af livet på rejsen mod det sted, hvor verden er uden ord, men blot til. Virkelig elegant er en hyldest til Klaus Rifbjerg fra 1985, hvor hun ud af den kulturradikale digters poesi læser både et nadvermotiv og et skabelsesteologisk vækstmotiv – på trods af alt, men måske så alligevel ikke imod Rifbjergs dybeste ambition. Helt essentielt, ja nærmest en eksistentiel prædiken over kærlighedens umulige væsen er et forord fra 1977 til Hjalmar Söderbergs klassiker *Den alvorlige leg*. Det er ubetinget det bedste, smukkeste og mest forfærdende, der er skrevet om den roman, og det hun kalder "følelsernes ubeslutsomhed".

Flere gange griber man sig som læser i at se Inger Christensen spejlet i de værker og de forfattere, hun skriver om. I en anmeldelse af Christa Wolffs selvbiografiske roman *Tanker om Christa T* fra 1970 skriver hun:

Det drejer sig om en kvinde der er anderledes. Ikke på den måde at hun opfører sig anderledes end så mange andre, eller ser anderledes ud, eller har særlige særprægede holdninger eller i det hele taget særlige egenskaber der skiller hende ud. Det der gør hende anderledes er noget mere udefinerligt, ikke bare en særlig måde at gå på, men en særlig måde at gå gennem livet på, som om hun bar på en hemmelighed, som hverken er særlig mærkelig eller særlig tung, men som bare hele tiden er der, og som da også viser sig at være menneskets mest selvfølgelige hemmelighed: nemlig den at vi skal dø og dermed basta.

Hos Inger Christensen er vi på vej mod en anden menneskelighed, en anden verden, en Andethed, og vi kan, som hun skriver i et forord fra 1977 til Tove Ditlevsens noveller: "Det man ikke kan opleve" kan til sidst komme til at ligge så langt uden for alt, uden for alle mennesker, at vi må dø for at finde det. Som om der kunne fødes en anden slags menneskelighed. Man kan sige, at det er den anden slags menneskelighed, som Inger Christensen vedvarende forsøger at beskrive og skrive sig frem til i et sprog, der ikke er af denne verden. I et svar på en enquete: "Hvorfor skriver De?" fra 1985, anskuer forfatteren "det poetiske sprog, som en forlængelse af biologien" og føjer til: "for mig er det en del af arbejdet som digter at behandle ordene som levende celler". Denne stadige undren over kroppens væsen, biologien og dette at få sprogets celler til at formere sig og følge samme retning: mod det punkt, hvor de er forbrugte, lukker ned og hører op til fordel for, hvad der skjuler sig på den anden side af virkeligheden: Det er selve digterens ambition.

I et forord til den minimalistiske norske forfatter Paal-Helge Haugens punktroman *Verden open*, skriver hun: "den poetiske teknik, Haugen så ofte bruger, nemlig en præcision, der fejer al metafysik til side og sætning for sætning gør verden ekstremt synlig", følger Inger Christensen selv, men vel at mærke med det formål ikke at feje al metafysik til side, men at åbne sluserne for al metafysik. Endemålet for Inger Christensens præcise og systematiske digtning er, at den til slut skal stå ren, som pur metafysik. Det er sjælerysende smukt og skønt at læse et af de sidste digte, hun overhovedet skrev fra 2000 på tysk i en slags dialog med den romantiske forfatter Annette von Droste-Hülshoff. Det beskriver stjernerne. Støvet's verden. Den kosmiske uendelighed og lysende evighed. Det rummer samme magiske effekt som ikke alene von Droste-Hülshoffs, men også Novalis' poesi eller B. S. Ingemanns aftensange. Kosmos vider sig helt ud i Inger Christensens beskrivelse af stjernernes sprog, deres hemmelige gløden hinsides det jordiske, og hendes hemmelige længsel efter at være "en sten på en vild himmel". I en strofe fra digtet vender Inger Christensen tilbage til sin ungdoms sjæl og føler sig genkendt:

Stjernernes sjæl, jeg kender den ikke. Men stjernerne kender min.

Uanset hvad der ligger af tilløb, ufærdigheder, tidstypiske svagheder mellem de 955 blade i livets bog, kan man ikke andet end glædes over en digter, der skriver sig frem til at blive et geni, anskuet under evighedens synsvinkel.

Henrik Wivel

Inger Christensen. *Verden ønsker at se sig selv*. Redigeret, oversat og kommenteret af Marie Silkeberg og Peter Borum. Gyldendal, København 2018.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

KARL WARBURG. DEN VARSAMME VÄGVISAREN

Efter en förtjänstfull yrkesgärning som akademisk lärare och radioproducent har *Monica Lauritzen* som emeriterad gjort en beundransvärd insats för svensk kultur med tre stora biografier. Med "En kvinnas röst" 2007 gav hon nytt liv åt Emilie Flygare-Carléns person och romankonst, och 2012 utkom hon med en grundligt underbyggd berättelse om Anne Charlotte Lefflers livsöde. I år kan alla som uppskattar genren "Life and Letters" glädja sig åt hennes tredje stort anlagda levnadsteckning.

Dess föremål hette Karl Warburg och levde mellan 1852 och 1918. Med debut som student i Uppsala oavlåtligt verksam som forskare, kulturjournalist och textutgivare under mer än fyrtio år framstår han som en av de mest produktiva bland svenska humanister. Trots sin enorma arbetskapacitet i förening med varm kärlek till litteratur, konst och teater och en position som ledande kritiker har han förblivit märkligt anonym. Som medverkande i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* tillsammans med Henrik Schück blev hans efternamn visserligen vida spritt men snarast som en boktitel.

I Claes Ahlunds och Bengt Landgrens faktaspäckade volymer om svensk akademisk litteraturundervisning 1890-1946 (2003 och 2005) finns emellertid Karl Warburgs båda perioder som ämnesföreläsare i Göteborg och Stockholm redovisade i detalj, och när Monica Lauritzen nu presenterat honom i helfigur kan ingen litteraturintresserad skylla sin okunnighet på att det saknas forskning om hans livsgärning. Hennes bok är kronologiskt uppbyggd i tre stora skeden. Det första består av en inledande berättelse kallad "Jordmånen 1852-1877" om barndom och uppväxt i en judisk Göteborgsfamilj och studier i Uppsala fram till disputation och docentutnämning hösten 1876 på c:a 70 sidor. Därefter följer knappt 190 sidor om verksamheten som recensent i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (GHT)* och professor vid den 1890 etablerade högskolan under rubriken "I Göteborg 1878-1898". Den sista tredjedelen "I Stockholm 1898-1918" behandlar så på omkring 170 sidor tiden som chef för Svenska Akademiens nyinrättade Nobelbibliotek och från 1909 som innehavare av den efter Oscar Levertin vakanta professuren vid Stockholms högskola.

Warburg hyste en särskild kärlek till teatern, och med goda skäl har författaren låtit hans omfångsrika teaterkritik stå först i avsnitt två efter den inledande karakteristiken av den göteborgska miljö han återvände till efter studietiden i Uppsala. Det första kapitlet om Warburgs litteraturkritik har rubricerats "I litteraturen – en engagerad realism". Det är en formulering, som väl fångar både hans idealrealistiska arv från signaturpoeterna Snoilsky, Nyblom och

Wirsén och de krav på den moderna dikten att ställa problem under debatt, som Georg Brandes formulerade i epokgörande föreläsningar i Köpenhamn. Den svenske diktare som Warburg satte högst i samtiden var vännen och *GHT*-kollegan Viktor Rydberg, som han ägnade en stor biografi – stundtals i farlig närhet till hagiografins gräns – redan fem år efter dennes bortgång 1895. Som nummer två räknade han Carl Snoilsky, vars sociala ambitioner från 1880-talet tilltalade honom starkt, och som den tredje i täten värderade han den idag väl nästan bortglömde Albert Ulrik Bååth.

Det betyder, att Warburg trots sin prisvärda strävan att i Thorilds efterföljd stödja de unga diktarna aldrig blev deras fanförare och att hans relationer till den utan jämförelse främste av dem var komplicerade. Han hade träffat August Strindberg, blott tre år äldre än han själv, som student i Uppsala, och det intryck av mannens genialitet han då fick behöll han livet ut. Men samtidigt provocerades han av Strindberg och kände sig ofta tvungen att reservera sig i sina recensioner med början i Uppsalanovellerna *Från Fjärdingen* och *Svarbäcken* och med tilltagande skärpa i och med de antisemitiska utfallen i *Det nya riket* 1882.

Vid 1890-talets litterära klimatskifte hamnade Karl Warburg precis rätt i fråga om Heidenstam, vars debut 1888 han hälsade som vackrare och mer mogen än någon han på länge upplevt i svensk litteratur, men nästan helt fel med Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga* tre år senare. Det placerade honom pinsamt nog i samma läger som Wirsén, men i motsats till den oförbätterlige akademisekreteraren kunde Warburg utöva självkritik och överge tidigare värderingar. Det gjorde honom till en ivrig förespråkare för att hon skulle tilldelas det litterära nobelpriset så som skedde 1909.

I det sista kapitlet inom det göteborgska skedet har Warburgs bidrag till svensk litteraturhistoria samlats i tecknet av hans relationer till Henrik Schück, den samtidigt speciminerande vännen och presumtive konkurrenten i Uppsala. De började inte lovande. Norstedts förlag hade lockat Warburg att skriva en litteraturhistoria för skolbruk, som 1880 utkom med titeln *Svensk litteraturhistoria i sammandrag för skolor och självstudium*. Våren 1881 tryckte Schück en så negativ recension i *Finsk tidskrift* att författaren häpnat. Förmodligen hade han gärna velat skriva läroboken själv och gav luft åt sin besvikelse över att ha förekommit. Det vittnar gott om Warburgs balanserade kynne, att han förmodade bemöta angreppet med värdighet och inte lät det påverka ett samarbete, som tvärtom utvecklade sig till en djup och beständig vänskap.

Kapitlet innehåller utförliga referat och analyser av de böcker, som Warburg skrev efter sin doktorsavhandling om frihetstidens svenska lustspel. Den handlar om ett 30-tal komedier, av vilka knappast någon har överlevt. Mödan gjorde Warburg till expert på en stor domän inom svensk 1700-talskultur, som han snart vidgade genom de offentliga föreläsningar i Göteborg, som drog en stor publik och beredde vägen fram till etableringen av högskolan i staden 1890.

Warburgs intensiva föreläsningsverksamhet skapade också förutsättningar för den ström av lärda verk han publicerade under 1880-talet. Med en stor monografi kallad *Olof Dalin. Hans lif och gerning* bröt Warburg 1884 ny mark för den biografiskt inriktade litteraturforskningen i Sverige. I stället för att vandra vidare i det akademiska äreminnets retoriska fotspår valde han att inspireras av den brittiska Life and Letterstraditionen i detta pionjärverk och en rad mindre arbeten om Holberg och Molière (1884), följda av *Anna Maria Lenngren* (1887) och *Lidner* (1889).

Henrik Schüch utnämndes till professor i Lund 1890, och samma år kallades Warburg att ingå i det första professorskollegiet vid Göteborgs högskola. Därigenom kom samarbetet mellan de båda historiskt inriktade ämnesföreträdarna att utvecklas till att bli högt prioriterat. Efter många mödor lyckades de presentera en första "Schüch-Warburg" 1897. För Warburgs del måste det ha varit en nästan övermänsklig prestation. Han hade levt i ett lyckligt äktenskap med Betty Drucker, en judisk borgarflicka från Köpenhamn, sedan 1877, men de hade inte fått några barn. 1886 hämtade han en liten fosterdotter från Wien som de kallade Anna Maria. Den lilla flickan gav sina fosterföräldrar drygt tio lyckliga år, men i april 1897 dog hon vid nyss fyllda tolv års ålder, troligen i reumatisk feber. Lyckan förbyttes i en sorg, som de aldrig övervann.

Efter hemkomsten från en lång rekreationsresa till Medelhavet behöll Warburg sin professur fram till 1900, men därefter var det hans avsikt att leva som privatlärare. Så blev det dock inte. Det främsta skälet var att han på hösten 1900 kallades av Svenska Akademien att bli chef för dess Nobelbibliotek. Det uppdraget tog han emot med glädje och grep sig genast an med att köpa böcker för 95.000 kronor (ca 5,7 miljoner idag) och finna lämpliga lokaler åt förvärven.

Makarna blev väl mottagna i "det gode Selskab" i Stockholm, och redovisningen av det högkulturella umgänget riskerar ibland att bli alltför detaljerad. I brev till bästa väninnan Sophie Elkan rapporterade Betty Warburg utförligt och inte utan skärpa, om vilka mödor bordsplaceringen berett henne så att inte svurna fiender av misstag hamnade bredvid varandra. Några månader efter Strindbergs återkomst till Stockholm 1899 ringde han och Geijerstam efter Warburg, och kort därefter bjöds han hem till Warburgs på en mindre herrmiddag enligt gästens önskan. Betty hade tydligen fått lov att delta vid evenemanget och blev charmerad av hans berättelser om hur han som barn avnjutit kammarmusik sittande under flygeln. Det var en idyllisk pånyttfödelse av ett umgänge, som snart skulle övergå i bitter fiendskap.

Innan utbrottet kom fick Warburg många mer seriösa uppgifter än den omöjliga att försöka vara vän med Strindberg. Arbetet som bibliotekarie gav honom en regelbunden och omtyckt sysselsättning men medförde också konflikter.

Efter några år kommunicerade han endast skriftligt med Wirsén, och slavisten Alfred Jensens – tyvärr omdöpt till Arvid på några ställen (275 f) – uttalade antisemitism var givetvis ett hinder för samarbetet. Karl Warburg valdes till ordförande i Sveriges Författareförening 1901 och lyckades under sin ämbets-tid driva igenom att landet anslöts till Bernkonventionen om skydd för upphovs rätt till litterära och musikaliska verk. 1904 valdes han in i Stockholms stadsfullmäktige och året därpå segrade han i riksdagsvalet men behöll sin plats endast tre år. Här vann han framgång med en motion om en kraftig ökning av de statliga författarstipendierna 1907. Samma år utsågs han till ordförande för Svenska Vitterhetssamfundet som tillkommit bl.a med hans medverkan för att stödja utgivning av äldre svenska klassiker i vetenskapliga utgåvor.

Uppdragens mångfald stillade inte Warburgs längtan efter att återvända till litteraturforskningen. En möjlighet öppnades när Oscar Levertins professur som varit vakant sedan dennes bortgång 1906 ledigförklarades 1908. Warburg anmälde sitt intresse, och högskolan kallade honom till innehavare av professuren i estetik och litteraturhistoria från 1/9 1909. Uppmärksamheten kring denna tjänst, som tillkommit genom en donation från Karl Otto Bonnier och Ernest Thiel, hade väckt Strindbergs judehat till nytt liv, och 1910 startade han vad som blev den dittills hätskaste av litterära strider i svensk historia. Författaren anför ett citat från ett brev av Ellen Key till Bonnier som prov på känslointensiteten: ”Vem skall skjuta Strindberg? ty oskadliggöras måste den kriminaldåren!!!” (354) Skillnaden mellan sådana eruptioner och vad som kan sägas i dagens sociala medier tycks inskränka sig till spridningen.

Det som tycktes lösa att bli en lugn avslutning av hans akademiska gärning uppfylldes i stället snart av en konflikt, som grep djupt in i både hans offentliga och privata liv. Anledningen var återigen August Strindberg. På nyåret 1911 tog en kommitté initiativ till en insamling för en hedersgåva till Strindberg. Det upprörde Warburg så starkt, att han fann sig tvungen att ta avstånd från alla som skrivit under uppropet för denna aktion och avgå som ordförande i Författareföreningen. Han var inte ensam om sin indignation – Selma Lagerlöf skrev till Sophie Elkan att hon inte kunde ge någon ”hedersgåva” till en person som borde sitta på fästning ”därför att han har begått värre än mord”.(356)

En tröst i eländet fann Karl i sitt åtagande att skriva en omarbetad och utvidgad version av *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. Han ansvarade för huvuddelen: Schück behandlade tiden fram till 1600-talets slut på 550 sidor, medan Warburg krävde 2300 för att föra historien fram till början av 1900-talet. Det sista bandet trycktes 1916, och de litterära annalerna hade hunnit få med Heidenstams nobelpris samma år. Åt Warburgs andel i detta väldiga projekt har Monica Lauritzen ägnat 45 sidor. De ger många tillfällen att beundra den

oväld och generositet, med vilken Warburg behandlade även forna vedersakare, liksom levnadstecknarens omsorgsfulla referat, som ofta lockar läsaren att uppsöka originalet. Ett exempel på hur underhållande en sådan utflykt kan visa sig bli utgör det drygt hundrasidiga kapitlet om pressen i Sverige 1830-1865, som rekommenderas till läsning.

Efter avslutad läsning av denna kunskapsrika bok vill jag tacka författaren för att hon så övertygande visat att dess avslutande mening är utomordentligt väl motiverad: ”Hundra år efter Karl Warburgs bortgång är det på tiden att alla som delar hans kärlek till den svenska litteraturen återupptäcker denne varsamme vägvisare.” Den har givit oss en ny påminnelse om hur stor vår tacksamhetsskuld är till de judiska lärde, som haft ett avgörande inflytande på den svenska litterära traditionen: Henrik Schück, Karl Warburg, Oscar Levertin och Martin Lamm.

Inge Jonsson

Monica Lauritzen. *Karl Warburg. Den varsamme vägvisaren*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2018.

BEUNDRARPORTRÄTT AV SKYGG TIDNINGSMAGNAT

Det finns sparsamt med information om den finske tidningsmagnaten Aatos Erkko (1932-2012), men efter hans död har det utkommit några böcker som kastar en aning ljus över den mytomspunne kosmopoliten som var *Helsingin Sanomats* (HS) största enskilda ägare. Den enda biografien som godkänts av Erkko själv är journalisten Lauri Karéns bok *Aatos Erkko – Yksityinen valtiomies* (Aatos Erkko – Privat statsman).

Karén (1927-2006) arbetade för *Helsingin Sanomat* från 1965 som utrikesredaktör och korrespondent i Paris, Genève och Washington. Han hörde till Aatos Erkkos få förtrogna och boken baserar sig på samtal som duon förde i början av 2000-talet. Erkkos krav var att texten får publiceras först efter hans död.

I Finland brukade man säga att presidenter kommer och går, statsministrar byts ut med jämna mellanrum, men Aatos Erkko sitter decennium efter decennium på sin maktposition utan att göra stort väsen av sig. Han var vad man med fog kunde kalla en grå eminens.

Helsingin Sanomat, Nordens största morgontidning, är en betydande maktfaktor i Finland i allmänhet och i den finländska medievärlden i synnerhet och ägarfamiljen Erkko hör till landets förmögna. HS grundades med namnet *Päivälehti* (*Dagstidningen*) 1889 av Aatos farfar Eero (1860-1927) tillsammans med personer som tillhörde den tidens kulturelit. Efter att *Päivälehti* förbjöds av den ryska censuren bytte tidningen namn till *Helsingin Sanomat*.

Aatos far Eljas (1895-1965) fungerade vid sidan av sitt värv som politiker och diplomat även som tidningens chefredaktör och sedermera VD. Eljas var utrikesminister (1938-39) året innan finska Vinterkriget och efter det ett år som Finlands sändebud i Stockholm. Familjens politiska hemvist var det Ungfinska partiet som på den politiska skalan kan betraktades som fosterländskt men liberalt.

Aatos växte således upp i en resursstark elitär familj, men var enligt sig själv ett mycket ensamt barn. Med den dominerande, men oftast frånvarande fadern talade Aatos finska, med sin engelska mor Violet engelska, tyska eller svenska, med farmor Maissi svenska och med schweiziska "nannyn" Mariette franska. Mariette betraktar han som "den kanske viktigaste personen i mitt liv". I boken påpekar Aatos Erkkko att han aldrig upplevde att han hade en barndom, endast en uppgift: att ta över tidningen och utveckla den.

Fadern Eljas hade goda internationella kontakter till politiska miljöer i USA och England, men även till Norden och framför allt Sverige. Han var personlig vän med utrikesminister Rickard Sandler och det var ett bakslag för både Eljas Erkkko och Finland när Sandler lämnade den svenska regeringen 1939. Efter året som diplomatbarn i Stockholm återkom Aatos som 11-åring (1943) till Sverige i egenskap av krigsbarn till familjen Steinsvik. Norskfödda Bjarne Steinsvik var chef för *Bulls Presstjänst*. Aatos trivdes bra och i likhet med många andra finska krigsbarn ville han inte återvända hem efter krigets slut, men fadern var obönhörlig och efter ett ordentligt bråk återstod bara att packa kappsäcken.

I unga år råkade Aatos ut för en cykelolycka med hjärnblödning som följd. Skolgången blev på hälft, men den unge Aatos läste på egen hand det mesta han kom över. Som 20-åring skickades han till USA för att lära sig det senaste inom tidningsbranschen och när han återvände ett år senare utsågs han till chefredaktör för den nya veckotidningen *Viikkosanomat*.

Chefredaktörskapet för *Viikkosanomat* blev Aatos universitet. Han utnyttjade de insikter han fått i USA och veckotidningen blev en frisk fläkt i det efterkrigstida Finland, på tio år uppnådde tidningen en upplaga på 186 000 exemplar. Redaktionen var ung och driftig. Vi var naiva, men det var min bästa tid i livet, säger Aatos i boken.

När han sedan 1965 tog över mediehusets huvudprodukt *HS* förändrade Aatos allt i den nedkörda tidningen. Bolaget hade förvisso amerikanska succéprodukter som *Det Bästa*, *Kalle Anka* och *Snobben* i sitt sortiment och därmed en stabil grund att stå på. Aatos grundade en egen journalistkola för blivande *HS*-journalister. Modellen tog han från USA och europeiska mediehus.

Under Aatos ledning utvecklades *HS* till en modern morgontidning med enorm annonsvolym och dominerande ställning i republiken. Som mest hade

papperstidningen 480 000 exemplar i upplaga och sedan början av 1990-talet är *HS* den enda rikstidningen i landet. Han satt i styrelsen från 1957, var chefredaktör 1961-64 och VD 1965-76.

I boken, och i de få intervjuer Erkko beviljade under senare decennier, konstaterar han att han egentligen inte ville ta sig an fadersarvet och ansvara för *Helsingin Sanomat*, men att han på grund av pliktkänslan inte hade något val. Sjöfart, särskilt ångbåtar, hörde till hans stora intressen.

Tack vare sina språkkunskaper och intresse för internationella frågor hade Aatos, i likhet med sin far, ett stort internationellt nätverk med tyngdpunkt på USA, England och Sverige. Men, har det visat sig på senare år, även till Sovjetunionen och sedermera Ryssland. Alla dessa kontakter odlade han systematiskt och det är ingalunda överdrivet att kalla honom för en privat statsman. Presidenterna och regeringskansliet hade stor nytta av hans kontaktnät.

För det mesta verkade Aatos Erkko i det tysta, men när det gällde Finlands medlemskap i EG (sedermera EU) stack han inte under stol med vad han tyckte. *HS* var starkt för ett medlemskap och Erkko bekostade personligen stora annonskampanjer i flera finska dagstidningar för att påverka opinionen att rösta ja i folkomröstningen hösten 1994. Han ansåg med rätta att medlemskapet var en ödesfråga för Finland.

Relationen till Sverige hade en alldeles speciell plats hos Aatos, vilket märktes inte minst i hans täta kontakter med svenska makthavare och *Helsingin Sanomats* goda bevakning av Sverige. Kräftskivorna för svenska och finska beslutsfattare på Erkkos sommarresidens är väl kända bland eliten.

Aatos Erkko var mån om svenskans ställning i Finland och de få gånger han yttrade sig offentligt underströk han vikten av Finlands tvåspråkighet. Erkko lämnade ordförandeskapet för *Helsingin Sanomats* styrelse 2001 och styrelsen 2003. Han beviljades hederstiteln minister 1995.

Karéns bok är lättläst och ger förvisso en hyfsat nyanserad bild av den skygge tidningsmagnaten, men man kommer inte ifrån att det är fråga om ett beundrarporträtt. Helhetsbilden hade vunnit på en mer kritisk granskning av objektet, men det hade knappast Aatos Erkko gått med på.

Henrik Wilén

Lauri Karén. *Aatos Erkko. Yksityinen valtiomies*. (Aatos Erkko privat statsman). Otava, Helsingfors 2018.

ETT PASSIONERAT LIV MED HUSIS

Klockan är lite före två på natten den 28 september 1994 när *Aftonbladets* redaktionschef ringer och väcker *Staffan Bruun*, som då är *Aftonbladets* man i Finland. Niklas Silow vill att Bruun kollar det som hörts på larmtelefon, att någon estnisk båt ska ha sjunkit söder om Utö, Finlands yttersta utpost i Östersjön. Bruun ringer och får tala med en stressad sjöbevakare i Åbo som bekräftar att något sådant hänt. Var är passagerarna, undrar Bruun, och är snart en obehaglig nyhetsrapportering på spåren.

Det hade varit intressant att läsa mer om nyhetsarbetet vid Estonia-olyckan, men Staffan Bruun övergår till att beskriva andra uppdrag han haft för *Aftonbladets*, många av dem i samband med händelser som är historiska bladvändare. Att vara korrespondent för en svensk tidning var ett lukrativt extraknäck, skriver Bruun, men det är som finlandssvenska *Hufvudstadsbladets* (*Hbl*) reporter han är känd i Svenskfinland och det är kring livet som *Hbl*-reporter boken kretsar.

På omslaget kallas Staffan Bruuns bok en kärleksförklaring till *Hufvudstadsbladets*, ”även om bilden förmörkas mot slutet”, heter det i omslagstexten. Är det en kärleksförklaring eller kanske en kärlekshistoria han har skrivit, oberoende av det är det en historia utan lyckligt slut.

Staffan Bruun är journalisten som inte enbart har haft ett passionerat förhållande till tidningen *Hufvudstadsbladets* utan – vilket hans egen text understryker – har ett passionerat förhållande till nyheter. Han hör till dem som går igång på dramatiska händelser och rafflande skeenden, som vill vara där var det händer, känna adrenalinet pumpa och som verkar må som bäst då historieskrivningen utspelar sig framför ögonen på honom; den vill han rapportera om, inte det alldagliga rutingöret.

Att KSF Media – förlaget som äger *Hbl* och de mindre tidningarna *Östnyland*, *Västra Nyland*, *Hangötidningen* och *Loviisan Sanomat* – valde satsningar på webbutveckling, på huvudstadsprofilering för *Hbl* (i stället för att vara hela Svenskfinlands tidning) och på en tidningsprofil där Bruun såg nyheter få stryka på foten, allt det här blir för Bruun en omöjlig ekvation. Det är som en utveckling där kärestan är otrogen, väljer fel lösningar och går sina egna vägar. Vägar som Bruun inte längre kunde påverka och vägar han inte ville gå. Efter 36 år på *Hbl* sa han upp sig 2016, men han skriver att det rådde ett samförstånd där man samtidigt avtalade om en artikelserie han skulle skriva – och skrev – för *Hbl* under Finlands 100-årsjubileumsår 2017.

Efter att boken *Mitt liv på Hbl* kom ut har den nästan uteslutande analyserats utgående från de sista kapitlen i den. De avsnitten handlar om de senaste årens utveckling på *Hbl*, eller kanske avveckling skulle vara Bruuns ordval. Hur som helst: Det har handlat om beslutsgången, vem som har fattat vilka

misslyckade beslut och när, om ryckiga år och kortsiktiga beslut, om bortkastade konsultpengar, med mera. Allt sådant som också har bidragit till såväl chefredaktörer som verkställande direktörer har bytts ut ett otal gånger under det senaste decenniet. Turbulenta år som för Bruuns del ledde till hans *Hbl*-skilsmässa. Såsom han själv i förordet påpekar: Allt han berättar är förstås hans version.

Bruun gästade tv-soffan i programmet "Efter Nio" (YLE Fem 27.8.18) och även där namngavs de nyckelpersoner vilka han i boken lyfter fram som allra mest skyldiga till vad han ser som Svenskfinlands största tidnings sammanfall, nämligen Christoffer Taxell (styrelseordförande i Konstsamfundet, som är ägare till tidningshuset KSF), Karl-Gustaf Bergh (vd) och Barbro Teir, som hunnit vara både chefredaktör och vd i ett par repriser. Ingen i den här trion sitter numera på dessa poster. I tv-soffan sa Bruun att han själv inte har fått ta emot någon negativ feedback på boken. Sett till Svenskfinlands litenhet är hans uppgörelse med sin före detta arbetsgivare brutal eller brutalt ärlig; boken hade inte varit möjlig att skriva om han hade önskat sig en comeback i redaktionen, vilket han självfallet inte heller gör.

I tv-soffan tillfrågas Bruun om sina största bedrifter under karriären och han lyfter fram reportagen från socialismens sammanfall, rapporter från de forna öststaterna. Sett till bokens innehåll är det bara att instämma och de här kapitlen ger också läsaren utanför medicirkussfären behållning.

Visst är hans beskrivningar av alla svängar på *Hbl*:s redaktion och i tidningshusets ledning avslöjande och spännande läsning, och tas klåfingrigt emot av andra journalister i Svenskfinland. Paralleller med igenkänningsfaktorer lär säkert finnas även i andra mediehus i Norden. Papperstidningarnas dalande upplagesiffror och sjunkande annonsintäkter har lett till mer och mindre desperata åtgärder, och i *Hbl*:s fall verkar desperationen ha varit påfallande stor.

Men höjdpunkterna i boken är ändå kapitlen om reportageresorna till Polen, Estland, Belgrad under Jugoslaviens sönderfall, och som ett senare exempel Tunisien. Här får vilken läsare som helst en insyn i hur nyhetsarbetet går till och har gått till, och hur det har förändrats, från 1980-talet till 2010-talet.

Första gången Bruun befann sig i den riktiga hetluften var under den strejk i Gdansk i början av 1980-talet som skulle leda till socialismens fall och Polens frigörelse från östblocket. Bruun berättar bland annat om hur Janusz Onyskiewicz agerade tolk för honom och för en kollega från den finska tidningen *Uusi Suomi*. Att Onyskiewicz en dag skulle bli försvarsminister och senare EU-parlamentariker kunde ingen ana.

Det hans berättelser om nyhetsarbetet också visar är det som gällde då som nu; det finns ett behov efter det professionella nyhetskantverket. I vilken form nyheter förmedlas förändras, och Bruuns uppfattning är att läsarna vill ha dem

paketerade i tidningsform, till pappers eller digitalt, poängen är att läsaren vill ha hela paketet med nyheter, politik, sport och kultur. Tills vidare är det printen som ger de största intäkterna, påminner Bruun, och på den punkten är han svår att motbevisa.

Anja Kuusisto

Staffan Bruun. *Mitt liv på HBL*. Förlaget, Helsingfors 2018.

GEMENSKAP RUNT ÖSTERSJÖN

Finland – Danmark 100 år

Under Finlands jubileumsår 2017 bidrog emeritusprofessorn *Jens E. Olesen* med en ambitiös gåva. Professor Olesen har utfört största delen av sin gärning som historiker vid det nordtyska universitetet i Greifswald. Hans band till Finland framstår som starka. De vilar både på nära familjerelationer till Finland och särskilt Österbotten där hans maka Marjatta har sina rötter. ”Af Runeberg” påpekar Olesen inte utan stolthet.

Olesens gåva är boken *Danmark og Finland i 100 år – en fælles nordisk historie* är att betrakta både som en välkommen översikt av relationerna mellan två, små nordiska grannländer runt Östersjön, men också som ett slags kärleksarbete.

Det är ett gemensamt nordiskt skeende genom tiderna som har gjutit själva fundamentet för det extensiva och fungerande grannelag som kännetecknar dagens situation. Finland har sitt historiska ursprung i det svenska riket, ursprungligen som ett naturligt Östland inom den expanderande svenska stormakten. Den historiskt intresserade kan gå tillbaka till Kalmarunionen då drottning ”Byxlös”, Margrethe I, regerade över Norden.

Reformationen, danska kaparfärder till Åbo under Søren Norby, på 1800-talet skandinavismen och efter förra sekelskiftet den nordiska socialdemokratins band länderna samman.

Vid en läsning av professor Olesens m.fl. opus slås läsaren av ett djupt tillfredsställande igenkännande. Danmark har varit angeläget om att i modern tid framstå som ett humant, civiliserat och kultiverat samhälle. Finlands nationalitetsbygge har trögt men dock, orienterat under samma vädersträck. Tyvärr har opinionerna skärpts under det senaste decenniet på grund av en larmande skräckpropaganda kring flyktingpolitiken. Det ”pæne samfund” har gått förlorat, liksom en riklig flyktingpolitik i Finland.

Finlands och Danmarks ställning har accentuerats som två små grannar till stormakterna Ryssland respektive Tyskland. Danmark kan fira över femhundra år av fredliga förbindelser med Ryssland medan Finland under senaste

tid – efter Sovjetunionens fall – har orienterat sig alltmer mot Tyskland som en ledande, fredlig och övertygat demokratisk maktfaktor i ett Europa som är gemensamt för de två länderna. Relationernas annorlunda karaktär kan illustreras med att Sovjetunionen efter andra världskriget etablerade en omfattande örlogsbas i Porkala skärgårdsområde ett trettiotal kilometer väster om Helsingfors. I Danmark drog Sovjetunionen efter elva månaders betänketid år 1946 villkorslöst bort sina ockupationstrupper från Bornholm.

Danmarks existens som självständigt kungarike har flera gånger stått på spel efter det att man förlorade en grund för sitt välstånd, nämligen en slagkraftig flotta. Konungen måste resa till Wienkongressen för att rädda sitt rike från slakt av stormakterna. Senare drabbades man av Bismarcks krig och förlusten av Schlesvig-Holstein. Trots att den tyska ockupationen under andra världskriget av danskarna måste ha upplevts som smärtsam var detta dock flødefronten, ett land av grädde och honung för tyska meniga.

Finland kämpade för sitt liv under vinterkriget inför Sovjetunionens aggression och stod igen med livet på spel under de avgörande striderna på Karelska näset sommaren 1944.

Dessa ohyggliga händelser berörde den danska folkopinionen djupt. Över ettusen danska frivilliga reste åstad till Finland och kom fram vid vinterkrigets slut. Deras resa hade föregåtts av stora privata ekonomiska och mänskliga uppoffringar i Danmark. Detta skildras ingående i Olesens historieskrivning.

Fortsättningskrigets landskap såg annorlunda ut. Finland var Tysklands inofficiella bundsförvant (co-belligerent) och under tvåhundra danska anmälde sig till Hangöfronten som frivilliga.

Baneret ”För Finlands frihet och Danmarks ära” vittnar om stark offervilja och mobilisering till försvar av ett nordiskt broderfolk.

Denna offervilja resulterade också i att över trettiotusen danska hem öppnade sina dörrar för fyratusen ”finnebørn” som fann en oftast mycket vänlig fristad. Eftermälet av deras vistelse har varit vänligare och mera förstående än enskilda hjärtskärande berättelser om livet som fosterbarn i Sverige. Beredskap att ta emot barn från Finland fanns så långt som i Tórshavn på Färöarna! Finnebørnen får utförligt med utrymme på de aktuella sidorna.

”Danmark og Finland i 100 år” har kommit till stånd med begränsade resurser. Trots detta har redaktören lyckats förse varje kapitelslut i boken med omfattande och intressanta hänvisningar till källor. Tyvärr redovisar boken en besvärlig brist. Artiklarna av alla medförfattare saknar ett inslag om Danmarks roll vid förverkligandet av Finlands integration i det ekonomiska europeiska samarbetet. En aktuell studie om Nordek (1968-1970) har publicerats på danska.

Danmark och dansken, generalsekreterare Niels Ersbøll i EU-kommissionen utförde en stark insats för att bistå broderlandet i Bryssels irrgångar. Riksdagen i Helsingfors fick också inspiration av Folketingets EU-politik och arbetet i tingets Europaudvalg. Våra politiker kunde sedan utveckla processen för att förbereda besluten i Bryssel genom att engagera riksdagens fackutskott i den förberedande behandlingen. Det gitte man inte riktigt i Köpenhamn.

Olesens bok täcker den medborgerliga aktiviteten i våra länder. Dansk-finsk förening får sitt kapitel, Dansk Klub i Helsingfors likaså. Överhuvud återges berörande människooöden. Glimtar från inflyttade finländares liv i Danmark, deras kultursträvanden och redogörelser för ett nordiskt samarbete förekommer i detta verk. Helheten blir onekligen lite av livet sett i en skvellerspegel. Professor Olesen har rott iland ett stort projekt. Det finns utrymme för fortsatt dokumentation i olika riktningar.

Ett projekt som omedelbart borde drivas vidare är en minnessten över danska frivilliga som stupade i våra krig. Sandudds begravningsplats är platsen för att skapa ett nobelt minne över en osjälvisk insats.

Ralf Friberg

Jens E. Olesen (red.). *Danmark og Finland i 100 år (1917–2017), En fælles nordisk historie*. Greifswald 2017.

JENNY NYSTRÖM – FOLKKÄR ILLUSTRATÖR

Jenny Nyström (1854–1946) är en av Sveriges mest folkkära konstnärer och illustratörer från förra seklet. Hon blev känd för sina illustrationer i böcker, tidningar, vykort, affischer och kalendrar – med olika motiv från vardagliga händelser, högtider och traditioner. Särskilt ihågkommen är hon för sina tomtar och bilder med julmotiv, och hon kallas ofta för ”tomtens mamma”.

Utställningen *Jenny Nyström – illustratör och pionjär* omfattar ca 100 verk, en palett från Jenny Nyströms produktion från studieåren till hennes sista illustrationer. Utställningen ackompanjeras av en bok där många stora fina bilder av Jenny Nyströms verk står i förgrunden.

Jenny Nyström växte upp i Kalmar som ett livligt mellanbarn i en syskonskara på fem. Familjen flyttade sedermera till Göteborg och Jenny Nyström började i flickskola. 1869 började hon på Göteborgs Musei Rit- och Målar-skola, och målade sina första tomtmotiv. 1871 publicerades Viktor Rydbergs berättelse ”Lille Viggs Äfventyr på julafton” i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings* julnummer. Jenny Nyström tyckte om berättelsen och gjorde åtta illustrationer.

Jenny Nyström. Barn i släde, 1909. Förlaga till titelsida
Julklappen (utgiven 1893–1945). Akvarell och gouache.
Foto: Björn Petrén.

Jenny Nyström antogs till Konstakademin 1873 och kom att studera där i åtta år. Bland kurskamraterna fanns konstnärer som Eva Bonnier, Julia Beck och Karin Bergö. Till skillnad från många akademikamrater som bejakade friluftsmåleri och realism gick Jenny Nyström en egen väg med illustrationerna.

Jenny Nyström hade växt upp under knappa förhållanden och under studierna var hon tvungen att dryga ut kassan hemifrån med eget arbete och bidrag från mecenater. En glansfull avslutning på studieåren blev Kunglig medalj 1881 för historiemålningen "Gustav Vasa som barn inför kung Hans" samt ett stipendium för att fara till Paris för förkovran inom måleriet.

1882–1886 studerade Jenny Nyström i Paris, och vistades även i svenskkolonin Grez-sur-Loing. Hon målade flera porträtt. Vid hemkomsten till Sverige blev hon välkomnad och lovordad av den svenska pressen, som omskrev henne som en framstående och produktiv konstnär. Men hon skulle komma att välja bort måleriet för att satsa på att verka som illustratör.

Hemma i Stockholm gifte sig Jenny Nyström 1887 med medicine studerande Daniel Stoopendaal i Adolf Fredriks kyrka. Familjen flyttade in på Tegnérgatan där hon också inredde sin ateljé. Några år senare föddes enda sonen Curt.

Makarna tyckte om flärd och elegans, i den fina våningen hade de till och med telefon. Men maken blev inte klar med studierna så Jenny Nyström försörjde familjen.

Jenny Nyströms produktion är överväldigande, fler än 10.000 bilder inklusive vykortet. Det finns ungefär 150 oljemålningar, illustrationer till 2.000 böcker – det vill säga ungefär 30 per år i snitt – tidskrifter, tidningar och vykort. Bland böckerna finns historiska böcker, religiösa och poetiska böcker samt familjeromaner. Den billiga 25-öresromanen nådde en bred publik, den trycktes 1912 till 1919 och Jenny Nyström svarade för över 150 omslag. Hon tyckte mycket om barn, och illustrerade många barn- och ungdomsböcker.

Jenny Nyström gjorde också tusentals tidningsillustrationer och en mängd illustrerade kalendrar. 1911 skrev hon kontrakt med Axel Eliassons förlag, den största vykortsfabriken i Sverige. Hon skulle producera 35 akvarelloriginal per år som skulle bli vykort. I flera år nämnde varuhuset NK i Stockholm i sina annonser att de sålde julkort med motiv av Jenny Nyström.

Ovan: Jenny Nyström. Flygande tomt, 1928. Förlaga till Jultomten (utgiven 1891–1934). Akvarell.

Nedan: Jenny Nyström. Källkåkande barn, 1910. Akvarell och gouache.

Foto: Björn Petrén.

Jenny Nyströms bilder är skimrande sagor som förmedlar lycka, glädje och hälsa. Hon gestaltade både vardag och högtider. Hon utvecklade ett eget bildspråk för barn, om barn, till barn, förutom till vuxna. Det är modernitet och humor i hennes illustrationer. Tomtarna kör bil och flygplan. Exotiska djur som elefanter och giraffer hjälper tomtarna med klapparna. Påskkycklingar talar i telefon och går på bio. Det moderna var också ett sätt för Jenny Nyström att profilera sig på en marknad där bilder trycktes i massupplagor.

Jenny Nyströms konstnärsvägar sträcker sig över nära 70 år, från ungdomsåren till 1946 då hon avled i sitt hem på Tranebergsvägen i Stockholm.

Jenny Nyström var pionjär eftersom illustratörsyrket knapp funnits innan i Sverige. Efter henne skulle det komma många kvinnliga illustrationskonstnärer, men Jenny Nyström var en av de allra första.

Fortfarande nytrycks hennes helgkort.

Lena Wiklund

Konstutställningen *Jenny Nyström – illustratör och pionjär*. Sven-Harrys konstmuseum i Stockholm den 26 okt 2018 – 17 feb 2019.

Boken *Jenny Nyström – illustratör och pionjär*. Votum & Gullers Förlag i samarbete med Sven-Harrys konstmuseum 2018.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Friberg, Ralf, fd ambassadör, Ekenäs

Jonsson, Inge, professor em, Saltsjö-Duvnäs

Kuusisto, Anja, journalist på *Åbo Underrättelser*

Wiklund, Lena, *NT*:s redaktionssekreterare, Stockholm

Wilén, Henrik, förbundssekr. Föreningarna Nordens Förbund, Köpenhamn

Wivel, Henrik, *NT*:s danske redaktör, Köpenhamn

SAMMANFATTNING

Den fjärde och sista utgåvan i *Nordisk Tidskrifts* 141:a årgång har 100-årsfirandet av Island som suverän nation som huvudtema. Professor Björg Thorarensens inledande artikel har rubriken ”En stat bland andra stater”. Historikern Gunnar Þór Bjarnason beskriver hur Island blev en suverän stat 1918.

Överläkaren Haraldur Briem tar upp spanska sjukan som drabbade Island med stor kraft 1918. Lars-Åke Engblom, fd chef för Nordens hus, skriver om det 50-årsjubileum som firades i det Aalto-ritade huset i Reykjavík i början av hösten.

NT:s redaktionssekreterare Lena Wiklund har intervjuat Sveriges FN-ambassadör. Huvudtemat för samtalet med Olof Skoog är det svenska medlemskapet i FN:s säkerhetsråd 2017-2018. *Aftenpostens* Harald Stanghelle tecknar ett porträtt av den i somras avlidne norske fd utrikes- och försvarsmministern Thorvald Stoltenberg. *NT:s* huvudredaktör reflekterar över framgångar och bakslag inom efterkrigstidens nordiska samarbete. Professor Ole Karlsen tar upp den kände norske visdiktaren Vidar Sandbeck till betraktande. Lisbeth Bonde skriver om den danske landskapsmålaren Ivan Andersen.

För egen räkning är författad av fd nordiske samarbetsministern Mats Hellström och handlar om de baltiska länderna och samarbetet runt Östersjön. Anders Ljunggrens *Krönika om nordiskt samarbete* tar upp migrationen och integrationen i Norden.

Under vinjetten *Letterstedtska föreningen* rapporterar huvudredaktören om det seminarium som hölls på Nordens Hus i Köpenhamn den 19 november med LF-antologin ”Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet” som utgångspunkt. De fem nationella avdelningarnas styrelser och medlemmar återfinns också under denna rubrik.

Bokessän är skriven av *NT:s* danske redaktör Henrik Wivel som tar upp den danska poeten Inger Christensens författarskap. *Kring böcker och människor* består av fem bidrag. Professor em Inge Jonsson recenserar Monica Lauritzens biografi om litteraturvetaren Karl Warburg. Förbundssekreterare Henrik Wilén anmäler Lauri Karéns biografi om den finländske tidningsmagnaten Aatos Erkko. Journalisten på *Åbo Underrättelser* Anja Kuusisto recenserar Staffan Bruuns ”Mitt liv på Hbl”. Fd ambassadören Ralf Friberg skriver om professor Jens E. Olesens antologi ”Danmark og Finland i 100 år” (1917-2017). Recensionsavdelningen avrundas med Lena Wiklunds presentation av en pågående utställning på Sven-Harrys konstmuseum med Jenny Nyströms tomtebilder i fokus.

För årsregistret svarar redaktionssekreteraren.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 141. vuosikerran viimeisen, neljännen numeron pääteema on Islannin 100-vuotisen itsenäisyyden juhlinta. Professori Björg Thorarensen aloittaa artikkelilla ”En stat bland andra stater”. Historioitsija Gunnar þór Bjarnason kuvaa, miten Islannista tuli suvereeni valtio 1918.

Ylilääkäri Haraldur Briem ottaa esille espanjantaudin, joka riehui Islannissa 1918. Reykjavikin Pohjolan talon entinen johtaja Lars-Åke Engblom kirjoittaa 50-vuotisjuhlasta, jota vietettiin alkusyksystä Alvar Aalton suunnittelemassa talossa.

NT:n toimitussihteeri Lena Wiklund on haastatellut Ruotsin YK-lähettilästä Olof Skoogia. Keskustelun pääteema on Ruotsin jäsenyys YK:n turvallisuusneuvostossa 2017–2018. *Aftenpostenin* Harald Stanghelle kirjoittaa kesällä kuolleen, Norjan entisen ulko- ja puolustusministerin Thorvald Stoltenbergin muistosanat. *NT:n* päätoimittaja pohtii sodanjälkeisen pohjoismaisen yhteistyön menestystä ja takaiskuja. Professori Ole Karlsen käsittelee tunnettua norjalaista laulujenkirjoittajaa Vidar Sandbeckia ja Lisbeth Bonde kirjoittaa tanskalaisesta maisemamaalarista Ivan Andersenista.

För egen räkning -palstan on kirjoittanut entinen pohjoismaisen yhteistyön ministeri Mats Hellström ja se käsittelee Baltian maita ja Itämerenmaiden yhteistyötä. Anders Ljunggrenin *Krönika om nordiskt samarbete* ottaa esille Pohjoismaiden migraation ja integraation.

Vinjetin *Letterstedtska föreningen* alla päätoimittaja raportoi Kööpenhaminan Pohjolan talossa 19. marraskuuta pidetystä seminaarista, jonka aiheena oli LF:n antologia ”Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet”. Tämän otsikon alla luetellaan myös kaikkien viiden kansallisen osaston johtokunnat ja jäsenet.

Bokessän on *NT:n* tanskalaisen toimittajan Henrik Wivelin kirjoittama ja se käsittelee tanskalaisen runoilijan Inger Christensenin kirjailijanuraa. *Kring böcker och människor* käsittää viisi artikkelia. Emeritusprofessori Inge Jonsson arvostelee Monica Lauritzenin kirjoittaman kirjallisuusveteraani Karl Warburgin elämäkerran. Liittosihteeri Henrik Wilén ilmoittaa Lauri Karénin laatiman, suomalaisen lehtimagnaatin Aatos Erkon elämäkerran. *Åbo Underrättelser* -lehden toimittaja Anja Kuusisto arvostelee Staffan Bruunin ”Mitt liv på Hbl”. Entinen suurlähettiläs Ralf Friberg kirjoittaa professori Jens E. Olesenin antologiasta ”Danmark og Finland i 100 år (1917–2017)”. Arvosteluissa viimeiseksi Lena Wiklund esittelee Sven-Harryn taidemuseon tämänhetkistä näyttelyä, jossa Jenny Nyströmin tonttukuvat ovat keskeisiä.

Vuosirekisteristä vastaa toimitussihteeri.

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2019 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2019 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Drottninggatan 30, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12
E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel +46-(0)70-6457404. E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsvej 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-104 Reykjavík
Tel +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no